

Ничипоренко Світлана Володимирівна

МОЛОДІЖНА СІМЕЙНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ

Монографія

УДК 314.375 (477)
ББК 60.561.5
Н70

*Затверджено до друку Вченою радою Інституту демографії
та соціальних досліджень імені М.В.Птухи НАН України
(протокол № 11 від 12 листопада 2010 р.)*

Рецензенти:

Новіков В.М. – д.е.н., проф., Заслужений діяч науки і техніки України, завідувач відділу соціальної інфраструктури Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В.Птухи НАН України

Макарова О.В. – д.е.н., заступник директора з наукової роботи Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В.Птухи НАН України

Палій О.М. – к.е.н., доцент, завідувач сектору проблем тривалості життя і здоров'я населення відділу проблем якості демографічних процесів Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В.Птухи НАН України

Молодіжна сімейна політика в Україні. / Ничипоренко С.В. – Умань:
Н70 Видавець «Сочінський», 2011. – 217 с.

ISBN 978-966-1604-96-3

У монографії здійснено аналіз демографічного і соціально-економічного становища українських сімей та порівняльну оцінку соціального захисту сімей у зарубіжних країнах. Спираючись на розрахунки чисельності та складу населення, розроблено довгостроковий аналітичний прогноз шлюбно-сімейної ситуації в Україні. Сформульовано та обґрунтовано перспективи розвитку державної підтримки молодих сімей, запропоновано шляхи реалізації молодіжної сімейної політики в Україні.

Монографія розрахована на науковців, фахівців з державного управління, соціальної політики, аспірантів, студентів.

УДК 314.375 (477)
ББК 60.561.5

ISBN 978-966-1604-96-3

© Ничипоренко С.В., 2011

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МОЛОДІЖНОЇ СІМЕЙНОЇ ПОЛІТИКИ.....	6
1.1. Інститут сім'ї та його роль у суспільстві.....	6
1.2. Концептуальні основи молодіжної сімейної політики.....	15
1.3. Нормативно-правове забезпечення сімейної політики в Україні.....	32
РОЗДІЛ 2. СТАНОВИЩЕ МОЛОДИХ СІМЕЙ В УКРАЇНІ....	46
2.1. Молоді сім'ї у контексті демографічного розвитку України.....	46
2.2. Соціально-економічне становище молодих сімей.....	73
2.2.1. Економічна зайнятість сімейної молоді.....	73
2.2.2. Доходи та витрати сімей. Поширеність бідності.....	80
2.2.3. Житлові умови молодих сімей.....	86
2.3. Тенденції розвитку інституту сім'ї.....	96
РОЗДІЛ 3. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СІМЕЙ.....	111
РОЗДІЛ 4. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ МОЛОДИХ СІМЕЙ В УКРАЇНІ.....	133
4.1. Вплив сімейної політики на соціально-демографічні процеси.....	133
4.2. Методологічні підходи до оцінювання ефективності молодіжної сімейної політики.....	141
4.3. Напрями удосконалення молодіжної сімейної політики в Україні.....	157
ВИСНОВКИ.....	177
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	180
ДОДАТКИ.....	201

ВСТУП

У сучасних умовах, коли історичні процеси трансформації сім'ї поєднуються з найгострішими проблемами, обумовленими соціально-економічними трансформаціями, виникає необхідність модернізації соціальної діяльності стосовно інституту шлюбу та сім'ї.

Нинішні тенденції трансформації сімейних зразків поведінки особливо актуальні для молодшої сім'ї. Вона, переживаючи процеси власного становлення, не завжди виявляється здатною до ефективної адаптації в середовищі, що стрімко змінюється. У сучасній Україні саме в молодіжній віковій групі найбільш сильно виражені глибинні зміни й протиріччя між традиційними цінностями та сучасними орієнтирами в системі шлюбно-сімейних відносин, у сфері репродуктивних настанов, в оцінці ролі й цінності сім'ї як соціального інституту для людини, суспільства, держави.

Молода сім'я, яка в основі своїй є не досить стійким утворенням, потребує особливої підтримки з боку держави. У зв'язку із цим актуальним є виділення спеціалізованого напрямку державної політики – молодіжної сімейної політики, що розуміється нами як політика, спрямована на розвиток, соціальний захист та забезпечення гідних умов життя молодих сімей.

Інформаційно-аналітичною базою роботи є: наукові праці вітчизняних та зарубіжних дослідників щодо проблем молодих сімей, механізмів та напрямів реалізації молодіжної сімейної політики; нормативно-правові акти України з питань реалізації сімейної політики; довідково-інформаційні видання, статистичні матеріали Державного комітету статистики України тощо.

Незважаючи на широке коло наукових публікацій з питань сім'ї, в сучасній літературі недостатньо уваги приділено комплексності в дослідженнях сімейної політики, необхідним є взаємозв'язок економічних, соціальних і демографічних факторів при розробці та реалізації політики, націленої на сім'ю.

Водночас, слід відмітити, що на сьогодні в Україні молодіжна та сімейна політика існують як окремі напрями соціальної політики. Тому на особливу увагу заслуговує розробка та обґрунтування напрямів і заходів молодіжної сімейної політики, направлених на забезпечення

соціального захисту, поліпшення добробуту, вирішення різносторонніх проблем молодих сімей як окремо визначеної категорії.

Метою даного дослідження є розробка теоретико-методологічних засад формування молодіжної сімейної політики та практичних рекомендацій щодо шляхів реалізації молодіжної сімейної політики в Україні.

Монографія складається з чотирьох розділів.

В першому розділі розглянуто загальнотеоретичні питання досліджень молодіжної сімейної політики, визначено основні підходи щодо її формування та проаналізовано нормативно-правову базу молодіжної сімейної політики в Україні.

У другому розділі здійснено аналіз демографічного та соціально-економічного становища молодих сімей в Україні, визначено основні тенденції розвитку сімей, розроблено прогноз стану шлюбно-сімейної ситуації в Україні до 2050 р.

У третьому розділі зроблено порівняльну оцінку соціального захисту молодих сімей в різних країнах світу.

У четвертому розділі розроблено методологічні підходи до оцінювання ефективності молодіжної сімейної політики та запропоновано напрями удосконалення молодіжної сімейної політики в Україні.

В монографії запропоновано та науково обґрунтовано формування нового інституціонального напрямку, а саме молодіжної сімейної політики. Молоді сім'ї виділено в окрему категорію, що дозволить детально вивчати проблеми життєдіяльності молодого покоління, буде сприяти більш ефективному та адресному вирішенню проблем молоді сім'ї та дасть змогу впливати на демографічну ситуацію в Україні.

Автор сподівається на корисність монографії для науковців, представників органів влади, студентів, аспірантів та всіх, хто займається проблемами сімейної політики.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

МОЛОДІЖНОЇ СІМЕЙНОЇ ПОЛІТИКИ

1.1. Інститут сім'ї та його роль в суспільстві

Сім'я є одним із найважливіших інститутів суспільства, де знаходять висвітлення всі основні досягнення, труднощі й протиріччя громадського життя. У той же час сім'я сама активно впливає на життя суспільства, їй належить вирішальна роль у процесі відтворення людського життя, продовженні людського роду.

Науковці під сім'єю розуміють об'єднання людей, що пов'язані шлюбом або кровною спорідненістю, спільністю побуту та взаємною моральною відповідальністю, соціальна необхідність в якому обумовлена потребою суспільства у фізичному та духовному відтворенні населення [25, с. 20].

Сім'я є одним з найдавніших соціальних утворень в суспільстві, що виконує низку соціально значущих функцій. Залежно від пріоритетів того чи іншого суспільства, періодів історичного розвитку, змінювався як характер виконання сім'єю певних функцій, так і їхня ієрархія. Проте сім'я відрізняється специфічними функціями, що притаманні їй на всіх етапах розвитку, зокрема, це:

- репродуктивна функція (дітонародження);
- сексуальна (регулювання сексуальної поведінки);
- інтимна (емоційна стабілізація індивідів, організація раціонального дозвілля);
- економічна (матеріальне утримання дітей та непрацездатних членів сім'ї);
- соціалізації (виховання дітей, адаптація молодого покоління в соціумі);
- статусна (надання певного соціального статусу членам сім'ї, відтворення соціальної структури) тощо [188, с. 58].

Інститут сім'ї завжди викликав інтерес фахівців різних наукових напрямів, але особливо зростає зацікавленість проблемами сім'ї в ХХ ст. Це було пов'язано з кардинальними змінами, що відбувалися в економічній та соціокультурній сферах життя суспільства, та які впливали на життєдіяльність людини.

Під час індустріальної революції традиційна сім'я зазнала значних змін, з розвитком технічного прогресу вона втратила можливість працювати разом як виробничий осередок. Поступово й болісно структура сім'ї почала змінюватися. Так звана мала (нуклеарна) сім'я, що складається з батька, матері та дітей, стала стандартною, соціально визнаною сучасною моделлю у всіх індустріальних суспільствах.

На функціонування інституту сім'ї безпосередньо впливають сучасні тенденції розвитку суспільства – поширення емансипації, свободи вибору, індивідуалізації тощо. Все це, в свою чергу, викликає послаблення внутрішньо-сімейних та поширення позашлюбних зв'язків, зростання кількості неповних сімей. також при загальному зменшенні народжуваності збільшується кількість дітей, народжених поза шлюбом, що породжує цілу низку негативних явищ. Трансформація інституту сім'ї формує різні теорії кризи сім'ї: економічні, етичні, психологічні, культурологічні тощо.

Розглянемо детальніше основні форми сім'ї. Насамперед, це – моногамія – історична форма шлюбу та сім'ї, за якої у шлюбному союзі перебувають два представники протилежної статі. Відрізняють такі типи моногамії:

- нуклеарна сім'я, її членами є представники тільки двох поколінь (батьки та діти); цей тип у розвинених країнах нині є переважаючим;
- повна нуклеарна сім'я, де є обидва з батьків та діти;
- неповна сім'я, у якій відсутній один з батьків (частіше батько).

Російський вчений С.Голод неповну сім'ю розділяє на власне неповну, що виникла внаслідок розлучення або вдівства і материнську, що припускає позашлюбне народження та виховання дітей [30, с. 46].

Також варто згадати й про специфічний тип сім'ї, що одержав назву бінуклеарної, коли після розлучення і чоловік, і дружина створюють нові сім'ї, у результаті чого в дитини виявляється четверо батьків (двоє рідних і двоє нерідних), між якими підтримуються відносини, і дитина періодично проживає і з тими, й з іншими. Іноді обидві сім'ї спільно проводять дозвілля. Розширюється коло найближчих родичів дитини, у тому числі зведених братів та сестер, що, на думку деяких авторів, може сприятливо позначитися на соціалізації особистості.

Якщо в сім'ї проживають та господарюють представники декількох (щонайменше, трьох) поколінь, то така сім'я є розширеною.

Російський дослідник А.Харчев поділяє сім'ї з огляду владних відносин на [189]:

- патріархальні – де чоловік, батько-годувальник, який матеріально забезпечує сім'ю, представляє її в суспільстві, приймає основні рішення, що стосуються членів сім'ї; дружина не працює (або престиж її роботи, заробіток значно нижче, ніж у чоловіка), займається вихованням дітей, господарює, думка дітей враховується мало;

- матріархальні – сім'ї, у яких роль лідера належить жінці, успадкування відбувається за материнською лінією, сюди також належать неповні материнські сім'ї;

- егалітарні – сім'ї, у яких норми любові, емоційної близькості, взаємоповаги поширюються на всіх членів сім'ї. Професійна та суспільна діяльність обох з подружжя однаково важлива, подружжя гнучко розподіляє домашні обов'язки, спільно проводить дозвілля, колективно приймає рішення тощо.

Моногамна сім'я виникла в порівняно недавньому історичному минулому, її розвиток перш за все пов'язаний зі становленням інститутів приватної власності та держави.

Альтернативною формою моногамії є полігамія, коли або один чоловік є одруженим більш ніж з однією дружиною (полігінія), або одна дружина має більш ніж з одного чоловіка (поліандрія). Полігамна форма шлюбу історично передувала його сучасному типу, причому відрізнялась культурно-історичною та релігійною специфікою.

В останні роки у зв'язку зі значною кількістю розлучень і повторних шлюбів почали говорити про «послідовну моногамію». Це означає, що в даний момент жінка або чоловік є одруженим з одним партнером, однак протягом життя таких шлюбних союзів у них налічується більше одного.

Серед альтернативних полігамних шлюбів виділяється також так званий груповий шлюб (на рівні повсякденної свідомості більше відомий як «шведська» сім'я). У груповому шлюбі роль чоловіка грає чоловічий колектив, а роль дружини – жіночий, при цьому фрагментація на пари відсутня. Останнім часом також відзначаються популярністю

одностатеві (гомосексуальні) шлюби, які в більшості країн (у т. ч. і в Україні) не є офіційно визнаними.

Залежно від форми легітимації шлюби підрозділяють на церковні (реєструються церквою або іншими релігійними об'єднаннями), цивільні (реєструються державою) і конкубінат (тобто такі, що незареєстровані). В Україні конкубінат прийнято називати консенсуальним шлюбом. Незважаючи на розмаїття форм шлюбів, в роботі розглядається традиційна моногамна сім'я, оскільки саме така форма шлюбу законодавчо закріплена в нашій державі.

Сім'ї умовно можна поділити на типи. Підставами для їх розмежування можуть бути: наявність однієї або декількох шлюбних пар та їхній вік; наявність у сім'ї неповнолітніх дітей; кількість поколінь у сім'ї; наявність родичів (брати, сестри, племінники тощо). Розрізняють такі типи сім'ї:

1. з однією шлюбною парою з дітьми й без дітей;
2. з однією шлюбною парою з дітьми й без дітей з одним батьком;
3. з однією шлюбною парою з дітьми й без дітей з одним з батьків подружжя;
4. із двома або більше шлюбними парами, з дітьми й без дітей, з одним з подружжя (або без нього) і з іншими родичами (або без них);
5. що складаються з матері та дітей;
6. що складаються з батька та дітей;
7. що складаються з матері, дітей та одного з батьків матері;
8. що складаються з батька, дітей та одного з батьків батька;
9. інші сім'ї.

В нашій країні переважаючими є сім'ї, зазначені у п.п. 1,5, тобто нуклеарні та неповні сім'ї.

На жаль, в сфері сімейно-шлюбних відносин останнім часом відмічається низка негативних тенденцій. Зокрема, вони проявляються в: зменшенні цінності шлюбу, сім'ї й, особливо, дітей (порівняно з цінностями матеріального благополуччя й статку); нерозумінні деякою частиною молоді проблем і труднощів сімейного життя, взаємних прав і обов'язків у сім'ї; зростанні кількості сімей з однією дитиною (що не забезпечує навіть простого відтворення населення); збільшенні кількості абортів і всіх наслідків, пов'язаних з ними; значному зростанні кількості розлучень; збільшенні неповних сімей, у яких діти

виховуються одним з батьків; збільшенні кількості чоловіків та жінок, які після розлучення не вступили до повторного шлюбу.

Проблеми трансформаційного періоду в українському суспільстві відбилися не лише на кількісних показниках, але й на якості сім'ї, включаючи характеристики стану здоров'я, освітній рівень, професійну структуру тощо. Крім того, до поняття якості необхідно додати суб'єктивно-психологічні показники, зокрема: особистісні оцінки характеру відносин між людьми, оцінки відносин особи до всіх аспектів життєдіяльності, оцінки самовідчуття й самореалізації особистості, взаємовідносини всередині сімейного колективу. Так, останніми роками в сім'ях (особливо в молодих) збільшується кількість конфліктних ситуацій через проблеми міжособистісних взаємовідносин подружжя, зміни у статеворольовій структурі сім'ї, відсутності єдиних моральних орієнтирів.

До показників якості можна також віднести показники інформаційної забезпеченості (відносно охорони здоров'я, планування сім'ї, культури й освіти тощо) і умови життя (житлові умови, умови праці, якість навколишнього середовища).

Якість слід визначати й на індивідуальному рівні, її показники можуть співвідноситися, наприклад, з показниками психічного, фізичного здоров'я, з можливостями якісного використання робочого часу (на роботі й у домашньому господарстві) і вільного часу, з наявністю певних позитивних почуттів (любов, щастя, задоволеність у досягнутому).

Також дозволять оцінити окремі аспекти якості й умов життя сімей такі показники як: кількість членів сім'ї, які мають потребу у послугах конкретної особи (догляд за дітьми чи батьками, чоловіком тощо), ставлення особи до даних видів праці, наявність допомоги від членів сім'ї, залучення платної допомоги й послуг сервісних служб, технічна оснащеність домашньої праці в сукупності

Різні форми соціальної нерівноправності (значне місце серед яких займає пряма або опосередкована дискримінація за ознакою статі), також слугують критерієм якості сім'ї. Зокрема, наявність свободи прийняття професійних або внутрішньосімейних рішень і можливості вибору життєвого шляху є показником статусу особи в сім'ї та суспільстві.

Нинішній імідж успішних чоловіків і жінок в українському менталітеті аж ніяк не асоціюється зі здоровою, міцною, чи, тим більше, – багатодітною сім'єю. Образ багатодітної матері або матері-домогосподарки в суспільній свідомості представляється досить невтішним, усіляко знижуючи привабливість цієї ролі: нерідко підкреслюється передбачуваний низький рівень її інтелекту й особистісна неспроможність, нереалізованість.

Ще одна серйозна проблема – криза інституту та традицій батьківства. Масова культура ретранслює такі поняття про роль чоловіків і про чоловічу поведінку, які мало сумісні зі здоровим способом життя й здоровою сім'єю. В результаті ми отримуємо цілі покоління з атрофованою культурою особистої відповідальності. Таким чином закріплюється поступове відмирання моделі сімейних взаємин, яка б забезпечила більш здорову соціальну та демографічну ситуацію.

З огляду на ще одну особливість – чималу кількість розлучень, приходимо висновку, що, з одного боку, підростаюче покоління все більше складається з вихідців з дисфункціональних сімей, а з іншого, усвідомлюючи неміцність своєї сім'ї й низьку взаємну відповідальність у відносинах, більшість жінок навряд чи захочуть народжувати більше дітей. Крім того, наслідки розлучень відображаються і на розлучених подружжях і на їхніх дітях, і характеризуються зниженням рівня життя матері й дитини в неповній сім'ї, часто повною відсутністю спілкування батька з дитиною.

Нині сформувалась так звана «культура малодітності», тобто переважає модель сім'ї з однією-двома дітьми. В Україні сім'я із трьома й більше дітьми як модель відсутня вже протягом трьох поколінь, тому подружжю не тільки здається дивним завести таку сім'ю, вони ще й просто розучилися існувати в таких умовах.

Можна із впевненістю сказати, що суспільство й держава зацікавлені в тому, щоб розлучень було менше, а шлюбно-сімейні відносини розвивалися стабільно. Розлучення в будь-якому разі свідчить про неміцність і руйнування сімейних зв'язків і тому об'єктивно не може розглядатися як явище позитивне.

Суспільство зацікавлене в стабільності сімейних відносин, тому що це забезпечує здорові взаємини подружжя, позитивно позначається на вихованні дітей, полегшує вирішення низки соціальних проблем.

Отже, у самому загальному вигляді держава й суспільство не можуть не бачити в розлученні свідчення неблагополуччя в сфері сімейних відносин.

Разом з тим розлучення варто розглядати й з інших позицій. Питання про небажаність або бажаність розлучення стосовно кожного конкретного шлюбу не може вирішуватися однозначно. В окремих випадках розлучення не тільки не є соціальним злом, воно, навпаки, є необхідною мірою.

Ступінь матеріального благополуччя сім'ї, її духовне і моральне здоров'я багато в чому визначають її суспільну та трудову активність. Сім'я впливає на підростаюче покоління. Можна сказати, що успіхи й труднощі, які переживає сім'я, не лише визначаються соціально-економічними умовами розвитку суспільства, але й у свою чергу впливають на суспільство в цілому.

Таким чином, зміцнення здорової, високоморальної сім'ї, заснованої на почуттях любові, поваги й дружби всіх її членів, є найважливішим суспільним завданням. Беззаперечним фактом є те, що існує чимало осіб, поведінка яких у сім'ї й побуті не відповідає тим вимогам, які пред'являє до неї суспільство. Пережитки минулого в суспільній свідомості найбільш живучі саме в сфері сімейних відносин, які в силу свого особистого й порівняно замкнутого характеру менше, ніж інші відносини, можуть контролюватися суспільством. Зокрема, шлюб укладається добровільно, і в його основі лежать особисті уподобання подружжя. Навіть за умов бездоганної поведінки подружжя ця прихильність (любов, повага, духовна близькість) може мати серйозні зміни під впливом як об'єктивних, так і суб'єктивних причин.

Сформований режим чисельного заміщення батьківських поколінь поколіннями їх дітей разом з економічною й соціальною структурами становить відтворювальний потенціал населення. Роль економічної та соціальної структур проявляється в тому, що вони визначають матеріальний і психологічний клімат, від якого залежать орієнтації на народження певної кількості дітей у сім'ї.

Як відомо, перевага частки первістків серед народжених означає погіршення психофізіологічних характеристик населення, оскільки первістки мають гірші показники здоров'я в порівнянні з дітьми наступної черговості [96]. Крім того, у малодітній сім'ї порушується

ефективність механізму сімейної соціалізації, що часто призводить до серйозних соціальних патологій. З маси однодітних сімей походять діти, у яких штучно уповільнюється природний процес дорослішання, тому що їм з дитинства немає про кого піклуватися. Всі важливі рішення за них приймають дорослі, такі діти доволі егоїстичні, легко потрапляють під вплив культу гедонізму або насильства.

Російський вчений В. Лупандін у своїй роботі «Малодітним популяціям в ХХІ столітті загрожує криза» [89] неодноразово заявляє про пряму залежність між життєздатністю дітей і порядком їхнього народження. До цього твердження додається думка про те, що багатодітні жінки через анатомічні та психічні особливості значно виграють порівняно з бездітними та малодітними жінками, що, в свою чергу, позитивно позначається на стані здоров'я й гармонії сімейних відносин у багатодітних жінок. Отже, якісний потенціал сім'ї та її окремих членів також має яскраво виражену кількісну залежність.

Важливим є показник якісних характеристик на рівні всього покоління. У якості одного із критеріїв тут можуть виступити репродуктивні настанови, тому що саме вони є показником когортної екзистенціальності. Як відомо, репродуктивні настанови сучасних підлітків відрізняються від настанов їхніх батьків, що говорить про зниження якісного потенціалу даного покоління під впливом кількісних характеристик.

Основним мотивом міркувань про пріоритет якості над кількістю, як правило, виступає прагнення раціональної витрати сімейних коштів, тобто, виходячи з логіки якості, кожна ненароджена дитина є джерелом істотної фінансової економії.

Існує гіпотеза, що при переході переважної більшості сімей до малодітної форми репродуктивної поведінки підвищується якісний потенціал окремої дитини. Як було сказано вище, «якість» окремої дитини страждає в умовах масової малодітності в першу чергу. Пов'язаний зі скороченням народжуваності процес погіршення якісного потенціалу більшості сімей і підростаючого в них покоління спричиняє серйозні наслідки для суспільства й держави. Через стрімку депопуляцію Україну очікують численні проблеми в ключових сферах: економіці, промисловості, системі оборони, соціальному забезпеченні, охороні здоров'я тощо.

Зокрема, в економіці країни спостерігається скорочення трудових ресурсів, що призведе в перспективі до падіння продуктивності. Неухильно зростає демографічне навантаження на працездатне населення. Таким чином, депопуляція в Україні, основною причиною якої виступає зниження народжуваності, має негативний вплив як на динаміку процесів, які відбуваються у соціальному просторі (зокрема, формують якість життя), так і на якісний потенціал населення, що представляє собою сумарний ефект від негативної динаміки розвитку умов соціального середовища.

Проблема стабілізації народжуваності – зниження народжуваності в країнах з високим рівнем народжуваності або стабілізація народжуваності в країнах з низьким рівнем народжуваності – прямо пов'язана зі статусом жінок і чоловіків у професійних і сімейних сферах. У суспільстві, де жінки мають більш високий освітній та професійний статус, рівень народжуваності буде нижчим, ніж у тому суспільстві, де життєві інтереси жінки замикаються на сімейних інтересах.

Вік вступу в шлюб також залежить від наявності інших інтересів і можливостей. Наприклад, орієнтованість жінки на одержання освіти або на досягнення певної сходинки в кар'єрному розвитку буде збільшувати вік вступу у шлюб, і тим більше, вік народження першої дитини. Поширення моделі освіченої та ділової жінки серед молодих жінок спричиняє також відмову від традиційного шлюбу, впливає на такі демографічні показники у масштабах усього суспільства, як зниження коефіцієнта народжуваності та шлюбності, збільшення інтервалу народжуваності й віку вступу у шлюб, зміна очікувань щодо кількості дітей.

Проблема стабілізації народжуваності в регіонах з низьким рівнем народжуваності є небезпечною в тому сенсі, що вона залишає нереалізованими потреби сім'ї в народженні дітей. Більшість причин, деякою мірою матеріальні, психологічні, будуть в остаточному підсумку визначатися гендерною нерівністю: ієрархічним розподілом праці за статтю в сім'ях, в яких є діти, зниженням професійного статусу жінок, які мають дітей.

Зважаючи на необхідність подолання демографічної кризи в Україні, що є одним із пріоритетних напрямів внутрішньої політики держави, виокремлення категорії «молода сім'я» є вкрай актуальним.

Термін «молода сім'я» почав використовуватися в науковій літературі та офіційних документах колишнього СРСР на початку 1980-х років, коли політика радянської держави щодо сім'ї була спрямована на підвищення рівня народжуваності та зниження кількості розлучень, значна частина яких відмічалась в сім'ях, які проіснували лише 1–3 роки. Це зумовило визначення молодого сім'ї як різновиду сім'ї, котра потребувала особливих заходів підтримки.

У зарубіжній науковій літературі як самостійний даний термін майже не використовується, в західних країнах молоду сім'ю не виділяють як окремий об'єкт сімейної політики.

Згідно з законодавством України молодого сім'єю вважається подружжя, в якому вік чоловіка або дружини не перевищує 35 років, або неповна сім'я, в якій мати (батько) – віком до 35 років¹.

Таким чином, акцентувати увагу на якості сім'ї і починати треба саме з молодого сім'ї, на яку покладається вирішення демографічної проблеми та поліпшення якості населення загалом. Тому молода сім'я потребує уважного вивчення й глибокого аналізу її проблем та розробки організованої системи соціальної політики, про що і йтиметься далі.

1.2. Концептуальні основи молодіжної сімейної політики

Молодіжна сімейна політика є складовою державної соціальної політики, вона впливає на становище молодого сім'ї та є засобом творення необхідних для її соціального становлення й розвитку умов і гарантій, тобто повинна розглядатися як механізм, за допомогою якого держава взаємодіє з молодим сім'єю, сприяє її соціалізації.

Перш за все потрібно дати визначення основних категорій, що характеризують дану сферу наукових досліджень, а саме – «політика», «державна політика», «молодь», «молодіжна політика», «сімейна політика», «державна молодіжна сімейна політика».

¹ Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 05.02.1993 № 2998-ХІІ

Поняття «політика» є одним із найбільш неоднозначних термінів. В буденному житті під політикою розуміють будь-яку планомірну діяльність: мистецтво управління суспільством, прояви громадської активності, сферу задоволення амбітностей і прагнень тощо [73].

Неоднозначність наукових тлумачень терміну «політика» пов'язана з багатогранністю та різноманітністю цього виду суспільної діяльності [20]. У сучасних наукових визначеннях зустрічаємось з наступними формулюваннями: вид людської діяльності, пов'язаний з одержанням і здійсненням державної влади; система певних суспільних відносин, взаємодія класів, націй, держав між собою; участь у справах держави, визначення форм, завдань, змісту її діяльності; сукупність дій, заходів, установ, за допомогою яких узгоджуються інтереси різних верств населення; прагнення, пов'язані зі здобуттям і використанням державної влади тощо.

Дослідники походження терміну «політика» пов'язують його перш за все з ім'ям давньогрецького вченого Аристотеля, який розглядав її як науку про державу, приділяючи увагу основам організації та діяльності держави й політичної влади [8]. Наукове розуміння політики передбачає, за Аристотелем, її взаємозв'язок з етикою та розвинутою моральністю. Основним підсумком етичних досліджень, істотним для політики, є положення про те, що політична справедливість можлива лише між вільними й рівними людьми, які належать до однієї спільноти, а їх метою є самозадоволеність.

М.Вебер розглядав політику як сферу діяльності між класами, націями, іншими соціальними групами, ядром якої вважав проблему завоювання, утримання і використання державної влади [18]. Він вважав, що політика означає надію брати участь у владі або впливати на її розподіл між державами, а також у межах однієї держави – між групами людей.

Сучасні дослідники пропонують характеризувати політику як: «...діяльність органів державної влади та управління, що віддзеркалює суспільний лад та економічну структуру країни, а також діяльність суспільних класів, партій та інших суспільних угруповань, що обумовлена їхніми інтересами та цілями» [15, с. 839], або, починаючи від узагальнених, наприклад, «політика – це те, що органи влади обирають робити чи не робити», до більш вузьких, що дають

конкретніші характеристики, наприклад: «цілеспрямований курс дій, яким слідує гравець, чи група гравців, стосовно проблеми або питання, що викликає занепокоєність» [197, с. 4, 5].

Тому, перш за все, варто виділити набір ключових елементів, що містяться у широкому спектрі визначень. Згідно з Андерсоном [197, с. 6-8] їхній перелік, зокрема, включає :

- повноважні дії влади (державна політика – це дії, що їх реалізує владний орган, який має законодавчі, політичні та фінансові повноваження це робити);
- реакція на реальні життєві потреби чи проблеми (державна політика намагається реагувати на конкретні потреби або проблеми суспільства чи суспільних груп, наприклад, громадян, недержавних організацій чи органів влади);
- орієнтованість на досягнення мети (державна політика намагається досягти визначених цілей у спробі розв'язати або розглянути певні проблеми чи потреби в конкретному суспільстві);
- курс дій (державна політика – це, як правило, не одне окреме рішення, дія чи реакція, а ретельно розроблений підхід або стратегія);
- рішення щось робити або рішення нічого не робити (визначена політика може привести до дій у спробі розв'язати проблему або може базуватися на переконанні, що проблему буде розв'язано в рамках поточної політики, а отже, не призвести до жодних дій);
- здійснюється одним гравцем або групою гравців (політику може реалізувати один представник влади чи владний орган або багато гравців);
- обґрунтування дій (визначена політика, як правило, містить пояснення логіки, на якій вона ґрунтується)
- ухвалене рішення (державна політика – це рішення, що вже ухвалене, а не намір чи обіцянка).

Неодмінними елементами політики є її суб'єкти, які впливають на владу або ж використовують її безпосередньо з метою забезпечення своїх потреб та інтересів. Виходячи з цього: «політика – організаційна, регулятивна і контрольна сфера суспільства, у межах якої здійснюється соціальна діяльність, спрямована головним чином на досягнення, утримання й реалізацію влади індивідами та соціальними групами задля здійснення власних запитів і потреб» [129, с. 16-17].

Узагальнюючи різноманітні наукові підходи до визначення терміну «політика» та виходячи з мети роботи, вважаємо, що політика – це організаційна, регулятивна і контролююча сфера суспільної діяльності, що має всеосяжний характер, орієнтована на досягнення мети та обумовлена такими властивостями, як здатність впливати на всю структуру суспільства, на події і стосунки, які в ньому відбуваються, охоплювати різноманітні сфери суспільного життя та направлена на захоплення, утримання та використання влади, як вид суспільної діяльності політику, що має досить складну структуру, можна класифікувати:

- за сферами суспільного життя (економічна, соціальна, культурна, національна, військова політика тощо);
- за орієнтацією (внутрішня, зовнішня);
- за масштабами (міжнародна, світова, локальна, регіональна);
- за носіями та суб'єктами (політика держави, партії, руху, особи);
- за терміном дії (довгострокова, середньострокова тощо).

Політика завжди орієнтована на майбутнє, тим більше, на майбутнє орієнтована молодіжна політика, об'єктом якої є молоде покоління, на яке покладається виконання найбільш значущих суспільних функцій.

Як самобутня соціально-демографічна група суспільства, молодь характеризується не лише віковими ознаками, але й місцем, яке вона посідає у соціальній структурі суспільства, особливостями соціального становлення та розвитку. Зокрема, вона має низку особливостей:

- молодь вирізняється несформованістю ціннісних та духовно-моральних орієнтирів, браком життєвого досвіду;
- молодому поколінню властиве неповне включення в існуючі соціально-економічні відносини, при цьому саме молодь найбільшою мірою забезпечує соціальну мобільність та є джерелом економічної ініціативи;
- як і будь-яка соціальна група, вона має власні цілі та інтереси, формує в собі образ майбутнього й несе функцію соціального відтворення, слугує джерелом інновацій тощо.

Зокрема, наприклад, автори монографії «Соціальний вигляд молоді» О.Вишняк та М.Чурилов характеризують молодь як соціальну

групу, що являє собою специфічну соціальну спільність людей, займає певне місце у різних соціальних підструктурах (соціально-класовій, соціально-поселенській, професійно-трудовій, соціально-політичній, сімейно-побутовій), а отже відзначається спільністю проблем, які вирішуються, й, витікаючи звідси, спільністю соціальних інтересів та особливостей форм життєдіяльності [167, с. 17].

Таким чином, молодь – це покоління людей, яке проходить стадію соціалізації, засвоює освітні, професійні та культурні функції та готується суспільством для засвоєння і виконання соціальних ролей дорослого [163, с. 22].

Визначення вікових меж молоді завжди було актуальним питанням для вчених різних наукових напрямів, а за основу приймалися як фізіологічні та психологічні, так і соціально-економічні умови. Так, приблизно з 14 років молода особа починає усвідомлювати власні соціальні права, місце в суспільстві, своє призначення. До 18 років практично завершується формування основних психофізичних особливостей людини, а до 24 років припиняються процеси росту людського організму. До цього ж часу починає формуватися соціальний статус молодої особи. Так, у сучасних умовах, особа, що досягла 22–23 років, здобула освіту та отримала певний фах, набула певний трудовий та життєвий досвід (наприклад, чоловіки пройшли обов'язкову військову службу). На думку психологів, фактично до 30 років людина вже повністю сформована особистість, яка набула певного соціального статусу (див. також табл. 1).

Життя молодої людини можна умовно поділити на кілька основних періодів [84]. Перший період – це так званий період пошуку, коли молода особа визначає, ким бути, якою бути, яку професію та спеціальність обрати, де реалізувати свої здібності. Протягом другого періоду вона інтегрується в суспільство. Йдеться про початок трудової біографії у будь-якій сфері – на виробництві, у науці, культурі тощо. У третій період розпочинається інтенсивна творча праця молодої людини, завершується її соціалізація та становлення (коли здебільшого обрано фах, здобуто освіту, набуто професійних навичок, створено сім'ю, є власне житло).

Таблиця 1

Деякі соціально-демографічні показники за віковими категоріями молоді в Україні у 2009 р.

	віком до 30 років	у віці 30-34 роки
Частка шлюбів, %	70,1	11,3
Частка народжених дітей, %	73,9	17,8
Частка первістків, %	64,5	23,3
Розподіл чисельності студентів ВНЗ I-IV рівні акредитації, %	94,9	2,7
Особистий середньомісячний дохід, грн.	1126,6	1376,2

*Джерело: За даними Держкомстату України

Водночас молодь як специфічна соціально-демографічна група суспільства визначається не лише за віковими критеріями, а й за місцем, яке вона посідає в соціальній структурі суспільства, за особливостями соціального становлення та розвитку [125, с. 19].

В Україні поняття «молодіжна політика», «державна молодіжна політики» вперше почали використовуватися в радянські часи та знайшли відображення в матеріалах партійних з'їздів і пленумів ЦК КПРС і КП України. Незважаючи на досить тривалий термін, донині в Україні фактично не розроблений категоріальний апарат цього напрямку політики. Серед окремих публікацій з цих питань можна виділити праці М.Головатого та М.Перепелиці [28; 125; 126; 127], де досить ґрунтовно розкрито зміст цих термінів. Однак сучасні соціально-політичні процеси вимагають подальшої розробки цього напрямку соціальної політики.

Існують різні підходи до розуміння молодіжної політики. Наприклад, російський вчений В.Криворученко вважає, що молодіжна політика охоплює всі сфери життєдіяльності молоді, включає в себе всі питання, пов'язані з формуванням і вихованням молоді, охоплює всі процеси соціалізації, всю сукупність ідей щодо місця і ролі молоді в суспільстві та їхню реалізацію. Вона є сукупністю дій всіх державних та громадських інституцій, проте кожний її суб'єкт, соціальна інституція здійснює її диференційовано відповідно до своїх потреб і можливостей з урахуванням місцевих умов. Під державною молодіжною політикою ним розуміється вся діяльність держави щодо молоді [81].

Ще один російський науковець І.Ільїнський характеризує молодіжну політику як систему ідей, теоретичних положень про місце і

роль молодого покоління в суспільстві; як практичну діяльність суб'єктів такої політики [69].

Український вчений М.Головатий також розглядає молодіжну політику з урахуванням того, що її суб'єктом є держава, державні органи, політичні партії, громадські організації та об'єднання, профспілки, соціальні інститути, окремі громадяни і, обов'язково, самі молоді люди [28, с. 11]. Під державною молодіжною політикою він розуміє наявність у суспільстві чітко і об'єктивно визначених, законодавчо закріплених ідей стосовно місця і ролі молоді в розвитку суспільства, а також системи різноманітних заходів, що сприяють реалізації цих ідей. На його думку, мета державної молодіжної політики – створити необхідні соціально-економічні, політико-правові, організаційні умови і гарантії для соціального становлення, розвитку і вдосконалення як окремої молодої людини, так і всього молодого покоління [28, с. 24-25].

Молодіжна політика здійснюється в суспільстві у всіх сферах життєдіяльності молоді як в її інтересах, так і в інтересах суб'єктів молодіжної політики. Суб'єктами її впровадження є всі суспільні інституції, що взаємодіють з молоддю, а також сама молодь. Тому під молодіжною політикою мається на увазі система заходів, які здійснює держава, націлених на всебічний розвиток молоді та на забезпечення її активної участі в житті суспільства.

Всеохоплююче визначення державної молодіжної політики надано у Декларації «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» [55]: «Державна молодіжна політика – це системна діяльність держави у відносинах з особистістю, молоддю, молодіжним рухом, що здійснюється в законодавчій, виконавчій, судовій сферах і ставить за мету створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов та гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах України». Це визначення конкретизує мету діяльності держави стосовно молоді, є законодавчо закріпленим для використання в практичній роботі органів державної влади, органів місцевого самоврядування.

Державна молодіжна політика в Україні орієнтована на створення доступної для молоді системи послуг, пропозицій, проектів, що

допомагають їй в процесі соціального становлення, вона регулює й забезпечує ефективність відносин молоді, суспільства й держави, є органічною частиною внутрішньої й зовнішньої політики держави, являє собою цілісну систему заходів правового, організаційно-управлінського, фінансово-економічного характеру та покликана створити механізми взаємної відповідальності.

Державна молодіжна політика має бути перш за все направлена на молодих громадян віком від 14 до 30 років, що, як вже зазначалось, є періодом активного соціального становлення, соціалізації та адаптації до різних форм соціальних відносин. Молодь повинна розглядатися, з одного боку, як самостійна соціально-демографічна група, а з іншого боку – як невід’ємна частина суспільства, потенціал і роль якої необхідно враховувати у всіх сферах життя суспільства.

Метою державної молодіжної політики є здійснення системного державного впливу на процеси соціалізації молодого покоління та створення й розвиток соціально-економічних, політичних, організаційних і правових умов і гарантій самореалізації молодих громадян та для реалізації молоддю соціально значущих функцій.

На різних етапах розвитку суспільство прагне створити певні вимоги до підростаючого покоління у формі норм, цінностей, правил. За допомогою правових та соціально-економічних механізмів створюються умови для становлення, розвитку та інтеграції молоді в суспільні структури, самореалізації особистості як громадянина демократичного суспільства. Таким чином, політика держави відображає її ставлення до молодого покоління як ресурсу соціально-економічного, політичного та культурного розвитку суспільства. Форми і методи вирішення реальних молодіжних проблем лежать на перетині державної молодіжної політики і соціального потенціалу молоді.

До середини 80-х років минулого століття у соціально-демографічних дослідженнях також майже не вживалося поняття «сімейна політика». У соціологічній літературі того часу сім’я розглядалася як об’єкт соціальної політики, зокрема, мова йшла також про «соціальну політику по відношенню до сім’ї».

Першими дослідниками, які підняли питання щодо визначення терміну «сімейна політика», були Ш.Камерман і А.Кан. У монографії «Сімейна політика: держава і сім’я в чотирнадцяти країнах» ними були

визначені країни з так званою «явною» і «прихованою» сімейною політикою [205]. Вони вважали, що «явна» сімейна політика існує в країні, де на державному рівні встановлена концепція сімейної політики. За «прихованої» сімейної політики немає законодавчо закріпленої політики щодо сімей, але можуть мати місце високорозвинені інші напрями державної соціальної політики, пов'язані з сім'єю. Однак, ці напрями мали різні цілі, що були не достатньо зосереджені на сім'ї.

В колишньому СРСР поняття «сімейна політика» стало активно впроваджуватися в наукову і суспільно-політичну лексику лише наприкінці 1980-х років і використовуватися поряд із більш звичними термінами, такими як «політика населення», «демографічна політика» і «планування сім'ї». В цей же період науковцями та політиками була зроблена спроба визначити зміст сімейної політики, сформулювати цілі, принципи і напрями, показати її місце в системі заходів соціальної політики, обґрунтувати співвідношення з соціально-демографічною політикою, пов'язати з проблемою плануванням сім'ї тощо.

У зв'язку з розробкою Держкомпраці СРСР основних напрямів поліпшення становища жінок, сім'ї та дітей у 1989 р. під керівництвом відомого демографа А. Вишневського була підготовлена державна програма «Сімейна політика в СРСР в 90-і роки». У преамбулі цієї Програми відзначалося, що: 1) «...активна сімейна політика, спрямована на поліпшення соціальних, економічних і моральних умов виконання сім'єю її функцій, повинна стати найважливішою складовою частиною всієї соціальної політики держави в СРСР», 2) «...сімейна політика буде розроблятися й проводитися як цілісна система взаємопов'язаних заходів і з максимальним урахуванням нових реальностей: ринкової економіки, соціального партнерства, політичної демократії». На думку фахівців, державна сімейна політика 1990-х років мала ґрунтуватися на таких принципах як суверенітет сім'ї, суверенітет особистості, розширення волі вибору, опори на власні сили, соціального захисту сім'ї, соціального партнерства та диференційованості політики.

Нині важливість розробки стратегічних напрямів сімейної політики розуміється як вченими, так і політиками. Значно зросла кількість фахових досліджень з цієї проблематики, а законодавчі проекти в різних країнах розробляються, в тому числі, і з метою

контролю змін у сімейній політиці як на національному, так і на загальноєвропейському рівні.

Разом з цим, дотепер термін «сімейна політика» не набув єдиного трактування і відображає досить різні підходи як науковців, так і практиків. Так, навіть на національному рівні країн Європейського Союзу не існує загальноприйнятого визначення сімейної політики.

При спрощеному (вузькому) підході, сімейна політика розглядається як допомоги і послуги, що націлені на сімейну пару з дітьми або без дітей та на неповну сім'ю. Таке визначення включає різноманітні грошові та натуральні допомоги, податкові пільги для сімей з дітьми, надання відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами тощо.

При більш широкому, загальному підході, сімейна політика охоплює основні напрями державної політики, що спрямовані на сім'ю як на соціальну групу і потенційно торкаються її благополуччя (наприклад, надання суспільних послуг, сприяння зайнятості населення, розвиток сфери охорони здоров'я, освіти, культури та відпочинку, регулювання міграційних процесів, покращання рівня життя населення тощо).

Сучасна сімейна політика – це результат тривалого розвитку від обмеженої системи заходів щодо захисту матері й дитини до розвинених форм підтримки інституту сім'ї в цілому.

Державна сімейна політика у загальному розумінні регулює відносини між сім'єю (як особливою соціальною групою суспільства) та державою, а також між індивідами в сім'ї з приводу реалізації її основних функцій.

Значимість державної сімейної політики полягає в тому, що вона враховує інтереси всіх типів сімей і спрямована на формування сприятливого соціокультурного середовища для їхньої життєдіяльності й реалізації основних соціальних функцій, гармонізацію як внутрішньосімейних відносин, так і взаємин сім'ї, держави та суспільства, на забезпечення необхідних умов для розвитку і стабільності інституту сім'ї.

Об'єктом сімейної політики є сім'я. Як вже зазначалось у попередньому розділі, на сьогодні основною формою української сім'ї є проста (нуклеарна) сім'я, що складається із подружжя з дітьми або без

них, а також неповна сім'я, яка у переважній більшості складається із самотніх матерів, розлучених жінок і вдів з дітьми, у яких найчастіше одна-дві дитини.

Суб'єктами державної сімейної політики в Україні виступають органи законодавчої й виконавчої влади, роботодавці, суспільні об'єднання, політичні партії, професійні спілки, релігійні конфесії, благодійні фонди, а також юридичні й фізичні особи. В місцевих органах соціального захисту на всій території країни утворені відділи, комісії або комітети, що також займаються розробкою та виконанням спеціальних програм сімейної політики.

Зміст державної сімейної політики перебуває в прямій залежності від соціально-економічного розвитку країни. У наш час необхідно забезпечити подолання негативних тенденцій і стабілізацію становища сім'ї, а також створення передумов для поліпшення її життєдіяльності в майбутньому.

Метою державної сімейної політики є забезпечення державою необхідних умов для реалізації сім'єю її функцій і підвищенні якості життя сім'ї.

Значення сімейної політики полягає в тому, щоб сприяти розумінню й визнанню суспільством глибинних інтересів сім'ї як частини своїх власних змін, пошукам нової рівноваги та гармонії між особистістю, сім'єю та суспільством. Тому виокремлюють декілька основних принципів сімейної політики: суверенності сім'ї, суспільного договору, волевиявлення, соціальної участі [13, с. 58-60].

Принцип суверенності сім'ї передбачає, що сім'я незалежна від держави й має право приймати будь-які рішення, котрі стосуються її життя, самостійно, спираючись лише на свої власні цілі та інтереси. Це означає право сім'ї на будь-який тип сімейної поведінки, на будь-який спосіб і стиль життя, у тому числі й на той, котрий з точки зору прийнятих у суспільстві культурних та моральних норм вважається девіантним. Головне, щоб спосіб життя сім'ї відповідав нормам права. Принцип суверенності також означає, що будь-які типи взаємозв'язку шлюбу, батьківства та спорідненості в сім'ї незалежні від держави.

Принцип суверенності не можна декларувати або встановити законодавчо, він повинен бути заснований на економічній незалежності сім'ї. Наприклад, сім'я повинна мати можливість здійснювати

виробництво чи займатися бізнесом на базі сімейної власності, одержувати достатній дохід від найманої праці чи занять творчістю тощо.

Будь-яке обмеження принципу суверенності сім'ї, що ґрунтується на інтересах суспільства або держави (регулювання абортів, установлення процедури реєстрації шлюбу або розлучення, введення військової повинності тощо), повинне вводитися й регулюватися конституційно.

Принцип волевиявлення окреслює наявність у суспільстві справжньої альтернативи й можливості дійсно обирати тип сім'ї та сімейної поведінки.

Принцип суспільного договору передбачає договірну регламентацію взаємин сім'ї як соціального інституту й держави. Сім'я та держава укладають між собою суспільний договір, у якому на рівноправній основі формулюються всі існуючі політичні, соціальні, економічні та інші відносини між ними. Цей принцип особливо важливий для нашої країни, коли існує потреба перебороти пережитки тоталітаризму, реформувати політичні та економічні відносини.

Сім'я як соціальний інститут забезпечує виконання її членами певних соціальних ролей. Тому суспільство має відчувати потребу, зацікавленість у тому, щоб сім'я виконувала свої функції відтворення та соціалізації нових поколінь. У той же час все більше слабшають стимули, які визначають особисту зацікавленість у народженні нових поколінь. За цих умов сім'я може зажадати від суспільства та держави забезпечити всебічну підтримку тих моделей сімейного життя, що сприяють ефективній реалізації функцій відтворення та соціалізації.

Принцип соціальної участі поєднує широкий спектр ситуацій, у яких особи безпосередньо залучені в процеси підготовки та реалізації соціально значимих рішень. Міра їх залучення може бути різною. Крайніми полюсами є ситуації, у яких, з одного боку, рішення приймає винятково державна влада, а громадянам лише доводять до відома ці рішення, а з іншого – лише на рівні громадян і об'єднань.

Водночас соціальна участь – це форма реалізації прав і свобод особи та сім'ї, вона дає право та можливість кожній особі та кожній сім'ї безпосередньо впливати на рішення, що мають пряме відношення до їх найважливіших потреб і інтересів, забезпечує поліпшення якості

рішень і програм, що стосується сім'ї. Сімейна політика перестає бути чимось нав'язаним зверху, вона стає загальним надбанням всіх учасників, які ідентифікують себе з нею, мінімізує соціальну напруженість і зменшує ймовірність соціальних конфліктів, конфронтації між громадянами й державою, сприяє розвитку почуття відповідальності за власну долю та долю сім'ї, допомагає подоланню утриманських настроїв стосовно держави тощо.

Окрім вищеназваних, виокремлюють також [132]:

- рівність сімей і всіх їх членів щодо права на підтримку незалежно від соціального стану, національності, місця проживання та релігійних переконань;
- соціальну захищеність сім'ї (забезпечення гарантованого правового захисту, мінімального рівня доходів, належних житлових умов тощо);
- партнерство сім'ї та держави, розподіл відповідальності за сім'ю, співробітництво з суспільними об'єднаннями, благодійними організаціями тощо;
- здійснення диференційованого підходу в наданні гарантій з підтримки соціально прийняттого рівня життя для непрацездатних членів сім'ї й створення економічно активним членам сім'ї умов для забезпечення добробуту на трудовій основі;
- регіоналізацію сімейної політики, тобто урахування розмаїтості соціально-демографічних і конфесіональних моделей сімей.

Для оцінки різноманітних напрямів сімейної політики необхідно враховувати весь комплекс проблем становлення інституту сучасної сім'ї.

Відправним пунктом аналізу сімейної політики в країнах Європейського Союзу може слугувати класифікація режимів сімейної політики [204]:

1. Соціально-демократичний режим характеризується універсальною державною підтримкою для сімей, високим рівнем підтримки для працюючих батьків та гендерною рівністю. Державна політика націлена на зниження соціальних ризиків, при цьому підтримується високий життєвий рівень усього населення. Соціальні допомоги надаються на основі індивідуальних суспільно-цивільних прав. Такий режим характерний для Скандинавських країн.

2. Консервативний режим характеризується середнім рівнем підтримки сімей, що варіюється відповідно до рівня доходу працюючих батьків і тривалістю їхніх внесків у соціальну систему. Такі типи систем соціального захисту спрямовані на підтримку й зміст статусу традиційних сімейних форм. Він характерний для північно-західних європейських країн (Німеччина, Нідерланди та Франція).

3. Південно-європейський режим характеризується високим ступенем поділу за рівнем доходу, сполученням універсальних та приватних послуг і допомог. Така система соціального забезпечення часто розглядається як частина консервативного режиму, але увага до сім'ї заслуговує того, щоб розглядати такі системи як окремий режим. Цей режим характерний для країн Південної Європи.

4. Ліберальний режим характеризується низьким рівнем підтримки сімей і заохочує індивідуалізм на основі ринкових відносин через мінімальні соціальні допомоги. Ці допомоги зазвичай видаються після низки перевірок та пов'язані з бідністю. Такий режим характерний для Великобританії.

Аналіз сімейної політики може здійснюватись за різними її складовими: соціальна значимість і нормативні концепції; політичні учасники, програми і цілі; урядова та адміністративна організація; заходи політики, що включають встановлені інструкції, допомоги; фінансування та соціальні витрати тощо.

Політика держави щодо сімей завжди була і залишається актуальною, але, на жаль, в нашій країні їй приділяється недостатньо багато уваги на противагу навіть нашим найближчим сусідам (Росії, країнам Балтії), не говорячи про США, Канаду та країни Європейського Союзу. Особливо хотілося б звернути увагу на розробки сучасних російських вчених Г.Клімантової [74, 75], О.Кайлової [70] та О.Осколкової [121], котрі, зокрема, займаються дослідженням державної сімейної політики як Російської Федерації, так і країн Західної Європи та США. Вони дають розгорнутий аналіз та докладну характеристику теоретичних та практичних заходів щодо сімей, що впроваджуються в різних країнах на сучасному етапі.

З огляду на вищевказане, державна сімейна політика – це відносно відособлена частина соціальної політики, що впливає на функціонування сім'ї (як одного із суспільних інститутів) та індивіда

(як носія сімейних ролей, що він виконує поряд з іншими соціальними ролями). Така політика направлена на самореалізацію та самостійне вирішення проблем, з якими зіштовхується сім'я.

Сімейна політика можлива лише як діяльність зі створення та реалізації програм нового типу, за взаємовигідним для всіх використанням ресурсів та можливостей, якими володіє кожен з учасників, для досягнення погоджених цілей, інтересів і потреб.

У монографії розглядається сімейна політика щодо молодих сімей, основна увага звернена на заходи сімейної політики та ефективність її впливу на молоду сім'ю.

Аналіз наукової літератури та практики реалізації молодіжної сімейної політики в різних країнах свідчить, що на сьогодні окресленими є лише її стратегічні напрями. Так, не зовсім чітко визначений законодавчий механізм її реалізації, поза увагою залишено низку ключових проблем молодих сімей. Незважаючи на різноплановість та багатоаспектність публікацій з молодіжної проблематики, в нашій країні нині відсутнє глобальне дослідження проблем саме молодих сімей. В Україні існує молодіжна політика та сімейна політика як окремі напрями соціальної політики, а політика, спрямована саме на молоду сім'ю відсутня.

Тому в Україні доцільним є запровадження нового інституціонального напрямку – державної молодіжної сімейної політики. *Державна молодіжна сімейна політика* – це політика держави, спрямована на молоду сім'ю, метою якої є її розвиток, соціальний захист та забезпечення гідних умов для виконання її соціальних та демографічних функцій. Мається на увазі соціальна підтримка, поліпшення добробуту, вирішення проблем молодих сімей у сфері освіти, професійної підготовки, продуктивної зайнятості, охорони здоров'я, соціального захисту тощо, направленість на поліпшення демографічної ситуації та на ефективність реалізації соціальних функцій молоді, серед яких основними є репродуктивна, виховна, господарчо-економічна тощо, що є найважливішим чинником стійкого розвитку суспільства, важливою умовою успішної реалізації здійснюваних в Україні політичних та економічних реформ, оптимізації процесів відтворення населення, виховання здорового покоління майбутніх громадян.

Реалізація державної молодіжної сімейної політики представлена моделлю, що являє собою систему взаємопов'язаних елементів і націлена на оптимізацію запропонованого напрямку соціальної політики в Україні (рис. 1.1).

Об'єктом державної молодіжної сімейної політики є молода сім'я.

Суб'єктами є члени молоді сім'ї, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, суспільні об'єднання, політичні партії, профспілки, підприємства, релігійні конфесії, організації, що проводять роботу з молоддю тощо.

Основними завданнями державної молодіжної сімейної політики мають бути:

- зміцнення й розвиток інститутів соціалізації молоді та підвищення їхньої ефективності;
- формування сучасної нормативної правової бази щодо підтримки молодих сімей;
- створення на державному та регіональному рівнях консолідованої системи управління державною молодіжною сімейною політикою;
- посилення ролі недержавної складової в реалізації державної молодіжної сімейної політики.

Виділення молодих сімей у самостійну соціальну групу й формування державної політики щодо них буде сприяти підвищенню стабільності молодих сімей за рахунок реалізації комплексу заходів такої політики.

Виходячи з того, що система заходів відносно зміцнення та підтримки молоді сім'ї представляється нам недостатньо ефективною та неповною (про що свідчить високий рівень розлучень у нашій країні, особливо серед молодих сімей, розповсюдження консенсуальних шлюбів, зниження народжуваності тощо), помітним її недоліком є відсутність систематичної роботи з молоддю, яка передуює створенню сім'ї. Безумовно, що в перші роки сімейного життя необхідна також більш активна підтримка, оскільки молодь ще не має достатнього досвіду сімейного життя, тому молоді сім'ї сильніше потребують уваги та допомог від держави, ніж сформовані та перевірені часом сім'ї.

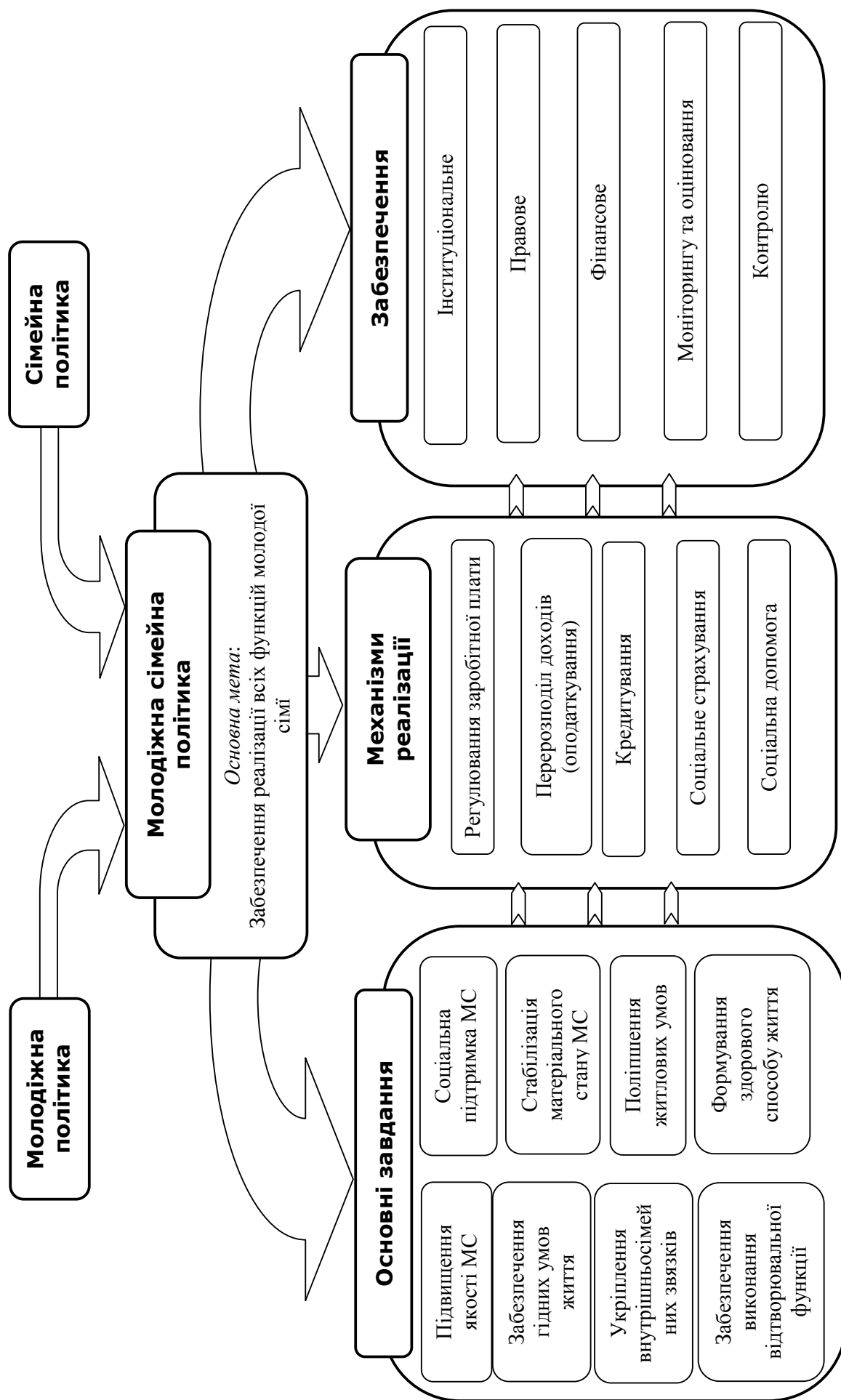

Рис. 1.1. Модель реалізації молодіжної сімейної політики в Україні

Молодіжна сімейна політика як окремий напрям дозволить детальніше вивчати проблеми життєдіяльності молодого покоління, буде сприяти більш ефективному та адресному вирішенню проблем молоді сім'ї, що в свою чергу дасть змогу поліпшити демографічну ситуацію в Україні та покращити морально-психологічний клімат в суспільстві.

1.3. Нормативно-правове забезпечення молодіжної та сімейної політики в Україні

Основними елементами нормативно-правового забезпечення є конституційне законодавство; спеціальне молодіжне та сімейне законодавство; галузеве законодавство (житлове, трудове, кримінальне, адміністративне) тощо.

Слід відзначити, що молодіжна політика в УРСР була і проводилася для свого часу досить успішно. Вона знайшла закріплення в законодавстві, у системі державних органів та інших атрибутивних для політики проявах. Державна молодіжна політика завжди була невід'ємною частиною партійної політики стосовно молоді. Вона здійснювалася за такою схемою: основна її частина проводилася через ВЛКСМ, інша – через державні органи освіти, охорони здоров'я, оборони, внутрішніх справ, держкомспорту, інформаційні відомства, культосвітні заклади тощо. Об'єктом цієї політики була молодь, яку намагалися виховати в дусі будівника комунізму. Молодь не розглядалася як суб'єкт цього процесу.

Молодіжна політика мала патерналістський характер і вимагала від молодого покоління діяти і розвиватися в заданому напрямі. На місцях вона впроваджувалася через місцеві партійні і комсомольські комітети, державні органи влади, громадські організації.

Злам у оцінці ролі молоді відбувся в роки перебудови, коли все рішучіше її стали називати не тільки об'єктом, але ще й впливовим суб'єктом молодіжної політики. Це було викликано як виникненням нових, невідомих до того форм активності підростаючого покоління, так і спробою влади переосмислити досвід роботи з молоддю, знайти перспективи оновлення тогочасного суспільства.

В історії формування державної молодіжної політики України спочатку був «союзний етап», коли молодь чекала появи Закону СРСР

«Про загальні засади державної молодіжної політики в СРСР». Потім настав «етап незалежності», що розпочався 24 серпня 1991 р. проголошенням Української державності [17].

Після проголошення незалежності, за відсутності нової Конституції, відповідних структур, що займаються молодіжною політикою у її практичній площині, виявилось, що в Україні не існує нормативно-правового забезпечення, яке могло б стати певним фундаментом нової державної молодіжної політики. Фактично на кінець 1992 р. в Україні не було жодного нового закону, який декларував би чи закріплював хоча б загальні засади.

Першим документом, що започаткував нову державну молодіжну політику в Україні, була Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» [55]. Цей документ було розроблено з метою проголосити державну молодіжну політику в Україні пріоритетним і специфічним напрямом діяльності держави; визначити саме поняття «державна молодіжна політика» і ввести його в правовий, науковий обіг; окреслити основні завдання державної молодіжної політики, головні її напрями, механізм формування та реалізації, також у Декларації було зазначено, що для практичної реалізації державної молодіжної політики в Україні в органах державної влади та управління всіх рівнів створюються спеціальні структурні підрозділи, утворюються соціальні служби для молоді, а у Верховній Раді України проводяться щорічні слухання про становище молоді тощо.

Політика щодо сім'ї за часів УРСР переважно ототожнювалася з соціальною, а інституціональні інтереси сім'ї не враховувались. Держава виходила зі своїх економічних, виробничих, оборонних потреб, демографічної ситуації, необхідності забезпечити країну дешевою робочою силою. Політика щодо молоді сім'ї проявлялася переважно в регулюванні шлюбно-сімейних відносин, стимулюванні народжуваності, матеріальній підтримці сімей з дітьми.

У перші післяреволюційні десятиріччя існувала ідеологічна установка на соціальну політику «одержавлення» сім'ї, що суттєво прискорило процеси руйнування патріархальної сім'ї, її переорієнтацію на позасімейні цінності, передачу безпосередньо державним інститутам деяких традиційно сімейних функцій.

В період з 20-х до першої половини 30-х рр. минулого століття така політика зосереджувалась на допомозі міським жінкам, які

поєднували материнські обов'язки з працею в суспільному виробництві. З другої половини 1940-х до 1970-х рр. особлива увага приділялася підвищенню народжуваності і багатодітності, що було пов'язано з великими втратами населення в роки Великої Вітчизняної війни. У 70-80-х рр. минулого століття держава концентрує зусилля на подоланні малозабезпеченості сімей з дітьми, стимулюванні народжуваності, підтримці батьків у вихованні дітей. Оцінюючи вжиті у той період заходи, слід зазначити що крім їх обмеженості, викликаній ідеологічними чинниками командно-адміністративної системи, вони відіграли важливу роль у забезпеченні соціального захисту материнства та дитинства.

Останнім часом в діяльності держави щодо сім'ї формуються певні позитивні тенденції. Суспільством усвідомлюється необхідність глобальних заходів до зміцнення сім'ї, сімейної політики. Підвищилася увага регіонів до сімейної проблематики, створюються територіальні органи влади, до сфери яких безпосередньо входять розв'язання проблем сім'ї, аналіз становища, розвиток соціального обслуговування. Розпочався процес формування громадських організацій, об'єднань, діяльність яких віддзеркалює інтереси сім'ї. Наприклад, за останні роки були створені і діють такі організації, як Всеукраїнська спілка багатодітних сімей, Дитячий фонд України, Рада солдатських матерів, Союз Українок, Жіноча громада, Спілка жінок України, завданням яких є поліпшення становища сімей, соціально-економічних умов їх життя, всебічний розвиток сім'ї, надання сім'ям різнобічної допомоги.

Тенденція зростання відповідальності держави за сім'ю знайшла відображення в законодавстві країни. У прийнятій 28 червня 1996 р. Конституції України зазначається, що кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст.48) закріплюються і гарантуються соціальні права щодо шлюбу і сім'ї, наголошується, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняється державою.

В 1999 р. було прийнято Концепцію державної сімейної політики. Згідно з цією Концепцією об'єктом державної сімейної політики є сім'я, визнана державою. Суб'єктами державної сімейної політики є органи влади всіх рівнів, підприємства, організації та установи всіх форм власності, політичні партії, професійні спілки, релігійні конфесії, громадські організації, міжнародні представництва, які визнані і діють в Україні, а також державні та суспільні інститути, функціонування

яких безпосередньо впливає на повноцінну матеріальну, культурну і духовну життєдіяльність сім'ї в Україні [132]. Концепція також визначає основні завдання політики держави щодо сім'ї та основні принципи і напрями реалізації державної сімейної політики.

Концепцією державної сімейної політики визначаються також основні напрями реалізації державної сімейної політики, зокрема: поліпшення матеріальних умов життєдіяльності сім'ї та забезпечення її стабільного існування; забезпечення належного співвідношення зайнятості у суспільному виробництві з виконанням сімейних обов'язків; забезпечення охорони здоров'я сім'ї; розвиток системи соціально-консультативної допомоги населенню; створення сприятливих умов для повноцінного розвитку та виховання дітей; створення умов для гармонійного культурно-освітнього та фізично-оздоровчого розвитку сім'ї.

Після здобуття Україною незалежності було зроблено досить великий вклад в формування та реалізацію державної політики щодо молодих сімей. Фундаментом цього послугував Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», прийнятий в лютому 1993 р., який визначає загальні засади створення організаційних, соціально-економічних, політико-правових умов соціального становлення та розвитку молодих громадян України в інтересах особистості, суспільства і держави, основні напрями реалізації державної молодіжної політики в Україні. Фактично до сьогодні цей закон за своїм об'ємом, структурою, правами і можливостями не має аналогів в країнах колишнього СРСР.

Держава забезпечує молодим особам рівне з іншими громадянами право на працю, житло, освіту, культурний розвиток, дозвілля і відпочинок, охорону здоров'я, заняття фізичною культурою і спортом. При цьому Законом України встановлюється низка пільг та гарантій для молодих громадян, а також молодих сімей.

Зокрема, держава, враховуючи рівень прожиткового мінімуму та виходячи з реальних можливостей бюджету, має підвищувати розміри допомоги сім'ям на неповнолітніх дітей, стипендій та інших видів матеріального забезпечення молоді, яка отримує професійно-технічну, вищу освіту у відповідних навчальних закладах, сприяє розвитку підприємницької ініціативи та діяльності молоді.

Значні зміни щодо покращання становища сімей передбачені також в житловому законодавстві. До переліку першочергового надання житлових приміщень входять багатодітні сім'ї, сім'ї, що виховують дітей-інвалідів, одинокі матері, сім'ї, де народились близнюки, сім'ї осіб, які загинули при виконанні державних або громадських обов'язків.

При відведенні земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва органи місцевого самоврядування затверджують квоти на ділянки, які надаються молодим сім'ям під будівництво житла.

Молодим сім'ям та молодим громадянам гарантується одержання за рахунок бюджетних коштів пільгових довгострокових державних кредитів на будівництво і придбання житлових будинків і квартир, на оплату вступних пайових внесків до молодіжних житлових комплексів, житлово-будівельних кооперативів, а також на обзаведення домашнім господарством.

Молоді сім'ї, які не мають дітей, сплачують кредит з відсотковою ставкою у розмірі 3% річних від суми наданого кредиту. Молоді сім'ї з однією дитиною звільняються від сплати відсотків за користування кредитом; молодим сім'ям з двома дітьми погашається 25% суми зобов'язань по кредиту, а з трьома і більше – 50%.

Ті, хто переселяється у віддалені сільські населені пункти на постійне місце проживання, а також місцева молодь, зайнята в сільському господарстві, переробних, обслуговуючих галузях агропромислового комплексу, соціальній сфері цих населених пунктів, забезпечуються житлом і господарськими будівлями за рахунок Державного бюджету України, а також користуються пільгами, передбаченими Законом України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» [61].

Для прискорення розв'язання житлових проблем молоді, подальшого поліпшення соціально-побутового та економічного становища молодих сімей, а також розвитку в умовах переходу до ринкової економіки молодіжного житлового будівництва було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Про сприяння розвитку молодіжного житлового будівництва» [140].

Кабінетом Міністрів України також затверджено Порядок надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання

житла, який визначає, зокрема, умови надання кредиту, набуття права власності на збудоване (реконструйоване) за рахунок кредиту житло, порядок оформлення, погашення кредиту та відшкодування витрат на його обслуговування [138].

Такі пільги поширюються на молоде подружжя, якщо чоловік або дружина є вченим, та неповні сім'ї, в яких мати (батько) є вченим, якщо вони є громадянами України та працюють на державних підприємствах, у державних науково-дослідних (науково-технічних) установах та організаціях, вищих навчальних закладах та закладах післядипломної освіти III, IV рівнів акредитації на посадах наукових (науково-педагогічних) працівників, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, або навчаються за денною формою навчання в аспірантурі, ад'юнктурі, докторантурі.

Державна програма забезпечення молоді житлом на 2002–2012 рр., затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 29 липня 2002 р. № 1089, дозволяє вирішити житлові проблеми молодих сімей та направлена на поліпшення демографічної ситуації в країні. При впровадженні всіх механізмів стимулювання будівництва і придбання житла, що зазначені у Програмі, планувалося збільшити обсяги надходжень до бюджетів усіх рівнів у вигляді обов'язкових платежів, скоротити обсяги незавершеного будівництва, що в 2003–2012 рр. мало б забезпечити житлом не менш як 70 тис. молодих сімей.

З метою підвищення соціально-економічного захисту студентської сім'ї та реалізації правових засад державної молодіжної політики в Україні в серпні 2000 р. прийнято Указ Президента України «Про соціально-економічну підтримку становлення та розвитку студентської сім'ї» [183] та Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо підтримки становлення та розвитку студентської сім'ї» [152].

Відповідно до цих документів Уряд повинен вживати заходи щодо: поліпшення матеріально-побутових умов студентських сімей; забезпечення пільгового обслуговування дітей із студентських сімей у дошкільних закладах; вирішення в установленому порядку питання про створення благо-дійного фонду підтримки студентської сім'ї; надання допомоги у працевлаштуванні студентам, які мають сім'ї. На місцеві органи виконавчої влади покладено завдання забезпечити підтримку становлення та розвитку студентської сім'ї шляхом щорічного виділення коштів із місцевих бюджетів, а також тих, що надходять від

міжнародних фінансових організацій; вживати заходів щодо поліпшення житлових умов студентських сімей, які проживають у гуртожитках, створення молодіжних житлових комплексів; забезпечити підтримку ініційованих молоддю молодіжних програм щодо становлення та розвитку студентської сім'ї; створити необхідні передумови для самозайнятості молодих сімей, забезпечення свого добробуту за рахунок власних зусиль; сприяти працевлаштуванню молодих сімей, позачерговому наданню житла молодим спеціалістам, які одержали направлення на роботу.

Заходами щодо підтримки становлення та розвитку студентської сім'ї, затвердженими розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 березня 2001 р. № 92-р, передбачено: вирішення питання виплати стипендії студентам, які не мають академічної заборгованості, з числа студентських сімей з дітьми; забезпечення першочергового працевлаштування в межах одного населеного пункту подружжя випускників вищих навчальних закладів; формування регіональних банків даних щодо тимчасових робочих місць з метою вторинної зайнятості студентських сімей (подружжя, що навчається у вищих навчальних закладах з відривом від виробництва) у вільний від навчання час, у тому числі позачергового зарахування до студентських трудових загонів членів студентських сімей на час канікул; забезпечення першочергового надання студентським сім'ям окремих кімнат у гуртожитках; сприяння позачерговому прийому до дошкільних навчальних закладів дітей із студентських сімей незалежно від місця проживання, створенню умов для перебування таких дітей в дошкільному закладі за режимом, який найбільше влаштовує студентську сім'ю; сприяння відпочинку та оздоровленню студентських сімей з дітьми і дітей із студентських сімей на базі оздоровчо-спортивних студентських таборів; надання центрами соціальних служб для молоді необхідної інформаційної, психологічної, соціально-педагогічної, соціально-правової допомоги студентським сім'ям; сприяння громадським організаціям, у тому числі благодійним фондам, діяльність яких спрямована на підтримку і розвиток студентської сім'ї [152].

Указом Президента України від 29 березня 2001 р. № 221 «Про додаткові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики» передбачено: збільшення обсягів коштів на надання молодим

громадянам пільгових довгострокових кредитів для здобуття освіти у вищих навчальних закладах, а також збільшення фінансування житлового будівництва для молодих сімей; започаткування на телебаченні та радіо циклів культурно-просвітницьких, виховних теле- і радіопрограм для сім'ї, дітей та молоді, що сприятимуть пропаганді здорового способу життя, ідей гуманізму та терпимості, національних і загальнолюдських духовних та моральних цінностей [179].

З метою подальшого вдосконалення організаційного і правового забезпечення соціальної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями в червні 2001 р. було прийнято Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо вдосконалення соціальної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями» [178].

Відповідно до Указу Президента України «Про заходи щодо заохочення народжуваності в Україні» [180], пріоритетними напрямками соціальної політики держави визначено поліпшення демографічної ситуації, забезпечення підтримки сімей з дітьми, посилення соціального захисту материнства і дитинства. Передбачається удосконалення нормативно-правової бази щодо захисту материнства і дитинства; розширення мережі служб репродуктивного здоров'я, планування сім'ї, медико-генетичного консультування, медичної допомоги жінкам під час вагітності та пологів; першочергове оснащення сучасною лікувально-діагностичною апаратурою родопомічних і дитячих лікувальних закладів; вирішення в установленому порядку питання щодо поступового наближення виплат допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку до прожиткового мінімуму; розгляд питання про надання пільгових кредитів сім'ям, які мають двох і більше дітей, для придбання і будівництва житла.

Комплексні заходи щодо реалізації державної молодіжної політики в Україні, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 1998 р. № 348, визначають загальні принципи, головні напрями та основний зміст підтримки і захисту молоді, забезпечення духовно-культурного та фізичного її розвитку, формування морально-правової культури, становлення молоді сім'ї тощо [137].

Цілу низку заходів спрямовано на поліпшення становища молоді сім'ї та підготовку молоді до подружнього життя. Серед них: розробка концепції соціальної роботи з молоддю сім'єю та підготовки молоді до подружнього життя; сприяння створенню в установленому порядку

недержавних психологічних консультацій для молоді, молоді сім'ї; активізація діяльності мережі центрів соціальних служб для молоді для консультаційної та інформаційної допомоги молодим сім'ям тощо.

Вирішення багатьох питань молодих сімей здійснюється шляхом реалізації національних, державних, цільових програм. Зокрема, Програмою «Українська родина» (постанова Кабінету Міністрів України від 14 березня 2001 р. № 243) [139], Національною програмою «Репродуктивне здоров'я 2001–2005», затвердженою Указом Президента України від 26 березня 2001 р. № 203 [181], Загальнодержавною програмою підтримки молоді на 2004-2008 роки [56], Національним планом дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001–2005 роки (постанова Кабінету Міністрів України від 06 травня 2001 р. №479), Державною програмою підтримки сім'ї на період до 2010 року [134] тощо.

Пріоритетними завдання державної політики стосовно сімей є: забезпечення правового та соціального захисту сім'ї; забезпечення високого рівня життєдіяльності сім'ї, належних умов для фізичного, інтелектуального, морально-етичного, освітнього та духовного розвитку дітей; формування високої психолого-педагогічної культури молоді сім'ї на засадах національних традицій, педагогічної науки, кращого світового досвіду виховання дітей в сім'ї і функціонування сім'ї; формування в молоді відповідального ставлення до репродуктивного здоров'я, планування сім'ї; пропаганда здорового способу життя, відповідального батьківства та безпечного материнства; всебічна державна підтримка зусиль самих сімей, батьків або осіб, які їх замінюють, щодо забезпечення сприятливих умов для виховання, освіти і розвитку дітей.

Окрім перелічених нормативно-правових актів, дієвому вирішенню молодіжних проблем сприяють також Закони України: «Про освіту», «Про зайнятість населення», «Про фізичну культуру і спорт», «Про туризм», «Про об'єднання громадян», «Про колективне сільськогосподарське підприємство», «Про селянське (фермерське) господарство», «Про загальний військовий обов'язок і військову службу», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», Основи законодавства України про охорону здоров'я тощо.

Так, згідно з Законом України «Про освіту» [60] місцеві органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування здійснюють державну політику в галузі освіти і в межах їх компетенції: здійснюють соціальний захист працівників освіти, дітей, учнівської і студентської молоді, створюють умови для їх виховання, навчання і роботи відповідно до нормативів матеріально-технічного та фінансового забезпечення; організовують облік дітей дошкільного та шкільного віку, контролюють виконання вимог щодо навчання дітей у закладах освіти; вирішують у встановленому порядку питання, пов'язані з опікою і піклуванням про неповнолітніх, які залишилися без піклування батьків, дітей-сиріт, захист їх прав, надання матеріальної та іншої допомоги; створюють належні умови за місцем проживання для виховання дітей, молоді, розвитку здібностей, задоволення їх інтересів; координацію дій педагогічних, виробничих колективів, сім'ї, громадськості з питань навчання і виховання дітей. Держава створює умови громадянам України для реалізації їх права на здобуття вищої освіти.

Відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [51] призначається державна допомога сім'ям з дітьми, зокрема: допомога у зв'язку з вагітністю та пологами; одноразова допомога при народженні дитини; допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку; допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням; допомога при усиновленні дитини; допомога на дітей одиноким матерям; допомога малозабезпеченим сім'ям з дітьми.

Покриття витрат на виплату державної допомоги сім'ям з дітьми здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України у вигляді субвенцій до місцевих бюджетів. Всі види державної допомоги сім'ям з дітьми, крім допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами жінкам, призначають і виплачують органи соціального захисту населення за місцем проживання батьків (усиновителів, опікуна, піклувальника). Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку надається у розмірі встановленого законом прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років. У разі народження (усиновлення, встановлення опіки) двох і більше дітей допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку надається на кожну дитину.

Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами надається всім жінкам, які не застраховані в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, також право отримувати таку допомогу

мають особи, які усиновили чи взяли під опіку дитину протягом двох місяців з дня її народження. Розмір допомоги зазвичай становить 100% середньомісячного доходу (стипендії, грошового забезпечення, допомоги по безробіттю тощо), але не менше 25% від розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи із розрахунку на місяць.

Згідно з Порядком призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми допомога при народженні дитини, яка народилася після 31 грудня 2007 р., надається у розмірі 12240 гривень – на першу дитину, 25000 гривень – на другу дитину, 50000 гривень – на третю і наступну дитину. Виплата допомоги здійснюється одноразово при народженні першої дитини в сумі 4800 гривень, другої дитини – 4840 гривень, третьої та наступної дитини – 5000 гривень, решта суми на першу дитину виплачується протягом наступних 12 місяців (620 гривень щомісяця), на другу дитину – 24 місяців (840 гривень щомісяця), на третю і наступну дитину – 36 місяців (1250 гривень щомісяця) рівними частинами. Також встановлені додаткові умови щодо призначення і виплати такого виду допомоги: у разі народження двійні або більшої кількості дітей, кожна дитина з їх числа вважається наступною.

Право на виплату щомісячної допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку має один з батьків дитини, опікун чи інший родич, який фактично здійснює догляд за дитиною. Така допомога надається у розмірі, що дорівнює різниці між прожитковим мінімумом, встановленим для працездатних осіб, та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців: з 1 січня 2008 р. – 50%, з 1 січня 2009 р. – 75%, з 1 січня 2010 р. – 100%, але не менше 130 гривень.

Розмір щомісячної допомоги на дітей одиноким матерям віком до 18 років дорівнює різниці між 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні 6 місяців, але не менше 30% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

З 1 січня 2007 р. розширилися пільги при працевлаштуванні для матерів, які доглядають дитину до 3 років. Якщо мати дитини або особа, яка фактично здійснює догляд за дитиною в період відпустки для догляду за дитиною, до досягнення нею трирічного віку працює на умовах неповного робочого часу або вдома, за нею зберігається право

на отримання допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. Тобто мати може працювати і одночасно виховувати дитину, отримуючи заробітну плату та не втрачаючи при цьому допомогу, яка виплачується по догляду за дитиною до 3 років.

Сім'ї, які з поважних або незалежних від них причин мають середньомісячний сукупний дохід нижчий від прожиткового мінімуму мають право на державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям. До 2002 р. таку допомогу надавали за двома законами – «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» і «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», тоді одна і та ж сім'я могла отримати допомогу за двома законами, що спричиняло велике навантаження на бюджет. З 15 листопада 2004 р. набули чинності зміни до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», де задекларовано принцип адресності державної підтримки малозабезпечених сімей.

Фактично сьогодні сім'я, щоб отримати допомогу, повинна мати дуже серйозне пояснення того, чому вона має недостатній дохід або взагалі не має жодного доходу, повинна довести, що у неї настільки складні умови проживання, що без державної підтримки вона не виживе. Тобто підхід до надання допомоги дуже індивідуальний, очікується, що це зменшить коло осіб, які мають право на такий вид допомоги.

З метою систематизації правових норм регулювання сімейних відносин Верховна Рада України прийняла Сімейний кодекс України, який набув чинності в січні 2004 р. [161]. Серед основних його положень – зміцнення сім'ї як соціального інституту і союзу конкретних осіб, побудова сімейних стосунків на паритетних засадах, на взаємній любові та повазі, взаємодопомозі і підтримці, захист прав матері і батька, забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, захист дитини, яка позбавлена батьківської опіки, надання їй можливостей для духовного і фізичного розвитку.

Сімейний кодекс України регулює сімейні особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, між батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими, між матір'ю та батьком дитини щодо її виховання, розвитку та утримання, сімейні особисті немайнові та майнові відносини між бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками, рідними братами та сестрами, мачухою, вітчимом

та падчеркою, пасинком, сімейні особисті немайнові та (або) майнові відносини між іншими членами сім'ї, визначеними у ньому.

Особи, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, повинні повідомити одна одну про стан свого здоров'я (хоча цей пункт Сімейного кодексу не знайшов відображення в реальності). Результати медичного обстеження є таємницею і повідомляються лише особам, які подали заяву про реєстрацію шлюбу. Враховуючи міжнародний досвід, в новий Сімейний кодекс внесено шлюбний договір, яким регулюються майнові відносини між подружжям, визначаються їхні майнові права та обов'язки, можуть бути визначені майнові права та обов'язки подружжя як батьків.

Регулювання сімейних відносин здійснюється з урахуванням права на таємницю особистого життя учасників, їхнього права на особисту свободу та недопущення втручання в сімейне життя, рівних прав і обов'язків жінки і чоловіка у шлюбі і сім'ї, з максимальним урахуванням прав та інтересів дітей, визначених Конвенцією ООН про права дитини, іншими міжнародними актами, визнаними в Україні.

В жовтні 2004 р. було схвалено Концепцію демографічного розвитку на 2005–2015 рр., в якій значне місце приділяється розвитку сім'ї, зокрема молодії, виділяються причини загострення проблем формування та розвитку сімей, розглядаються перспективи змін шлюбно-сімейної ситуації в країні та визначені основні завдання, умови та заходи щодо поставлених завдань відносно демографічного розвитку сімей. На основі прийнятої Концепції розроблена Стратегія демографічного розвитку на 2006–2015 рр., де основний акцент ставиться на сім'ю. В Стратегії визначені завдання, основні напрями стратегії розвитку сім'ї та механізми їх реалізації, зокрема, з питань забезпечення економічного підґрунтя розвитку сімей, посилення їх соціального захисту, поліпшення інформаційно-консультативної допомоги сім'ям, покращання репродуктивного здоров'я тощо.

Підсумовуючи, слід зазначити, що для правового забезпечення практичної реалізації державної політики щодо молодих сімей здійснена певна законотворча робота. Проте регулювання цієї сфери не завжди відповідає реаліям сучасного життя, а тому потребує внесення певних коректив, змін та систематизації. Зокрема, актуальною та доцільною на сьогодні є розробка спеціалізованої, адресної державної програми підтримки молодих сімей.

Водночас, нормативно-правове забезпечення державної сімейної політики переважно акцентоване на питаннях шлюбно-сімейних відносин, соціальної підтримки індивіда з урахуванням його сімейного стану. Однак життєдіяльність сім'ї не обмежується її внутрішніми проблемами. Тому відносини держави й сім'ї, їх прав та взаємних обов'язків повинні мати адекватне відображення в законодавстві. Мається на увазі визначення функцій держави стосовно сім'ї, забезпеченні її прав та інтересів, створення для цього необхідних економічних, соціальних та політичних передумов.

Необхідно змінити традиційну концепцію сімейного законодавства, істотно розширити його предмет, прийняти комплекс правових норм, що визначають соціальні відносини держави та сім'ї. Принципово важливо не тільки закріпити права та взаємну відповідальність, але й розробити відповідні механізми реалізації.

В сфері правового забезпечення сімейної політики доцільно:

- здійснити комплексне правове регулювання питань життєдіяльності сім'ї в суспільстві, що забезпечить її права та інтереси;
- розробити основи законодавства про державну молодіжну сімейну політику, що передбачають істотне посилення орієнтації соціальної політики на молоду сім'ю, створення системи державної сімейної політики, надання сім'ї повноцінного соціального статусу;
- внести зміни в чинне законодавство з соціальних питань враховуючи інтереси сім'ї, забезпечення підтримки формування та функціонування суспільних об'єднань сімей;
- створити галузі судочинства, що спеціалізуються в області сімейного права.

РОЗДІЛ 2

СТАНОВИЩЕ МОЛОДИХ СІМЕЙ В УКРАЇНІ

2.1. Молоді сім'ї у контексті демографічного розвитку України

Шлюбність та розлучуваність. Шлюб та сім'я як соціальні інститути зазнають безпосереднього впливу економічної трансформації суспільства. Зростання безробіття та реформи в економіці в 1990-х роках, економічна криза 2008-2009 рр. в Україні не могли не накласти відбиток на підготовку молоді до шлюбу, мотивацію реєстрації шлюбних союзів, зміну репродуктивних настанов. Еволюція шлюбу та сім'ї породжує низку явищ, які мають місце в сучасному суспільстві, зокрема, таких як зростання частоти розлучень, падіння народжуваності нижче рівня, необхідного для простого відтворення населення тощо.

В Україні останнім часом руйнуються традиційні стереотипи і відмічається перехід до західної моделі шлюбності, зокрема спостерігається збільшення незареєстрованих шлюбів, нуклеаризація сімей, зростання віку вступу до першого шлюбу тощо.

На демографічну ситуацію в країні впливає значна кількість факторів. Особливе місце серед тих факторів, що впливають на величину демографічних явищ, посідає статевовікова структура населення. Від того наскільки «молодим» є населення країни залежить інтенсивність демографічних процесів (дітей в основному народжують жінки у молодому віці, у перший шлюб, як правило, вступають також молоді особи). Показники смертності залежать від вікової структури населення, адже чим старше людина, тим вище в неї ризик смерті. Смертність розрізняється зокрема за статтю, у деяких вікових категоріях досить значно, оскільки небезпека смерті, як правило, більша для чоловіків, ніж для жінок в однаковому віці.

Крім того, роль статевовікових груп у житті населення досить різна. Навчаються одні вікові групи, працюють – інші, пенсіонерами є треті. Звідси велика увага, що приділяється в демографії вивченню вікової структури населення і її впливу на всі демографічні процеси.

Статевовікова структура населення відбиває також співвідношення між віковими групами людей, зокрема чоловіків та жінок. Співвідношення між чоловіками і жінками неоднакове у різних вікових групах. Народжується зазвичай хлопчиків більше, ніж дівчаток,

у дитячому та юнацькому віці спостерігається приблизно однакова їх кількість, навіть хлопців дещо більше. Але вже в середньому віці співвідношення поступово змінюється на користь жінок, у старшому віці чоловіків майже у два рази менше, ніж жінок. Це пов'язано із тим, що у жінок довша тривалість життя, пік смертності у чоловіків настає після 40 років, а жінок після 50 років, також на це впливають спосіб життя, умови праці.

Україна відзначається поряд із високим рівнем старіння населення (табл. 2.1), дуже високим рівнем старіння жіночого населення (табл. 2.2).

Таблиця 2.1

Віковий склад населення України, у %

Вік	Міські поселення та сільська місцевість			Міські поселення			Сільська місцевість		
	1989	2007	2007 р. у % до 1989 р.	1989	2007	2007 р. у % до 1989 р.	1989	2007	2007 р. у % до 1989 р.
<i>Чоловіки</i>									
0–14	23,8	15,8	66,4	24,0	14,8	61,7	23,4	18,0	76,9
15–59	64,3	68,7	106,8	65,1	70,8	108,8	60,0	64,3	107,2
60 і більше	12,8	15,5	121,1	10,9	14,5	133,0	16,6	17,7	106,6
<i>Жінки</i>									
0–14	19,7	12,8	65,0	20,1	11,9	59,2	18,8	15,0	79,8
15–59	57,9	62,7	108,3	61,6	66,2	107,5	50,7	55,2	108,9
60 і більше	22,4	24,5	109,4	18,3	21,9	119,7	30,5	29,8	97,7
<i>Обидві статі</i>									
0–14	21,6	14,2	65,7	21,9	13,2	60,3	20,9	16,4	78,5
15–59	60,4	65,4	108,3	63,2	68,3	108,1	54,9	59,4	108,2
60 і більше	18,0	20,3	112,8	14,9	18,5	124,2	24,2	24,1	99,6

Джерело: за даними Держкомстату України

За міжпереписні 1989–2001 рр. у сімейному стані населення України відбулися значні зміни. Порівняно з даними перепису населення 1989 р. питома вага чоловіків, які перебували в шлюбі, у загальній кількості населення у віці 15 років і старше у 2001 р. зменшилась на 8,2% (з 73% у 1989 р. до 64,8% у 2001 р.), а жінок – на 5,6% (відповідно з 59,8% до 54,2%). Особливо помітно це серед молоді, найбільше – серед чоловіків у віці 25–29 років. В цій віковій групі за міжпереписний період частка одружених чоловіків зменшилась на 16,6%, а серед жінок вікової групи 20–24 роки, ця частка зменшилась на 17,7%.

Таблиця 2.2

**Співвідношення чоловіків і жінок в Україні за віковими групами
у 1959-2001 рр.**

(осіб)

	Припадає чоловіків на 1000 жінок відповідної вікової групи				
	1959*	1970*	1979	1989	2001
<i>Все населення</i>	797	825	838	857	861
<i>0-4</i>	1048	1042	1032	1041	1052
<i>5-9</i>	1040	1047	1035	1036	1052
<i>10-14</i>	1030	1045	1035	1030	1051
<i>15-19</i>	985	1033	1064	1038	1046
<i>20-24</i>	960	967	1001	1010	1026
<i>25-29</i>	927	934	975	991	999
<i>30-34</i>	782	937	946	974	980
<i>35-39</i>	631	937	908	953	945
<i>40-44</i>	600	818	919	918	919
<i>45-49</i>	610	631	888	876	879
<i>50-54</i>	639	601	742	872	842
<i>55-59</i>	539	551	559	803	763
<i>60-64</i>	577	569	521	651	711
<i>65-69</i>	550	501	498	489	674
<i>70 і старше</i>	490	465	424	379	436

Примітка. *1959 р. і 1970 р. – наявне населення, всі інші – постійне населення
Джерело: [122, с. 294-295].

Максимальна частка жінок, які перебувають у шлюбі, відмічається у віці 25–39 років, що пояснюється найбільш ефективним продуктивним віком, значна частка одружених чоловіків спостерігається у віці після 40 років, що можна пояснити усталеністю шлюбних установок та економічними чинниками, зокрема спільними матеріальними цінностями.

Водночас збільшилась частка тих, хто ніколи не перебував у шлюбі: частка чоловіків в 2001 р. збільшилась на 5% (з 19,4% у 1989 р. до 24,4% у 2001 р.), частка жінок – на 2,8% (відповідно з 13,4% до 16,2%) порівняно з даними перепису 1989 р.

Поряд з тим у 2001 р. збільшилась частка розлучених. Так, за міжпереписні роки питома вага розлучених чоловіків виросла на 2,2% (у 1989 р. їх частка становила 4,6%, у 2001 р. – 6,8%), жінок – на 2,6% (з 7,8% у 1989 р. до 10,4% у 2001 р.). Особливо помітна ця різниця серед осіб чоловічої статі віком 35-39 років та серед жінок 30-34 років (табл. 2.3, 2.4).

Таблиця 2.3

*Розподіл чоловіків за шлюбним станом за даними переписів 1989 р.
та 2001 р., у %*

	Перебувають у зареєстрованому та незареєстрованому шлюбі		Ніколи не перебували у шлюбі		Вдівці		Розлучені	
	1989	2001	1989	2001	1989	2001	1989	2001
<i>Все населення у віці 15 років і старше</i>	73,0	64,8	19,4	24,4	3,0	3,9	4,6	6,8
<i>у т. ч. у віці, років:</i>								
15-19	2,1	1,0	97,9	98,9	0,0	0,0	0,0	0,1
20-24	39,8	24,9	58,7	73,4	0,0	0,0	1,5	1,6
25-29	77,7	61,1	17,8	32,2	0,1	0,1	4,4	6,6
30-34	85,2	75,2	8,3	14,0	0,2	0,3	6,4	10,5
35-39	87,2	80,1	5,1	8,1	0,4	0,5	7,4	11,3
40-44	87,9	82,2	3,5	5,6	0,7	0,9	7,9	11,3
45-49	88,3	83,4	2,7	4,2	1,4	1,5	7,6	10,9
50-54	89,5	84,6	1,9	3,0	2,3	2,7	6,3	9,7
55-59	90,5	85,2	1,3	2,3	3,8	4,6	4,5	8,0
60-64	89,4	84,2	1,0	1,8	6,2	8,0	3,4	6,1
65-69	87,6	83,1	1,0	1,3	9,1	11,6	2,3	4,1
70 років і старше	73,6	71,9	0,8	0,8	24,3	25,1	1,3	2,1

Джерело: за даними Держкомстату України

Таблиця 2.4

Розподіл жінок за шлюбним станом за даними переписів 1989 р. та 2001 р., у %

	Перебувають у зареєстрованому та незареєстрованому шлюбі		Ніколи не перебували у шлюбі		Вдови		Розлучені	
	1989	2001	1989	2001	1989	2001	1989	2001
<i>Все населення у віці 15 років і старші</i>	59,8	54,2	13,4	16,2	19,0	19,2	7,8	10,4
<i>у т. ч. у віці, років:</i>								
15-19	11,8	7,3	87,7	92,3	0,1	0,0	0,4	0,4
20-24	66,1	48,4	29,4	46,0	0,3	0,3	4,3	5,3
25-29	82,1	70,4	9,7	16,3	0,6	0,9	7,6	12,4
30-34	83,8	75,0	5,5	7,6	1,2	1,8	9,5	15,6
35-39	82,4	76,0	4,0	4,7	2,2	3,1	11,4	16,2
40-44	79,8	75,1	3,4	3,7	4,2	5,0	12,6	16,3
45-49	76,5	72,5	3,2	3,4	7,8	8,1	12,5	16,0
50-54	72,9	68,6	3,7	3,1	11,9	13,4	11,6	14,8
55-59	65,3	62,7	5,1	3,0	20,2	22,0	9,3	12,3
60-64	55,2	54,9	6,1	3,2	30,4	32,0	8,3	10,0
65-69	42,1	46,3	6,5	4,2	45,1	42,3	6,3	7,1
70 років і старше	17,8	23,6	4,0	5,7	75,4	66,5	2,9	4,2

Джерело: за даними Держкомстату України

Нараз частка овдовілих жінок у віці старше 70 років набагато перевищує частку овдовілих чоловіків у цій віковій групі, що пояснюється високою смертністю чоловіків і низькою їх чисельністю у співвідношенні до жінок даного віку. Співвідношення чоловіків та жінок у молодому віці практично однакове, в середньому по Україні кількість молодих чоловіків перевищує кількість жінок відповідної категорії до 24 років включно, далі спостерігається поступове зменшення частки чоловічого населення (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Стан шлюбної ситуації за даними переписів 1989 р. та 2001 р.

	Припадає чоловіків на 1000 жінок відповідної вікової групи					
	Міські поселення і сільська місцевість		Міські поселення		Сільська місцевість	
	1989	2001	1989	2001	1989	2001
<i>Все населення</i>	857	861	873	857	827	868
<i>15-19</i>	1038	1046	977	1042	1224	1057
<i>20-24</i>	1010	1026	965	1011	1129	1064
<i>25-29</i>	991	999	956	980	1088	1046
<i>30-34</i>	974	980	936	935	1089	1087
<i>35-39</i>	953	945	924	891	1044	1082
<i>40-44</i>	918	919	914	865	928	1062
<i>45-49</i>	876	879	888	833	854	1006
<i>50-54</i>	872	842	878	813	861	918
<i>55-59</i>	803	763	828	765	768	761
<i>60-64</i>	651	711	686	712	604	711
<i>65-69</i>	489	674	510	686	465	656
<i>70 і старше</i>	379	436	402	458	355	408

Джерело: дані Держкомстату України

Під час Всеукраїнського перепису населення 2001 р. вперше було визначено кількість осіб, які перебували у незареєстрованих в органах РАГС шлюбах. У цілому по Україні, за даними Всеукраїнського перепису, в незареєстрованому шлюбі перебували 7% усіх одружених чоловіків та понад 7% заміжніх жінок. Найбільш поширеною є така тенденція серед молоді, вона характеризується сучасними трансформаціями в суспільстві та радикальною переоцінкою ціннісних орієнтацій. Тому найвищий відсоток таких шлюбів у чоловіків і жінок у віці 15–19 років, що відповідно становить у чоловіків – понад 25%, у жінок – 19,2%; у віковій групі 20–24 роки серед чоловіків – понад 12%, серед жінок – 10% [162]. У старших вікових групах відсоток таких

шлюбів значно менший, винятком є сільські чоловіки у віці 35–49 років та сільські жінки віком 45–54 років.

У складі населення України переважають прості (нуклеарні) сім'ї, їх розподіл за кількістю членів визначається переважно наявністю чи відсутністю дітей та їх кількістю. Ситуація станом на 2001 р. свідчить про посилення тенденцій збільшення частки шлюбних пар без дітей, з однією дитиною та сімей з нереалізованими орієнтаціями на дводітну сім'ю, особливо у містах (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Середня величина домогосподарств в Україні за даними переписів населення 1959–2001 рр.

	Середня кількість осіб, які проживають спільно						
	1959	1970	1979	1989	2001		2001 р. у % до 1989 р.
					без домо- госпо- дарств з 1 особи	включаючи домооспо- дарства з 1 особи	
Міські поселення та сільська місцевість	3,5	3,4	3,3	3,2	3,2	2,6	100,0
<i>у тому числі:</i>							
Міські поселення та сільська місцевість	3,4	3,3	3,2	3,2	3,1	2,6	96,9
Сільська місцевість	3,7	3,6	3,6	3,3	3,4	2,8	103,0
Село у % до міста	108,8	109,1	103,1	103,1	109,7	107,7	X

Джерело: дані Держкомстату України

Україна традиційно належала до країн з високим рівнем шлюбності (як видно з рис. 2.1., вона займає чільне місце серед країн постсоціалістичного простору), але останнім часом відмічається тенденція до зменшення реєстрації шлюбів.

Кількість укладених шлюбів протягом 1995–2009 рр. в Україні скоротилася більше, ніж на 26% (з 431 731 в 1995 р. до 318 198 у 2009 р.). Зокрема, помітно знижується частка зареєстрованих шлюбів у високосні роки і відповідно їх зростання у роки, що передують високосним, що можна пояснити упередженим ставленням населення до високосних років, коли згідно з національними традиціями не рекомендується брати шлюб (табл. 2.7). Так, наприклад у 1996 р. рівень шлюбності до наявної кількості населення становив 6,0‰, у 2000 р. – 5,6 ‰, в 2004 р. – 5,9‰, а у 2008 р. – 7 осіб на 1000 наявного населення в країні. Водночас в звичайні роки їх кількість коливалась від 6,2 ‰ у

1998 р. до 9 ‰ у 2007 р. Водночас, починаючи з 2001 р., намітилася позитивна тенденція росту як абсолютних, так і відносних показників кількості зареєстрованих шлюбів.

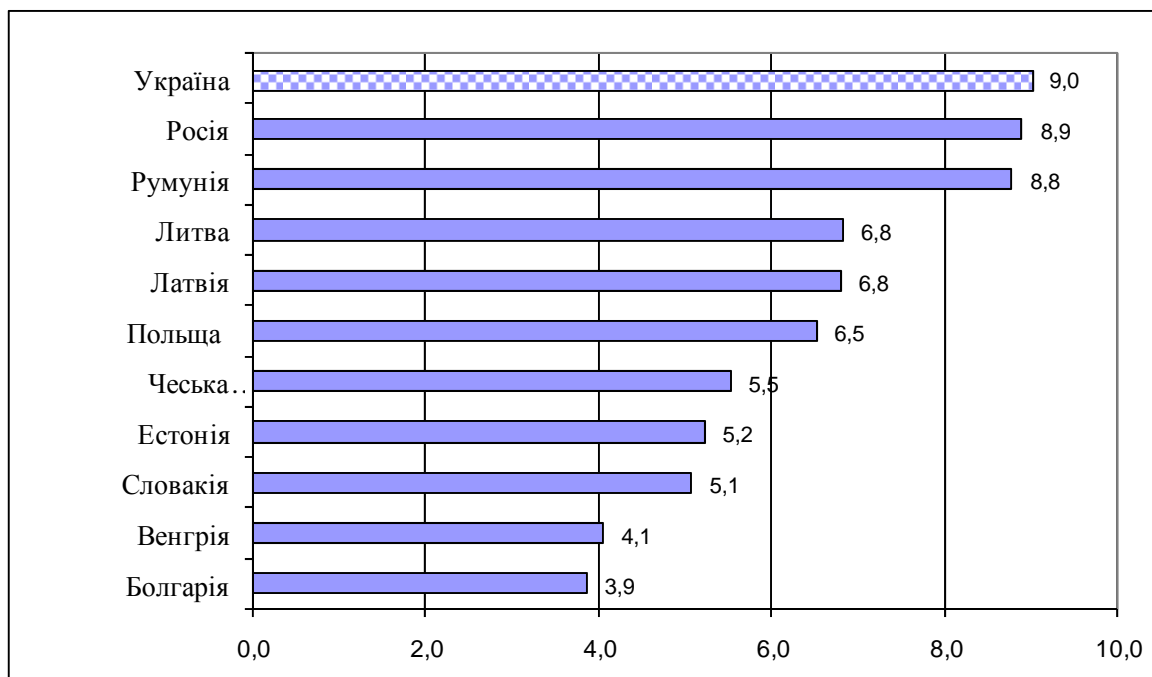

Рис. 2.1. Кількість зареєстрованих шлюбів в деяких країнах Європи у 2007 р., на 1000 жителів

Джерело: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/publications/eurostat_yearbook
Україна – дані Держкомстату

Таблиця 2.7

Динаміка зареєстрованих шлюбів та розлучень в Україні протягом 1994–2009 рр.

	Кількість зареєстрованих шлюбів	Кількість зареєстрованих розлучень	Коефіцієнт нестабільності шлюбів*
1994	399200	207600	0,520
1995	431731	198300	0,459
1996	307543	193030	0,628
1997	345013	188232	0,546
1998	310504	179688	0,579
1999	344888	175781	0,510
2000	274523	197274	0,719
2001	309602	181334	0,586
2002	317228	183538	0,579
2003	370966	177183	0,478
2004	278225	173163	0,622
2005	332143	183455	0,552
2006	355959	179123	0,503
2007	416427	178364	0,428
2008	321992	166845	0,518
2009	318198	145439	0,457

Примітка: *співвідношення кількості зареєстрованих розлучень до кількості зареєстрованих шлюбів

Джерело: розраховано за даними Держкомстату України

Тенденція щодо збільшення кількості зареєстрованих шлюбів в останні роки пов'язана також з тим, що у шлюбний вік вступають контингенти народжених у 1983–1986 рр., коли спостерігалось підвищення народжуваності у зв'язку із заходами щодо посилення допомоги сім'ям.

Як бачимо на рис. 2.2, динаміка укладених шлюбів останніх років має хвилеподібний вигляд, де найнижчою точкою є високосний рік, але з кожним новим витком спостерігається збільшення відносних показників зареєстрованих шлюбів.

Найкращий коефіцієнт шлюбності (співвідношення шлюбів та розлучень) відмічається в Закарпатській області (в 2008 р. він становив 3,2), найгірший – в Донецькій, Кіровоградській, Луганській та Полтавській областях (1,6) (Додаток 1). Коефіцієнт варіації цього показника для всіх регіонів України з 1999 по 2008 рр. має тенденцію до спадання (рис. 2.3.).

Коефіцієнт варіації даного показника за регіонами коливається від 9,62 – у Закарпатській області до 16,66 – у м. Києві та Кіровоградській області (рис. 2.4).

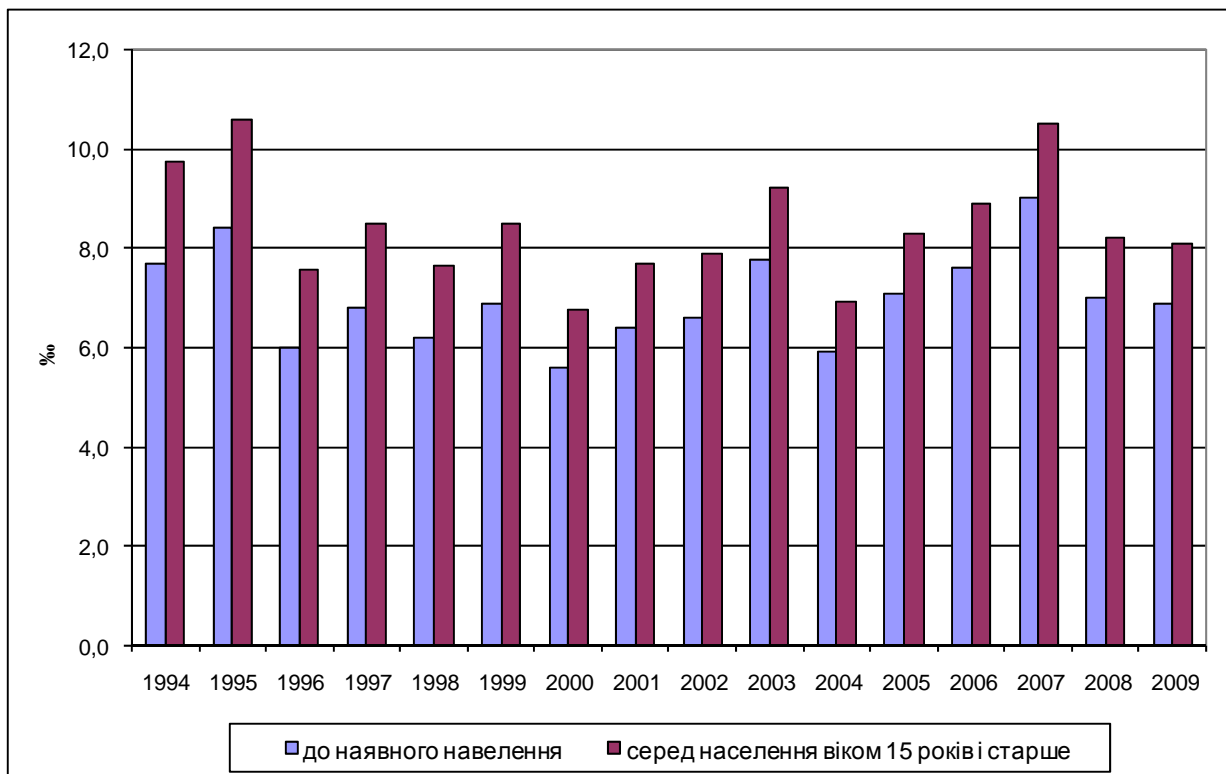

Рис. 2.2. Кількість зареєстрованих шлюбів в Україні у 1994-2009 рр.

Джерело: за даними Держкомстату України

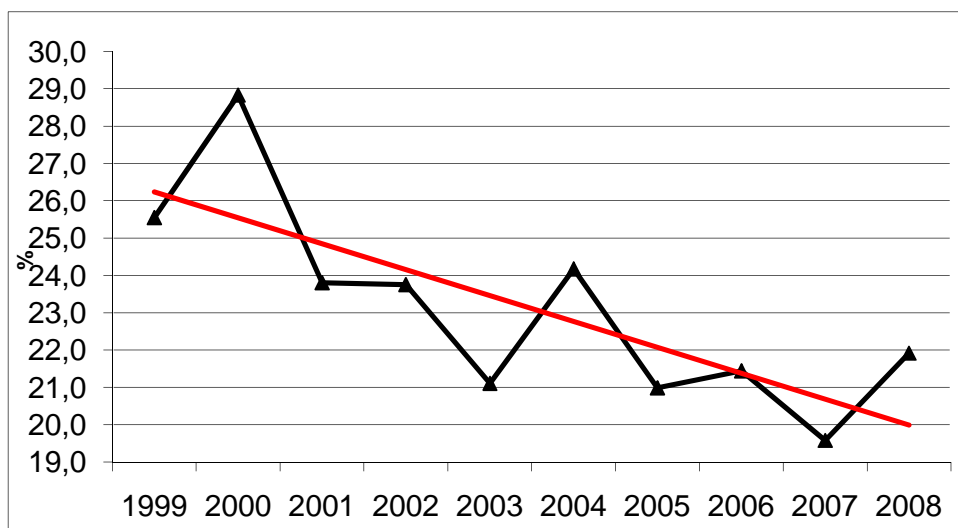

Рис. 2.3. Коефіцієнт варіації показника „Співвідношення шлюбів та розлучень” у 1999-2008 рр. для всіх регіонів України та його лінія тренду

Джерело: розраховано за даними Держкомстату України

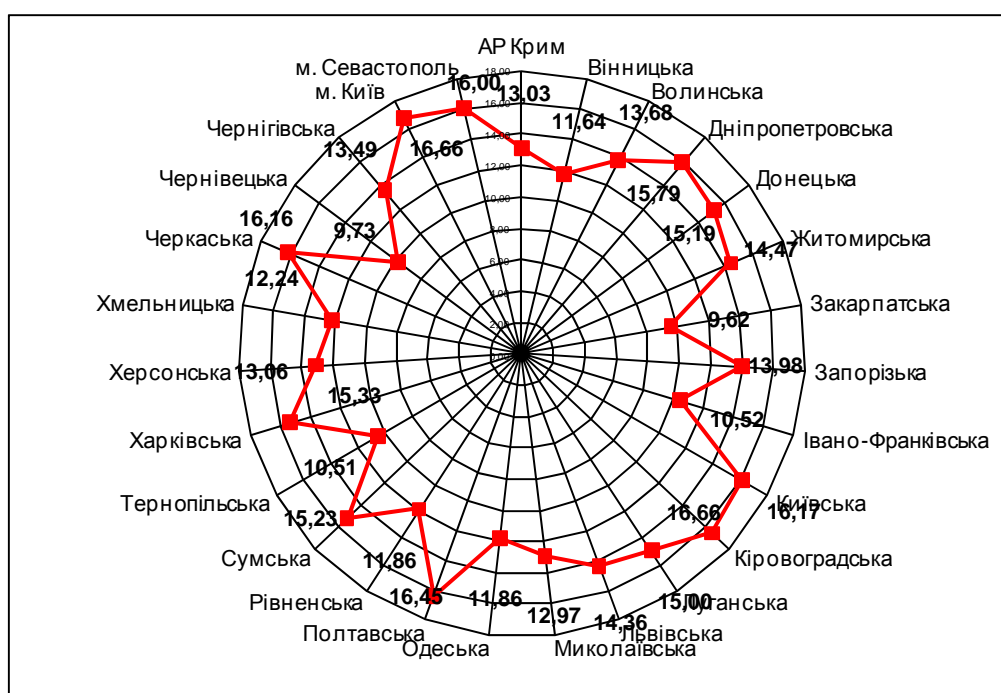

Рис. 2.4. Коефіцієнт варіації показника „Співвідношення шлюбів та розлучень” за регіонами України у 1999-2008 рр.

Джерело: розраховано за даними Держкомстату України

Порівняно з 1999 р. у 2008 р. коефіцієнт шлюбності найбільше покращився в мм. Севастополі та Києві, АР Крим, Львівській області, найгірша ситуація спостерігається в Тернопільській та Кіровоградській областях (Додаток 2).

Рейтинг регіонів за індексом коефіцієнта шлюбності виглядає наступним чином (рис. 2.5).

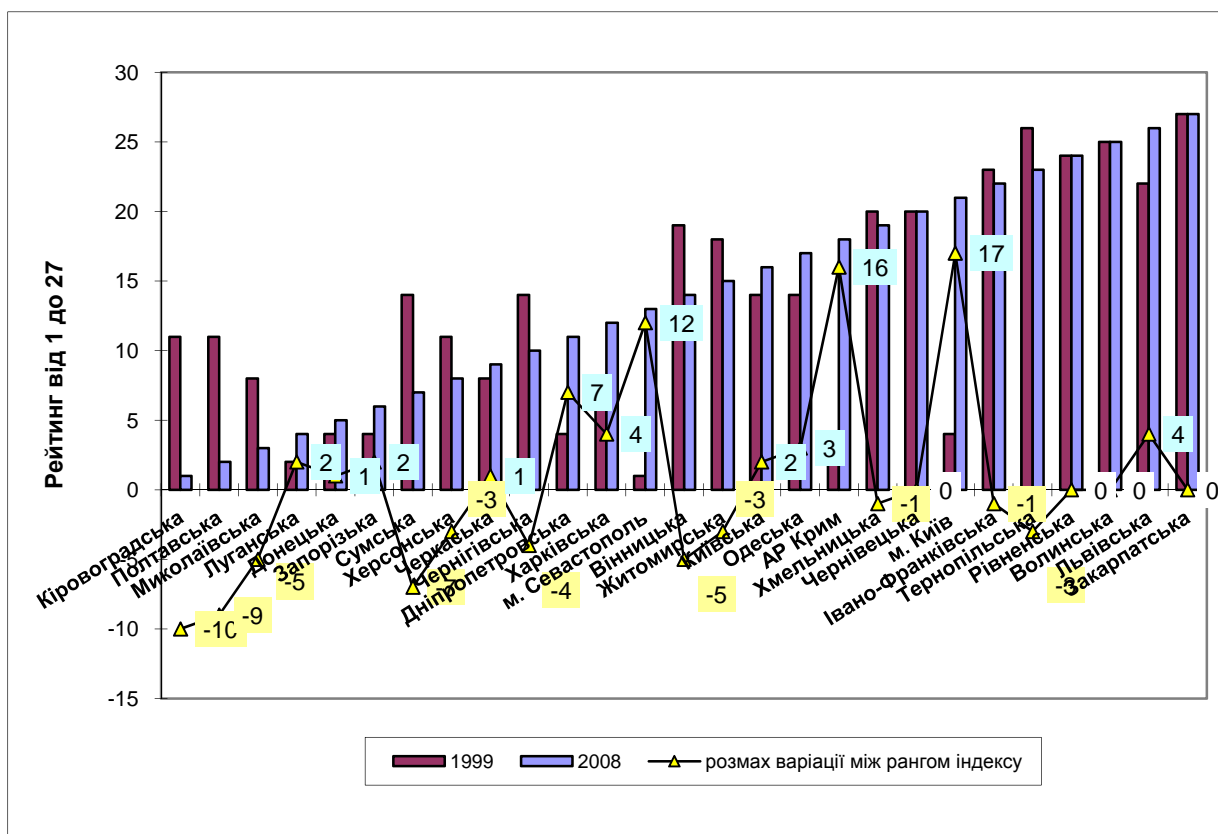

Рис. 2.5. Рейтинг регіонів за індексом коефіцієнта шлюбності

Джерело: розраховано за даними Держкомстату України

Нині як чоловіки, так і жінки не поспішають одружуватися. Частка жінок, які уклали шлюб у віці до 18 років, зменшилась за 16 років майже у 4 рази (відповідно з 11,63% у 1994 р. до 2,97% у 2009 р.), шлюби серед чоловіків даного віку і в попередні роки складали невелику частину, а зараз їх частка становить лише 0,1% від загальної кількості зареєстрованих шлюбів. Шлюби серед осіб віком до 20 років також останнім часом втрачають популярність. Як видно з рис. 2.6 частка таких шлюбів різко спадає вниз і за останні роки зменшилась серед осіб обох статей майже в 2 рази. Частково це пояснюється матеріальною невлаштованістю молоді, низьким рівнем життя, житловими проблемами тощо.

Водночас значна частина пар, які живуть разом, не реєструють шлюб. Поширюються так звані консенсуальні шлюби (шлюби за згодою, але без реєстрації). Це відбувається в умовах радикальної переоцінки цінностей, змін у ставленні молоді до шлюбу та сім'ї. Поряд з тим, необхідно відмітити грамотну політику в області контрацепції, яка впроваджується останніми роками в країні. Дійсно, велика кількість ранніх шлюбів укладалася раніше через вагітність нареченої, що

говорить про необізнаність в питаннях планування народження дітей. Крім того, у молоді збільшився запит на життєві блага, на більш високий соціальний статус, тому вони спочатку намагаються отримати гідну освіту та високооплачувану роботу.

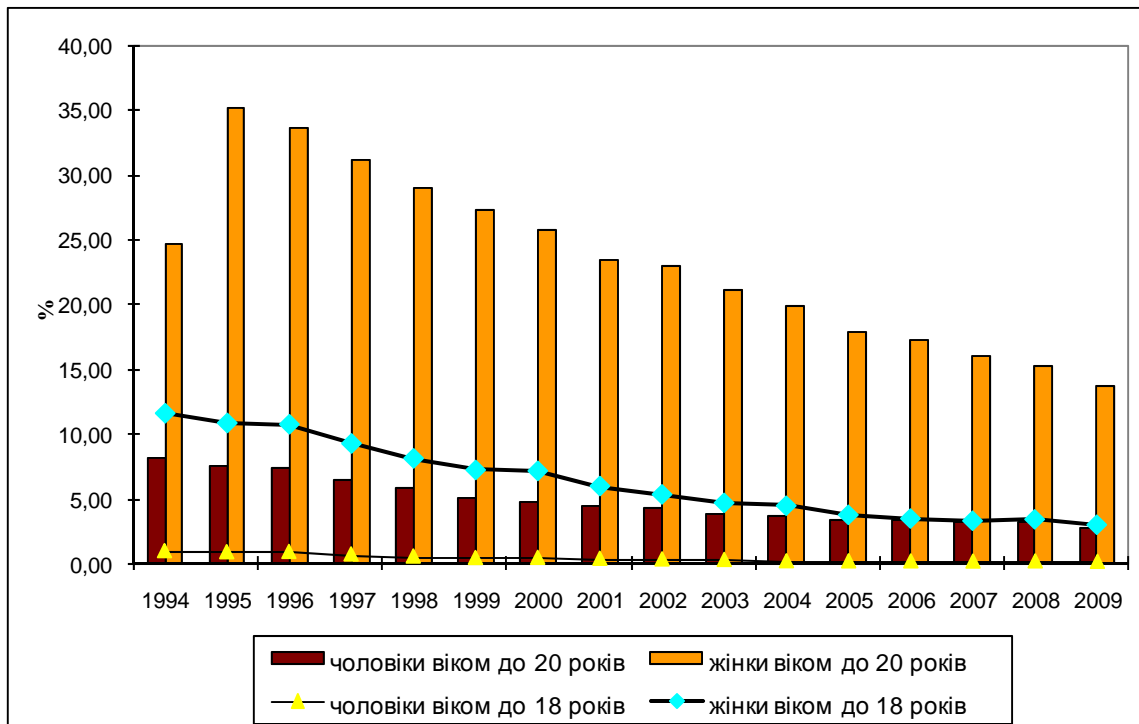

Рис. 2.6. Питома вага ранніх шлюбів в Україні у 1994-2009 рр.

Джерело: за даними Держкомстату України

Поряд з тим відмічається зростання середнього віку вступу до шлюбу як серед жінок так і серед чоловіків, що пояснюється впливом культури та способу життя в західних країнах, де прийнято спочатку зробити кар'єру, а потім вже створювати сім'ю. У всіх розвинених країнах тенденції до більш пізнього вступу в шлюб і народження дітей проявилися ще наприкінці 60-х років минулого століття, коли там відбувалися бурхливі молодіжні революції. Їхнім лейтмотивом була відмова від цінностей традиційного суспільства, зокрема, від батьківської опіки. Поряд з тим відбулися революції в області контрацепції, в новому розумінні ролі жінки в суспільстві, що мали значні демографічні наслідки.

Так, в Україні середній вік жінки при вступі до шлюбу в 2009 р. порівняно з 1994 р. зріс більш ніж на 2 роки і становив 27,44 років. Середній вік вступу до шлюбу серед чоловіків також має тенденцію до зростання, навіть більш помітну, ніж у жінок: за останні 16 років

різниця склала 2,34 роки, а середній вік чоловіків, що одружуються, перетнув 30-річну межу і досяг 30,35 років (рис. 2.7).

Серед тих, хто реєструє шлюб, більша частина одружується вперше (частка таких як серед чоловіків, так і серед жінок на протязі останніх років майже не змінилася і коливається в рамках 75%), у повторний шлюб вступає в середньому 20% розлучених жінок і 23% розлучених чоловіків, решту становлять овдовілі.

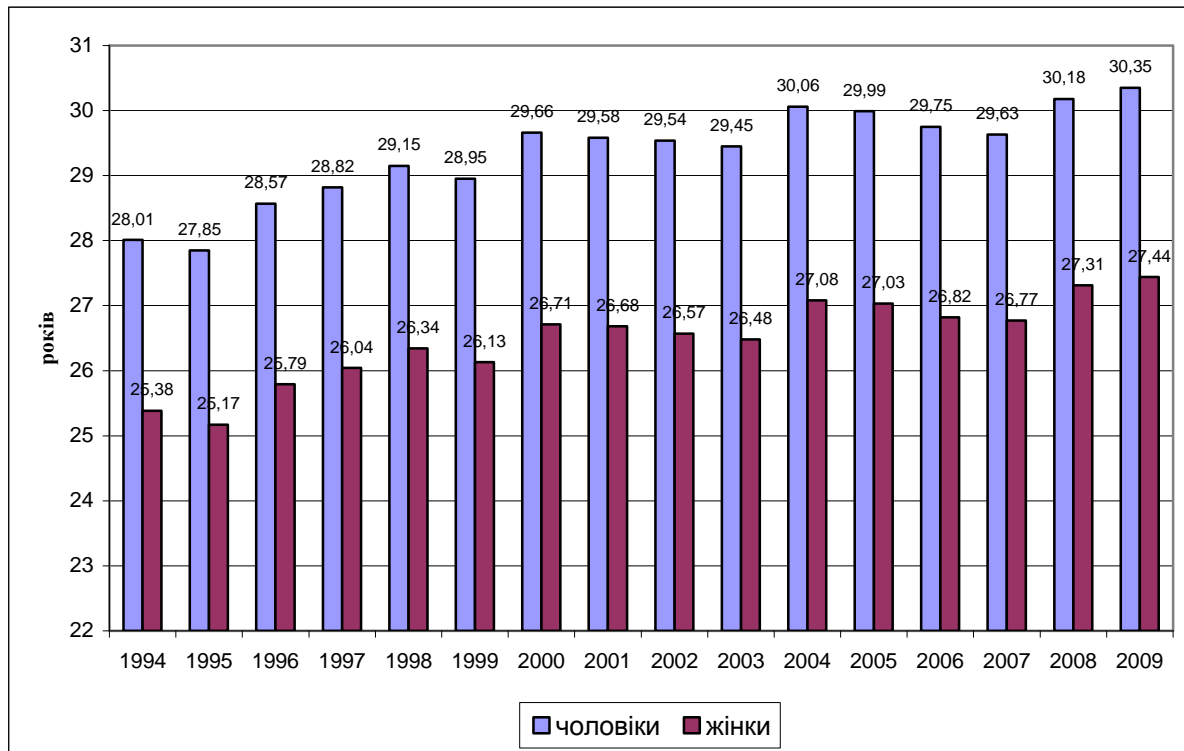

Рис. 2.7. Середній вік вступу до шлюбу по Україні в цілому у 1994-2009 рр.

Джерело: за даними Держкомстату України

Україна характеризується доволі високими показниками рівня розлучуваності, стабільність шлюбу залежить від різноманітних чинників, в основному таких, як вік одруження, термін знайомства до шлюбу, соціальний статус тощо.

Причини, що викликають дисфункцію сімейних відносин, дуже різноманітні: економічні, психологоетичні, медичні тощо.

Наприклад, до психологоетичних можна віднести жорстокість, агресивність, конфліктність, ревності, подружню невірність. Серед медичних слід зазначити хронічні інфекційні та венеричні захворювання; психічні та сексуальні відхилення тощо. Важливим фактором розлучення є асоціальна поведінка, зокрема, алкоголізм, наркоманія, зайняття проституцією одного з членів подружжя.

Очевидною причиною є вкрай незадовільні житлові та матеріальні умови життя багатьох сімей, залежність молодого подружжя від їхніх батьків, надмірна зайнятість жінки домашньою роботою, невпорядкованість сімейного побуту. Більш приховані, але й вагоміші протиріччя, пов'язані з певною системою морального виховання. Це – низький рівень особистої відповідальності, відсутність культури раціонального планування власного життя, слабкий вплив моралі, зокрема релігійної, на повсякденне життя в сім'ї, на вирішення складних етичних та моральних проблем народження й виховання дітей, формування в них оптимальних людських і соціальних якостей.

Слід зазначити також, що стрімке падіння рівня життя, а разом з ним і майнове розшарування сімей, спричинило складні життєві колізії, коли реальністю стала невпевненість у завтрашньому дні, що є складним випробування навіть для сім'ї зі значним шлюбним стажем, не говорячи про молоду сім'ю.

Водночас сім'я виявилася не підготовленою до переходу до нових економічних відносин, виживання в умовах кризи. Проблема соціальної адаптації (психологічної, економічної, професійної), як правило, вирішується односторонньо, винятково як проблема самої сім'ї, як процес тільки її пристосування до негативних змін, що відбуваються.

Деякі вчені вважають, що істотною причиною зростання розлучуваності є, зокрема, результат спрощення процедури розлучення.

На початку нового тисячоліття в Україні кількість розлучень та коефіцієнт розлучуваності відносно середини 1990-х років знизився. Кількість розлучень в розрахунку на 1000 осіб наявного населення зменшилась з 4‰ в 1994 р. до 3,2‰ у 2009 р. Серед населення у віці від 15 років і старше ця різниця особливо помітна: у 1994 р. кількість розлучень становила 5,1‰, а в 2006 – 3,7‰. (рис. 2.8). Лише в сільській місцевості відзначається незначне зростання кількості розлучень.

Незважаючи на позитивні тенденції, Україна займає одне з чільних місць серед країн постсоціалістичного простору щодо кількості зареєстрованих розлучень (рис. 2.9). Зокрема, вона обганяє «католицькі» Польщу та Румунію за рівнем розлучуваності більш, ніж в 2 рази, поступаючись при цьому лише Росії.

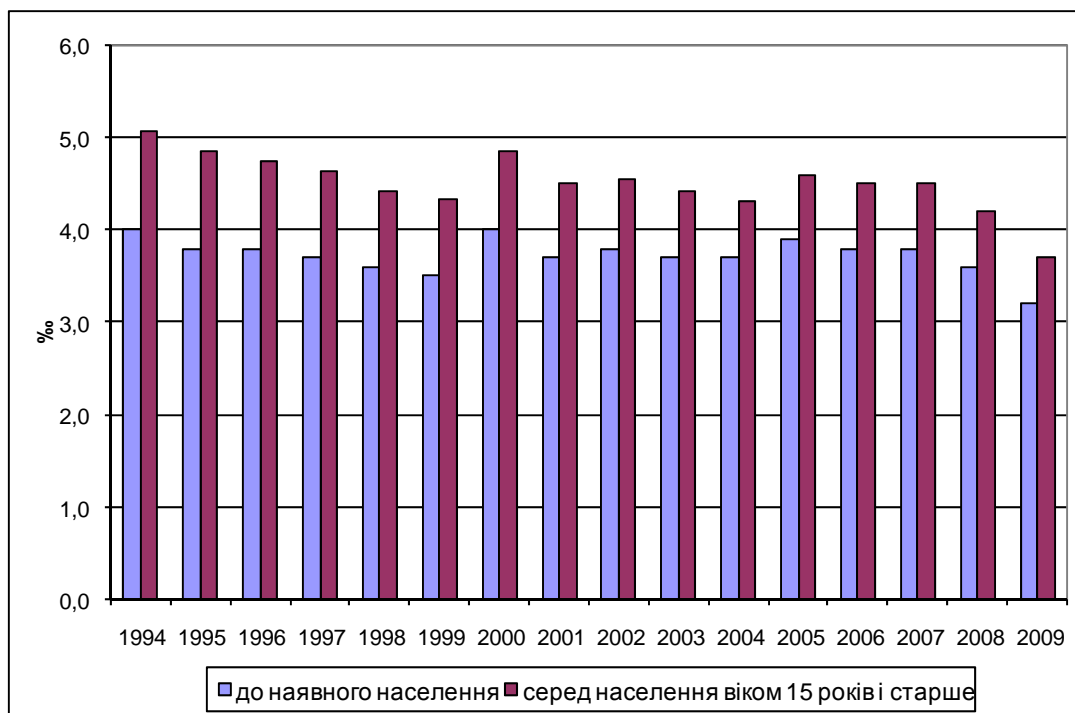

Рис. 2.8. Кількість зареєстрованих розлучень в Україні у 1995-2009 рр.

Джерело: дані Держкомстату України

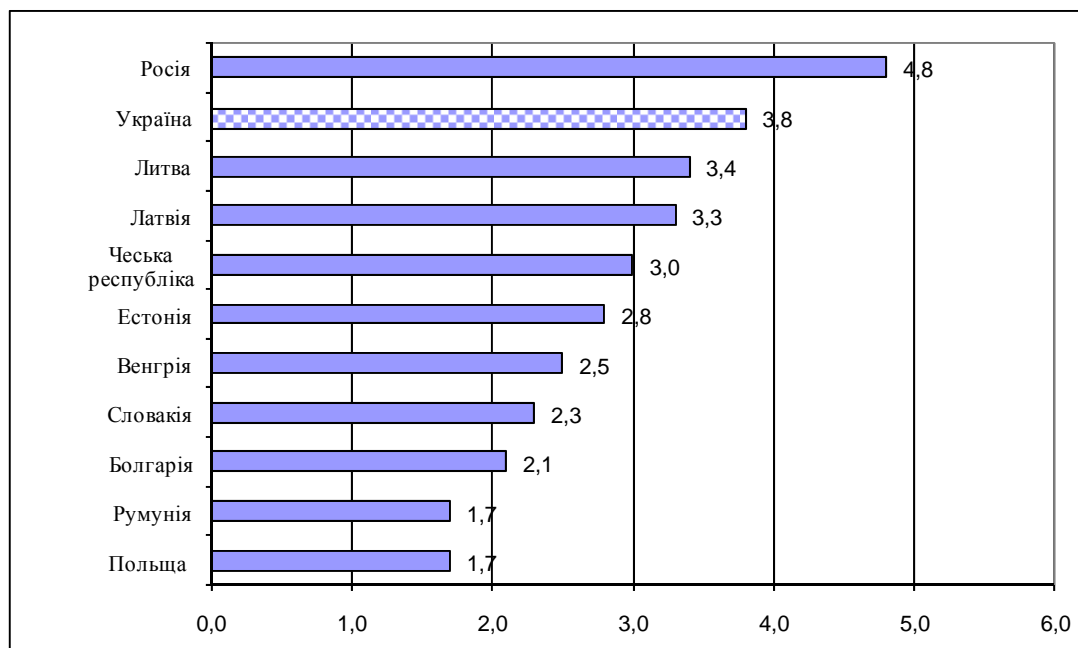

Рис. 2.9. Кількість зареєстрованих розлучень в деяких країнах Європи у 2007 р., на 1000 жителів

Джерело: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/publications/eurostat_yearbook;
Україна – дані Держкомстату

Водночас спостерігається поступове зменшення абсолютних показників зареєстрованих розлучень. Так, їх кількість за 1995–2009 рр. зменшилась більш як на 25%. Найбільше розлучень відзначається саме в молодих сім'ях (де вік чоловіка та дружини не перевищує 35 років).

Рис. 2.10 демонструє, що частка розлучень у віці до 34 років включно становить більше 60% від загальної їх кількості.

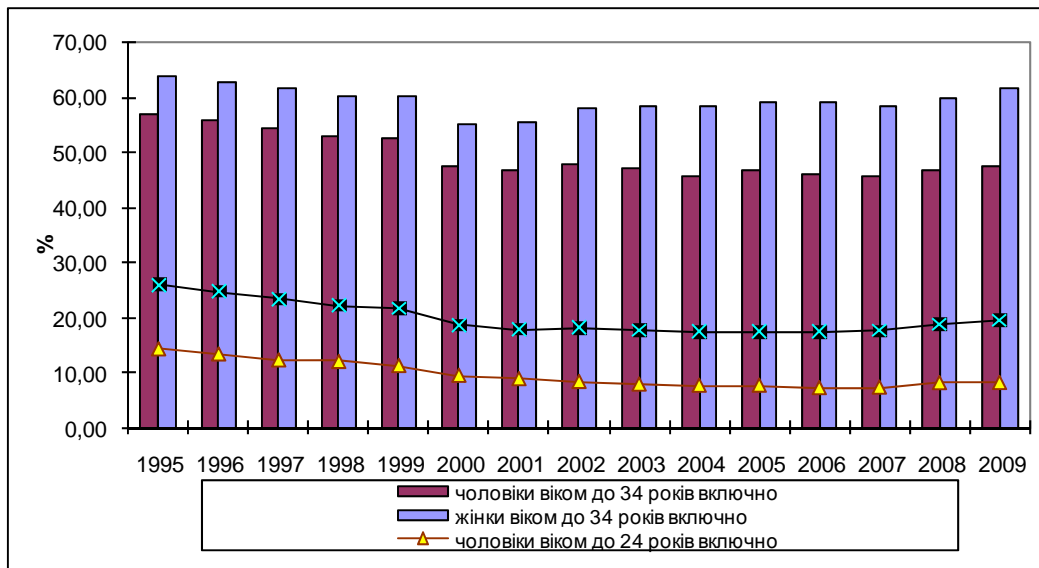

Рис. 2.10. Розподіл розлучень серед молоді в Україні у 1995-2009 рр.

Джерело: за даними Держкомстату України

Особливо ця тенденція поширена серед молодих жінок. Так, у 1995 р. їх кількість становила 63,9% від загальної кількості розлучених жінок, потім спостерігався повільний спад їх кількості, але після 2000 р. знову стало помітним зростання числа розлучень серед жінок віком до 35 років.

У чоловіків відповідного віку за останні 10 років відзначається поступовий спад кількості зареєстрованих розлучень. Водночас їх частка в загальній кількості розлучень менша, ніж серед жінок, що говорить про те, що жінки частіше стають ініціаторами розлучень.

Слід відмітити, що також помітно зменшується кількість розлучень серед молоді у віці до 24 років, особливо відчутно це серед чоловіків даного віку, їх частка зменшилась майже в 2 рази (з 14,21% у 1995 р. до 8,06 % у 2009 р.). Це, перш за все, наслідки зниження частки зареєстрованих шлюбів у вказаному віці, а також, як зазначалось вище, результат поширення консенсуальних шлюбів, що особливо популярні серед молоді.

Поряд з тим збільшується кількість розлучень серед осіб старше 40 років (табл. 2.8; 2.9), особливо серед чоловіків у віці 40–44 роки, де може відігравати роль психологічний фактор (коли діти вже дорослі, і починається так званий критичний вік, коли людина вже відбулася і хоче змінити своє життя).

Таблиця 2.8

Розподіл розлучень серед чоловіків за віком протягом 1995–2009 рр.
(%)

	до 24 років	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60 років і старше
1995	14,21	22,95	19,95	15,64	10,80	6,68	3,29	3,35	3,14
1996	13,29	22,88	19,58	16,03	10,94	7,61	3,22	3,38	3,06
1997	12,19	22,83	19,53	16,28	11,07	7,80	3,47	3,36	3,47
1998	11,91	22,57	18,31	15,87	11,27	8,17	4,07	3,32	4,51
1999	11,16	22,98	18,51	15,60	11,46	8,11	4,70	2,86	4,61
2000	9,37	20,60	17,56	14,82	12,21	8,51	5,84	3,26	7,83
2001	8,76	20,30	17,81	14,37	12,69	8,89	6,54	3,18	7,45
2002	8,25	20,50	19,00	14,23	13,07	9,09	6,68	3,14	6,06
2003	7,76	20,14	19,32	14,14	13,00	9,85	6,89	3,32	5,58
2004	7,55	19,55	18,75	13,97	13,18	10,35	7,22	3,93	5,50
2005	7,57	19,74	19,35	14,52	12,92	10,56	6,91	4,04	4,40
2006	7,11	19,37	19,56	14,74	12,69	10,87	6,99	4,31	4,35
2007	7,20	19,03	19,35	15,14	12,45	10,92	7,00	4,45	4,46
2008	8,03	19,70	19,05	15,02	11,77	10,89	7,06	4,39	4,09
2009	8,06	20,17	19,25	15,08	11,30	10,47	7,19	4,30	4,19

Джерело: авторські розрахунки за даними Держкомстату України

Таблиця 2.9

Розподіл розлучень серед жінок за віком протягом 1995–2009 рр.
(%)

	до 24 років	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60 років і старше
1995	25,97	20,56	17,38	13,99	9,27	5,56	2,56	2,70	2,00
1996	24,67	21,05	16,94	14,15	9,58	6,40	2,53	2,72	1,96
1997	23,25	21,67	16,72	14,32	9,72	6,65	2,76	2,66	2,24
1998	22,12	21,78	16,18	14,25	10,06	6,97	3,18	2,55	2,90
1999	21,55	22,41	16,37	13,99	10,24	6,79	3,58	2,11	2,97
2000	18,53	20,79	15,84	13,63	11,04	7,42	4,71	2,75	5,28
2001	17,77	21,37	16,50	13,35	11,29	7,46	4,86	2,36	5,05
2002	18,11	22,49	17,52	13,04	11,24	7,41	4,55	1,99	3,66
2003	17,55	22,76	18,12	12,91	11,22	7,57	4,81	2,10	2,96
2004	17,39	22,50	18,43	12,59	10,89	7,76	4,98	2,48	2,97
2005	17,31	22,95	19,03	13,26	10,40	7,93	4,56	2,36	2,20
2006	17,23	22,74	18,97	13,13	10,16	8,22	4,70	2,70	2,15
2007	17,49	22,51	18,53	13,14	9,90	8,33	4,84	2,89	2,37
2008	18,62	23,13	18,22	12,98	9,55	7,94	4,84	2,72	2,00
2009	19,33	24,28	18,22	12,87	8,84	7,25	4,54	2,72	1,96

Джерело: авторські розрахунки за даними Держкомстату України

Максимальна кількість розлучень в Україні відбувається в сім'ях, які проіснували більше 10 років (рис. 2.11). Так, частка розлучень серед тих, хто був одружений протягом 10–19 років за період з 1994 по 2009 рр.

зросла на 4% (з 24,8 у 1994 р. до 28,8% у 2007 р.), в період з 2001 по 2008 рр. їх кількість перевищувала 30%. Тенденцію зростання розлучень у старшому віці підтверджує також збільшення їх частки серед шлюбів, які протривали 20 років і більше – на 5,4% (відповідно з 10,7% до 16,1%).

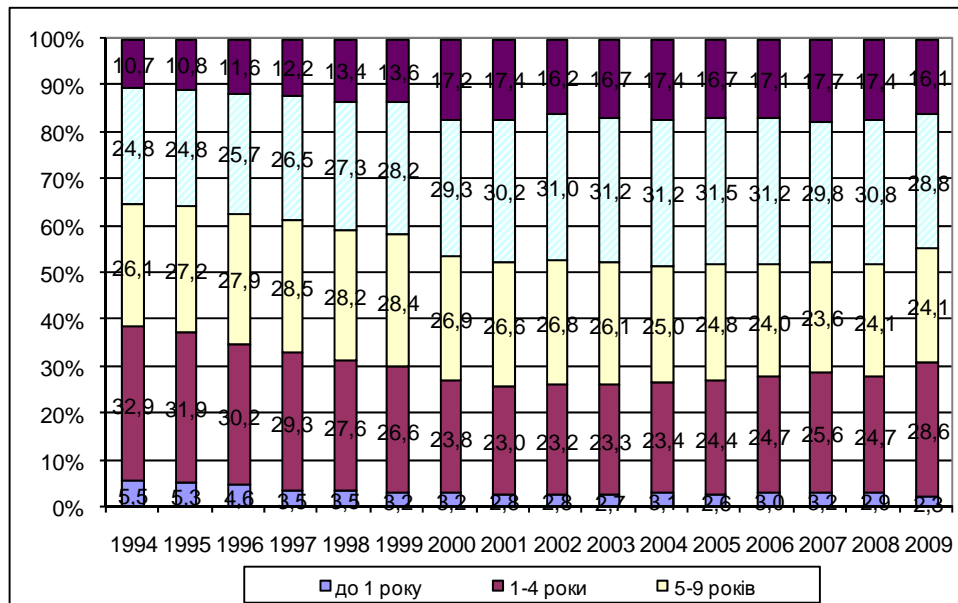

Рис. 2.11. Питома вага розлучень за тривалістю шлюбу по Україні в цілому у 1994-2009 рр.

Джерело: розраховано за даними Держкомстату України

Досить часто розпадаються шлюби, що проіснували від 1 до 4 років, що можна пояснити поспішним вступом до шлюбу, непідготовленістю до сімейного життя, матеріальною невлаштованістю молодих сімей тощо. Розлучення вже стали звичним явищем у суспільстві, багато молодих людей одружуються навіть тоді, коли вони мало вірять у міцність свого сімейного життя. Нараз відмічається позитивна тенденція щодо зменшення розлучення в сім'ях, що перебували в шлюбі менше одного року (їх частка зменшилась з 5,5% у 1994 р. до 2,3% у 2009 р.).

Середня тривалість припинених шлюбів по Україні зросла з 1994 до 2009 рр. на 1,82 роки (відповідно з 9,22 років у 1994 р. до 11,04 років у 2009 р.), протягом останніх років спостерігається стабільне зростання тривалості шлюбу. Переважна більшість розлучень реєструється серед осіб, які перебували у першому шлюбі. Як серед чоловіків, так і серед жінок частка перших розлучень за останні 10 років майже не змінилася і становить близько 80%. Відбуваються незначні коливання у різних вікових категоріях, але їх відхилення не перевищують 2%.

За даними 2009 р. серед загального числа розлучень 45,1% припадає на шлюби без дітей, шлюби з однією дитиною становлять

44,8%, решта – мають більше двох дітей. Останнім часом намітилася тенденція щодо зменшення кількості розлучень у шлюбах, де не було спільних дітей (з 48,4% у 1994 р до 44,8% у 2009 р.). Це говорить про те, що діти перестали бути стримуючим фактором у збереженні шлюбу (рис. 2.12). Значення абсолютних показників у даній категорії також стабільно високе (Додаток 3).

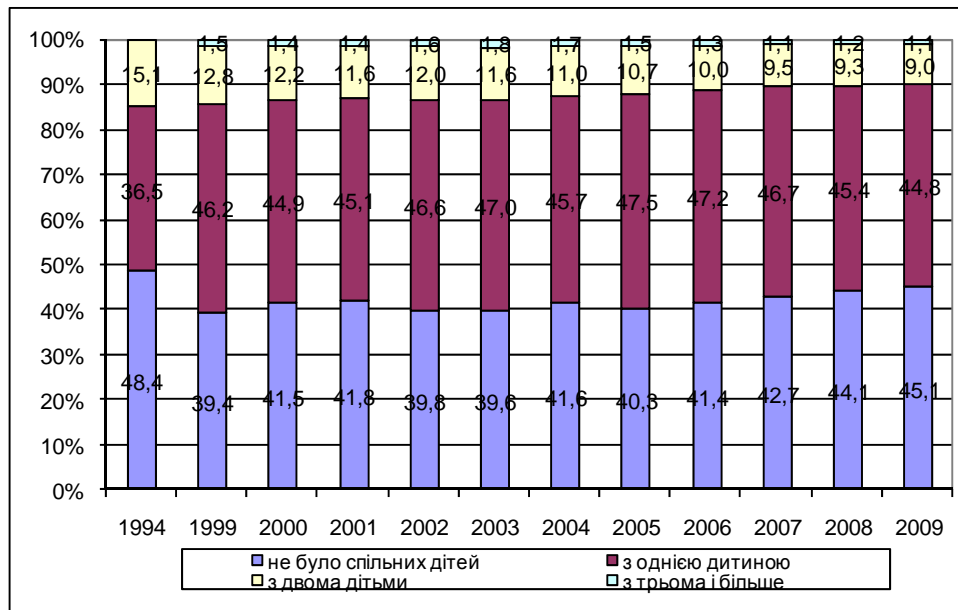

Рис. 2.12. Питома вага розлучень в Україні за кількістю спільних дітей у 1994-2009 рр.

Джерело: розраховано за даними Держкомстату України

Дуже часто розлучення буває єдиною можливим виходом із проблемних ситуацій, які склалися в шлюбі. До позитивних наслідків можна віднести придбання почуття незалежності, істотне зростання відчуття себе як особистості, кар'єрне зростання, яким найчастіше компенсують невдачі у шлюбі, почуття полегшення після конфліктів тощо.

Повторні шлюби відіграють компенсуючу роль стосовно шлюбів, що розпалися, внаслідок розлучення та овдовіння. Безумовно, повторних шлюбів значно менше, ніж розлучень, тому неминуче зростає кількість самотніх чоловіків і жінок. Невпорядкованість особистого життя нерідко призводить до безладної поведінки. Здоров'ю, народжуваності й вихованню дітей завдається значний збиток.

Так, повторно вступає до шлюбу лише 1/5 розлучених. Найлегше знайти собі партнера в молодому віці, тому найбільша частка повторних шлюбів відзначається у віці 25–34 роки, серед чоловіків вона дорівнює приблизно 35%, серед жінок – близько 40% від загальної кількості повторно одружених (Додаток 4, 5).

Слід відмітити позитивну тенденцію щодо спаду повторних шлюбів серед осіб у віці до 24 років. Їх частка серед чоловіків зменшилась майже в 4 рази (з 10,05% у 1995 р. до 2,71% у 2009 р.), серед жінок – більш, ніж в 2 рази (відповідно з 20,47% до 9,09%).

Народжуваність. Репродуктивна функція, тобто відтворення життя, продовження людського роду, є основною функцією сім'ї. Та на сьогоднішній день народження дітей стало для багатьох сімей скоріше привілеєм, ніж нормою.

Так, згідно з даними медико-демографічного обстеження населення України у 2007 р. (МДОУ-2007), як жінки, так і чоловіки віддають перевагу невеликій кількості дітей, Зокрема, 3/5 жінок та чоловіків бажають мати двох дітей, при цьому 20% жінок та 12% чоловіків – менше 2 дітей, і лише 2% жінок та 3% чоловіків – більше 4 дітей (табл. 2.10). Цікаво, що ідеальна кількість дітей зростає з кількістю вже наявних дітей.

Таблиця 2.10

Розподіл одружених чоловіків та жінок у віці 15-49 років щодо ідеальної кількості дітей, у %

Ідеальна кількість дітей	Кількість дітей			
	0	1	2	3+
<i>Жінки</i>				
0	2,3	0,5	0,6	0,4
1	24,8	29,2	3,3	4,1
2	54,2	60,6	74,5	28,4
3	11,5	7,2	16,7	43,7
4+	2,1	0,8	2,2	13,1
Нечислові відповіді	5,2	1,8	2,7	10,2
Середня ідеальна кількість дітей	1,9	1,8	2,2	2,8
<i>Чоловіки</i>				
0	6,8	1,7	1,7	1,8
1	14,4	16,1	1,3	2,2
2	50,8	66,8	70,5	20,9
3	11,9	10,6	20,2	41,5
4+	2,6	1,3	2,2	18,4
Нечислові відповіді	13,5	3,5	4,0	15,1
Середня ідеальна кількість дітей	1,9	2,0	2,2	2,9

* Джерело: [94, с.99]

У 1990-1999 рр. чисельність народжених в Україні скорочувалася щорічно більше, ніж на 20 тис. осіб (рис. 2.13). В 2001 р.

народжуваність досягла свого мінімального показника, і лише, починаючи з 2002 р. почалося її поступове зростання.

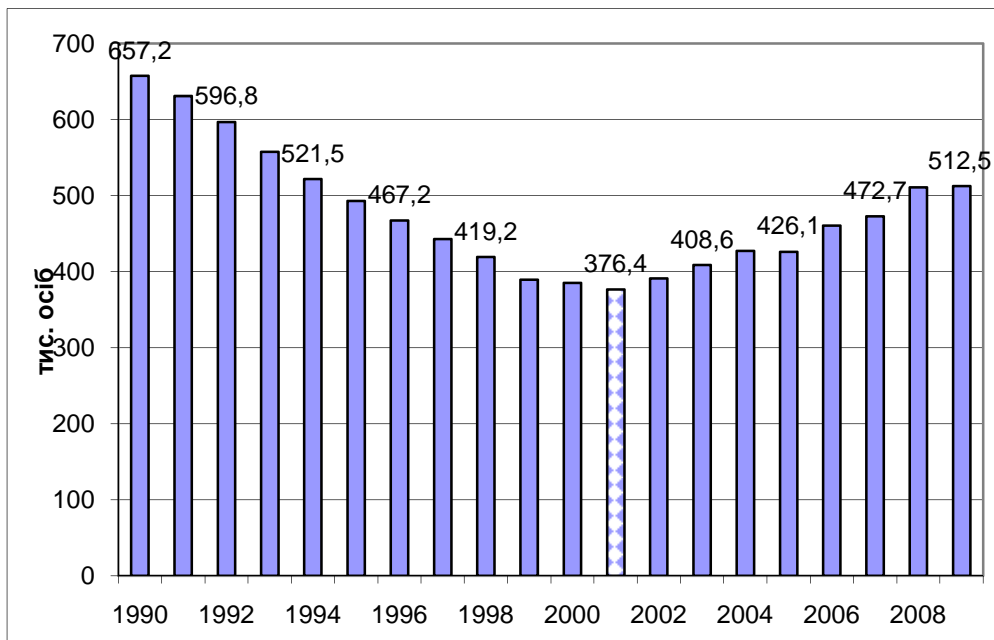

Рис. 2.13. Чисельність народжених в Україні у 1990-2009 рр.

Джерело: за даними Держкомстату України

Як видно з таблиці 2.11 найбільше народжують жінки у віці 20–24 роки, хоча останніми роками помітне значне зменшення породіль зазначеного віку. При цьому за останні 5 років відчутно зросла кількість народжень серед жінок віком 25–34 років, також більше жінок почали народжувати після 35 років.

З початку 1990-х років відбувся перехід від найбільш поширеної дводітної моделі сім'ї до одnodітної (рис. 2.14), особливо помітною ця тенденція була у 1999-2003 рр. За умов невпевненості та невизначених соціально-політичних та економічних перспектив відмічалася відмова сімей від другої та наступних дітей, терміни їх народження відкладалися до кращих часів, через що зросла частка бездітних та одnodітних сімей, що ще більше погіршило демографічні перспективи країни.

Основними причинами зниження народжуваності є, зокрема, падіння рівня життя, багаторазове подорожчання товарів дитячого асортименту – від продуктів до одягу, книжок та іграшок, зростання оплати виховання дітей в дошкільних та позашкільних закладах, недосяжність відповідної соціальної інфраструктури (особливо в сільській місцевості), запровадження плати за навчання в школах, погіршення репродуктивного здоров'я майбутніх батьків, соціальні

хвороби, серед яких особливо актуальна зараз епідемія ВІЛ/СНІДу тощо. Крім того, на сьогоднішній день гостро стоїть проблема медичного забезпечення (зокрема, дітей).

Таблиця 2.11

Коефіцієнти народжуваності за віком матері

(кількість народжених на 1000 жінок відповідного віку)

	15-19*	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49*
1990	59,1	161,7	87,7	41,6	15,1	3,4	0,1
1991	60,3	156,9	82,4	37,9	13,8	3,1	0,1
1992	60,5	147,8	76,5	34,6	12,5	2,8	0,2
1993	58,4	135,5	72,2	32,0	11,7	2,5	0,2
1994	57,0	126,1	67,8	29,6	10,9	2,4	0,2
1995	55,1	119,1	65,7	27,5	9,9	2,1	0,1
1996	51,5	114,2	62,8	26,6	9,3	1,9	0,1
1997	46,2	108,6	61,4	26,4	9,4	1,9	0,1
1998	41,5	103,3	59,2	26,2	9,1	2,0	0,1
1999	35,0	95,8	56,8	25,9	8,7	1,9	0,1
2000	32,1	94,9	57,8	26,5	8,7	1,9	0,1
2001	29,2	90,7	58,7	27,6	9,0	1,9	0,1
2002	29,2	91,3	62,7	30,2	9,8	1,9	0,1
2003	29,0	92,3	67,1	33,0	10,9	2,0	0,1
2004	29,6	93,4	70,6	35,4	12,2	2,2	0,1
2005	28,6	88,8	71,7	37,7	13,3	2,3	0,1
2006	29,5	92,2	79,4	42,7	15,5	2,5	0,1
2007	30,3	92,2	81,3	45,4	16,8	2,9	0,1
2008	32,0	97,5	87,8	51,1	19,7	3,3	0,2
2009	31,2	94,8	89,0	54,1	21,5	3,8	0,2

*До цих груп включено кількість народжених у матерів до 15 і старше 49 років

Джерело: дані Держкомстату України

Останніми роками, враховуючи нинішні допомоги на дітей, в т. ч. доплати за народження кожної наступної дитини спостерігається незначне збільшення кількості дітей в сім'ях, яке носить тимчасовий характер. Ця тенденція співпала з активною фазою репродуктивного віку контингенту осіб, народжених на початку 1980-х років, коли також були запроваджені допомоги на дітей і відзначалося зростання дітонароджень.

Неповні сім'ї. Зростання кількості неповних сімей безпосередньо пов'язане зі сферою шлюбно-сімейних відносин, зокрема, зі зміною моральних норм в області взаємовідносин статей, поширенням дошлюбних зв'язків, зміною традиційних сімейних ролей чоловіка та дружини, невідповідністю молоді до шлюбу, зростанням вимог

стосовно шлюбного партнера тощо. Існує низка проблем, з якими зіштовхуються неповні сім'ї, зокрема, це соціально-економічні, матеріальні, педагогічні, медичні та психологічні труднощі. І вирішення проблем неповних сімей на сьогоднішній день є надзвичайно актуальним.

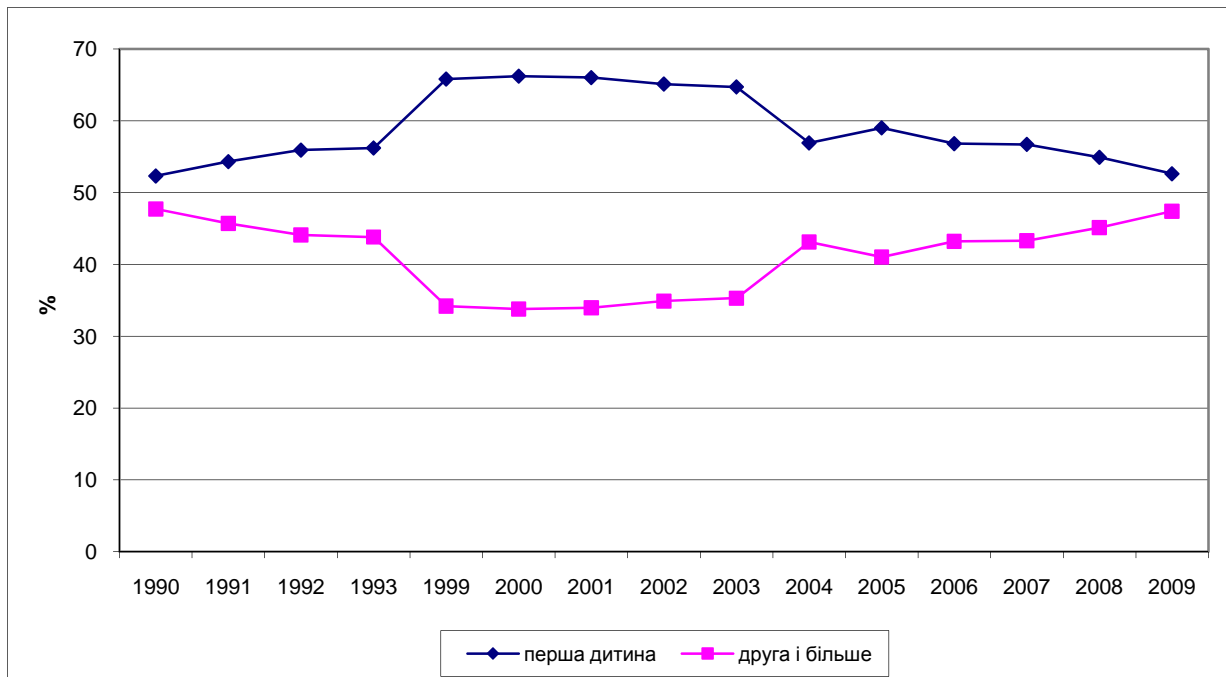

Рис. 2.14. Розподіл народжених за порядком народження в Україні у 1990-2009 рр.

Джерело: за даними Держкомстату України.

Основними факторами формування неповних сімей є розлучення або роздільне (за різними обставинами) проживання подружжя, овдовіння через передчасну смерть одного з батьків, позашлюбні народження.

Проблема розлучень особливо актуальна для молодих сімей, в яких є маленькі діти. Оскільки в переважній більшості випадків годувальником у сім'ї залишається мати, часто такі сім'ї називають материнськими. Внаслідок розлучення одинока матір потрапляє в ситуацію, в якій вона стикається з різноманітними матеріальними та психологічними проблемами. Водночас розлучення не проходить безслідно для психіки дитини (згідно статистики дуже великий відсоток підлітків-злочинців саме із неповних сімей).

Установити точне число материнських сімей непросто. До складу офіційних статистичних даних не входять фактичні (тобто без юридичної реєстрації шлюбу) сім'ї й, навпаки, оформлені юридично,

але які реально розпалися сім'ї з дітьми. У випадку позашлюбних народжень установлене батьківство може бути зафіксоване в момент реєстрації дитини, але в дійсності батько може не брати ніякої участі в його утриманні та вихованні. З іншого боку, деякі самотні матері згодом виходять заміж, але в актах запису громадянського стану статус їхніх дітей не змінюється (за винятком фактів усиновлення/удочеріння), і вони продовжують вважатися позашлюбними дітьми.

За даними перепису 2001 р. частка сімей, в яких матері самостійно виховують дітей, становить 20,7% від загальної кількості сімейних осередків. До них відносяться як матері-одиначки, так і розлучені жінки, зокрема 75,8% таких сімей проживають в міських поселеннях, решта – в сільській місцевості. Частка неповних сімей, в яких є діти у віці до 18 років, становить 59,2% від загальної кількості сімей, що проживають без батька. Серед них кількість сімей з однією дитиною становила 78%, з двома – 18,9%, решта – виховує троє і більше неповнолітніх дітей. Частка неповних сімей, де батьки самостійно виховують дітей становила 2,2% від загальної кількості сімей, при цьому кількість сімей, де є діти у віці до 18 років дорівнювала 44,9%, зокрема частка сімей, в яких батько виховує одну неповнолітню дитину складає 81,1%, сім'ї, які складаються з батька та двох неповнолітніх дітей – 16,5%, у всіх інших – три дитини і більше (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

Розподіл неповних сімей в Україні за кількістю дітей у віці до 18 років у 2001 р.

	Матері з дітьми			Батьки з дітьми		
	всього	міські поселення	сільська місцевість	всього	міські поселення	сільська місцевість
<i>Всього</i>	2934166	2224891	709275	312198	233528	78670
<i>із них сімейні осередки, де є діти у віці до 18 років, у тому числі:</i>	1735964	1347608	388356	140152	103834	36318
<i>1 дитина</i>	1354680	1091987	262693	113609	87011	26598
<i>2 дитини</i>	328824	229655	99169	23140	15232	7908
<i>3 дитини</i>	40784	21099	19685	2683	1278	1405
<i>4 дитини</i>	8230	3585	4645	488	223	265
<i>5 і більше дітей</i>	3446	1282	2164	232	90	142

Джерело: дані Всеукраїнського перепису населення 2001 р.[162].

Разом з тим, за офіційними даними збільшується частка дітей народжених жінками, які не перебувають в офіційно незареєстрованому шлюбі. Згідно з даними Держкомстату України питома вага їх зросла за 20 років на 10 відсоткових пунктів (з 11,2% у 1990 р. до 21,2% у 2009 р.) (рис. 2.15).

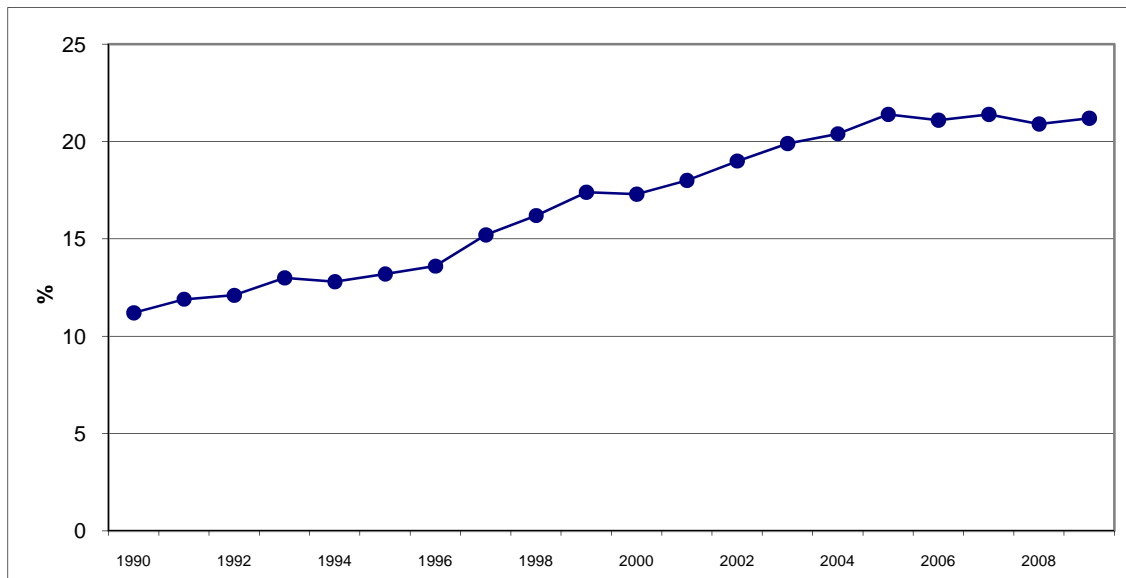

Рис. 2.15. Частка дітей, народжених жінками, які перебували у незареєстрованому шлюбі

Джерело: за даними Держкомстату України

Найбільше народжених поза шлюбом у Херсонській, Миколаївській та Кіровоградській областях (їх питома вага у 2008 р. відповідно становила 29,8%, 29,4%, 29,3%), найменше позашлюбних народжень у 2008 р. відмічалось у Тернопільській, Львівській та Рівненській областях (відповідно – 6,6%, 7,6%, 8,2%). Порівняно з 1999 р. у 2008 р. частка таких народжень найбільше зросла у Сумській (на 50,7%) та Чернігівській (на 44,6%) областях; тенденція до зниження кількості позашлюбних народжень у 2008 р. порівняно до 1999 р. спостерігається у м. Києві та Чернівецькій області (Додатки 6,7).

Рейтинг регіонів за індексом показника питомої ваги позашлюбних народжень показано на рис. 2.16.

Можна виділити дві основні категорії жінок, які вирішили народити дитину без чоловіка: матері, що народили дитину без чоловіка свідомо та матері, що народили дитину без чоловіка вимушено.

Якщо раніше народження позашлюбних дітей в основному відбувалося через непередбачені обставини, то нині дедалі більша

кількість жінок народжують дітей, не перебуваючи в шлюбі, свідомо, щоб реалізувати свої потреби в материнстві.

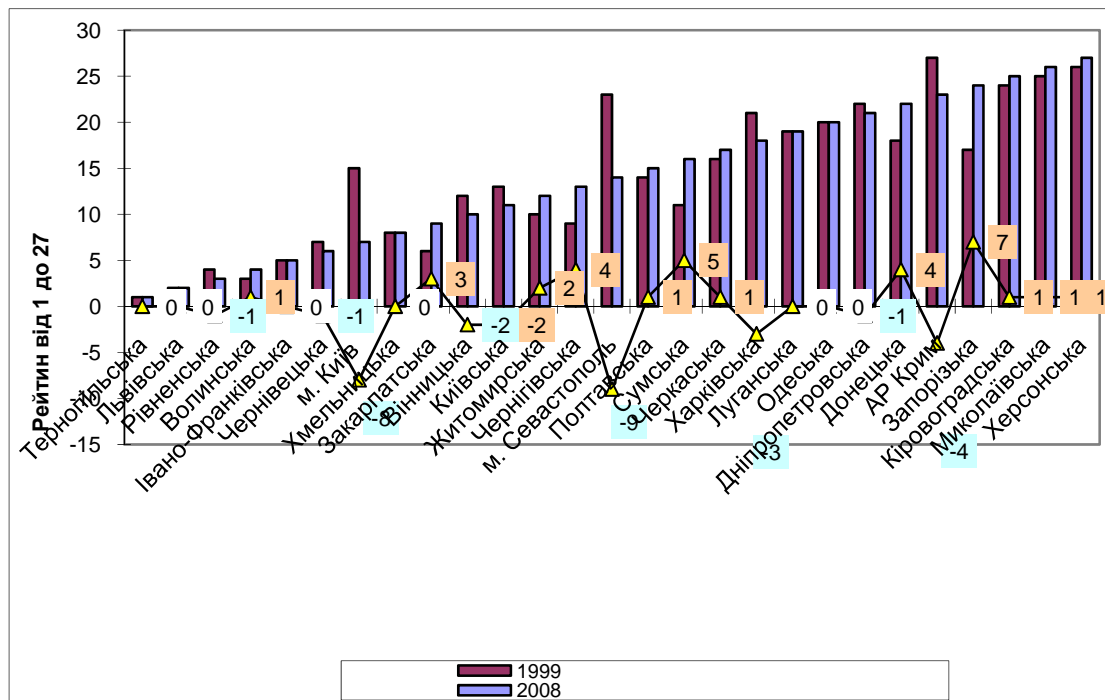

Рис. 2.16. Рейтинги регіонів України за індексом показника „Питома вага народжених поза шлюбом”

Джерело: розраховано за даними Держкомстату України

Незважаючи на помітне зростання частки позашлюбних дітей, Україна за цим показником посідає одне з останніх місць в Європі, випереджаючи лише Швейцарію, найвищі показники – у скандинавських країнах – Норвегії та Швеції (рис. 2.17). Водночас зростання кількості дітей, народжених в незареєстрованому шлюбі, зростає в усіх країнах Європи, особливо в постсоціалістичних. Так, за період з 1995 по 2008 рр. частка позашлюбних дітей майже у 3 рази зросла в Нідерландах (з 15,5% у 1995 р. до 41,2% відповідно), більше, ніж у 2 рази – у Швейцарії, Чехії.

Водночас фактично в Україні матерів-одиначок набагато менше, ніж говорить про це статистика, так як велика частина жінок-отримувачів допомог, як матері, що самотійно виховують дітей, в дійсності проживають разом з батьком своєї дитини, але не реєструють шлюб, зазвичай, щоб отримувати пільги, котрі виплачуються на дитину. Цей факт підтверджують Обстеження умов життя домогосподарств, згідно з даними яких, за останні роки кількість неповних сімей стрімко зменшується.

Така ситуація пояснюється матеріальною невлаштованістю населення, коли люди намагаються знайти вигоду також і з соціальних пільг та допомог, і хоч останнім часом в країні відмічаються позитивні зміни у боротьбі з бідністю, сім'ї з дітьми перебувають в найбільш скрутному стані.

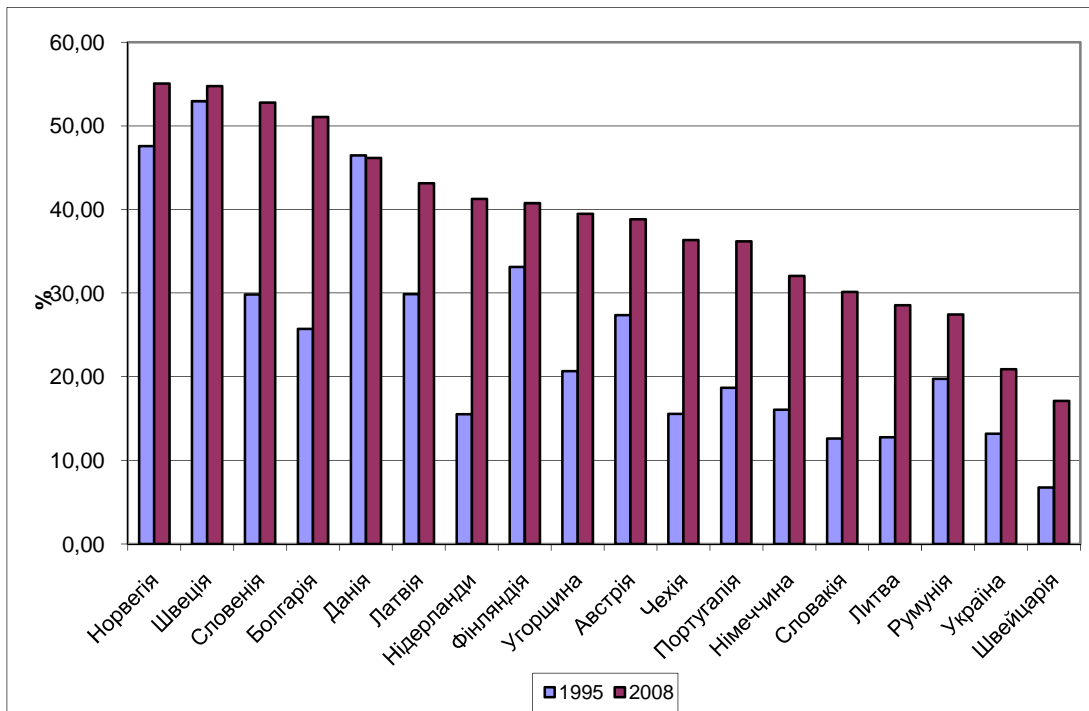

Рис. 2.17. Частка народжених поза шлюбом дітей в деяких країнах Європи

Джерело: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_find&lang=en
Україна – дані Держкомстату України

Проблема сімей самотніх матерів у нашій країні не нова, але розширення причин і джерел створення таких сімей роблять їх проблеми більш складними й вимагають всебічного вивчення. Водночас вони несуть постійне психологічне навантаження, сполучаючи виробничу й батьківську ролі та свідчать про те, що неповні сім'ї становлять істотну частку серед бідних. Але повсякденні потреби й проблеми таких сімей не сприймаються як серйозна державна проблема й не стоять серед першочергових завдань.

Серед проблем неповних сімей у більшості випадків на перший план найчастіше виходить проблеми економічного характеру (матеріальні труднощі, з якими стикається неповна сім'я). Сукупний бюджет сім'ї складається з індивідуального трудового доходу, допомог, пенсій, компенсаторних виплат і пільг, аліментів на дітей після розлучення тощо.

Так як найчастіше главою такої сім'ї є жінка, то варто звернути увагу на політику зайнятості в країні в цей час. Сьогодні йде витіснення жінок з робочих місць на біржу праці або в сферу низькооплачуваних бюджетних установ. Необхідність утримання та виховання дитини часто спонукають жінок бути активними в пошуках більш високооплачуваної роботи або додаткового заробітку.

Жінка, яка самотійно виховує дитину без батька, сама повинна відповідати за добробут своєї сім'ї. Особливо гостро стоять проблеми у неповних сім'ях, де ростуть діти з відхиленнями від норми у фізичному або нервово-психічному розвитку, також сім'ї з дітьми-інвалідами. Якщо дитина-інвалід має потребу в постійному догляді, то жінка не має ніякої можливості поліпшити матеріальний добробут, їм доводиться жити на пенсію по інвалідності дитини й на дитячу допомогу.

Нагальна проблема, що вимагає уваги суспільства до неповної сім'ї з неповнолітніми дітьми, пов'язана з якістю здоров'я дітей. За статистикою, діти з неповних сімей значно частіше страждають гострими і хронічними захворюваннями. Жінка змушена, насамперед, виконувати функції матеріального забезпечення сім'ї, що перешкоджає традиційно материнським обов'язкам виховання й зміцнення здоров'я дітей.

Необхідність догляду за дитиною, руйнування сфери побутових послуг не дозволяють жінці проявити себе в професійній сфері: вирішальне значення на її вибір і формування поведінки має матеріальна та моральна відповідальність. З одного боку, велика кількість жінок вважають виховання й догляд за дітьми своїм головним призначенням і відсувають на другий план професійний успіх і кар'єру. З іншого – матеріальне благополуччя й нерідко зайнятість на двох і більше роботах відсторонює самотню матір від виховання й догляду за дитиною. Навіть найтурботливіша жінка в неповній сім'ї, фізично не має достатньо часу для виховання своєї дитини. Через надмірну зайнятість та трудове перевантаження матері не мають змоги приділяти достатньої уваги своїм дітям, у рамках виховної діяльності одному з батьків складно здійснити повноцінний контроль за дитиною й у цілому впливати на її поведінку.

Взагалі, сім'я є доволі складним соціальним організмом і має тенденцію змінюватися. Сучасна структурно-функціональна

трансформація сімейних зразків поведінки найбільш актуальна для молодшої сім'ї. Це відображається в лояльному ставленні до розлучень, позашлюбних народжень, що стимулює зростання числа неповних сімей. Молода сім'я, переживаючи процеси власного становлення, не завжди виявляється здатною до ефективної адаптації в середовищі, що змінюється. Нині саме в молодіжній віковій групі особливо відображені глибинні зміни й протиріччя між традиційними цінностями та сучасними орієнтирами в системі шлюбно-сімейних відносин, у сфері репродуктивних настанов та поведінки, в оцінці ролі та цінності сім'ї як соціального інституту.

2.2. Соціально-економічне становище молодих сімей

2.2.1. Економічна зайнятість сімейної молоді

Нині найбільш значними проблемами нашого суспільства є його нездатність забезпечити повну зайнятість молоді, а також його довільний і несправедливий розподіл багатства і доходів. Основна причина напруженості на ринку праці та труднощів вирішення багатьох економічних проблем полягає в збереженні несприятливих макроекономічних умов. Перехід від централізованої системи господарювання до ринкової обумовлює виникнення деформації в сфері соціально-трудових відносин і загострення проблем зайнятості. Тільки державне регулювання соціально-економічних процесів, у тому числі й зайнятості молоді, може наблизити суспільство до реалізації стратегічних цілей реформ.

Зайнятість розкриває один з найважливіших аспектів соціального розвитку молодшої особи, пов'язаного із задоволенням її потреб у сфері праці. Оскільки відносини зайнятості, пов'язані з суспільнокорисною діяльністю і забезпеченням робочими місцями громадян, обумовлюються економічними, демографічними і соціальними процесами, зайнятість молодого покоління виступає як інтегральний індикатор усього громадського життя.

Молодий вік – період отримання освіти та кваліфікації, соціальної активності, створення сім'ї, пошуку роботи. Молодь неоднорідна за віком, рівнем освіти, але саме головне – за якісним складом своїх цілей і потреб. Вона потребує від суспільства швидкого вирішення соціальних

проблем. При цьому молодь зазнає найбільших труднощів, особливо в питаннях працевлаштування, гідної оплати праці.

Висока професійно-освітня підготовка полегшує адаптацію молоді до ринкового середовища, збільшує можливість працевлаштування. Водночас наявність вищої освіти у 2,3 рази знижує ризик бідності і в 1,6 рази підвищує ймовірність отримання середніх доходів та впливає на споживчу поведінку [128, 420].

Загалом молодь по Україні має доволі високий освітній рівень. Так, практично половина чоловіків та жінок в молодих сім'ях отримали повну загальну середню освіту, майже третина голів домогосподарств до 35 років здобули повну вищу освіту (рис. 2.18).

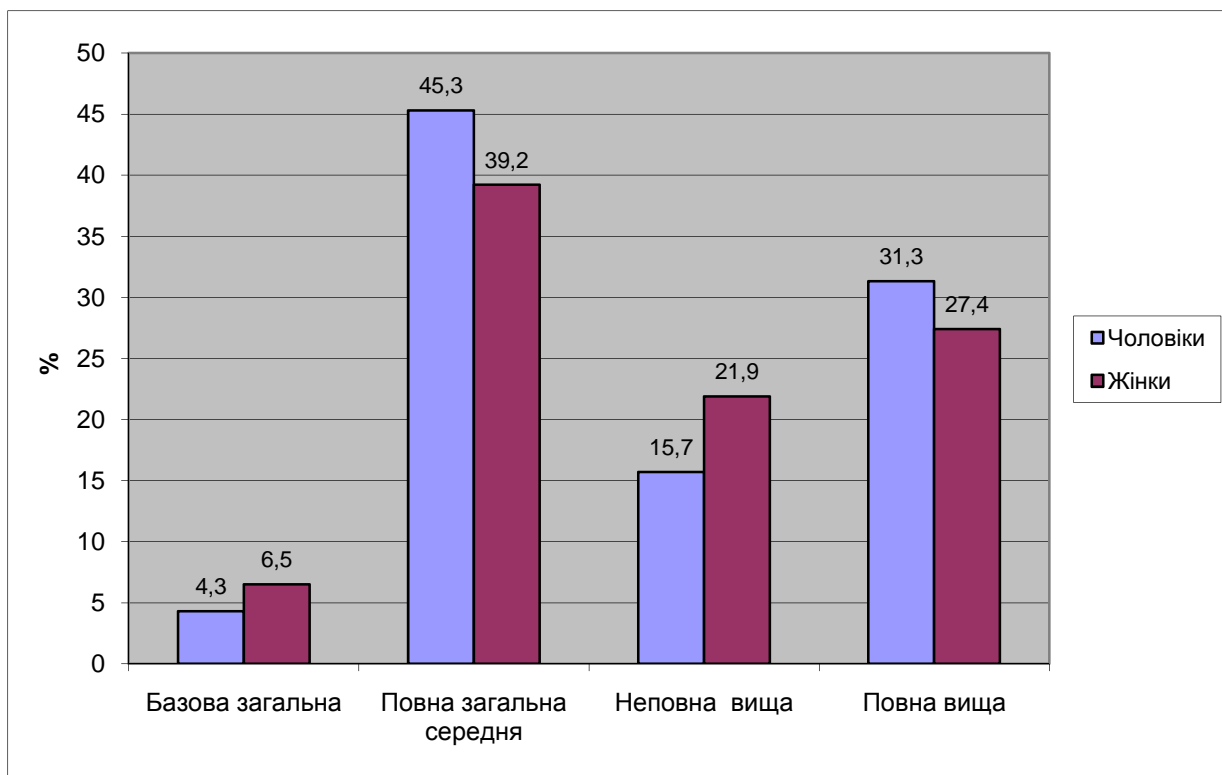

Рис. 2.18. Рівень освіти голови домогосподарства у віці до 35 років включно у 2009 р. по Україні в цілому

* Джерело: за даними Обстеження умов життя домогосподарств України

Висока конкурентоспроможність молоді з кращою освітньою підготовкою на ринку праці обумовлюється формуванням людського капіталу та соціального статусу в суспільстві. Традиційно високий освітній рівень спостерігається в м. Києві та Севастополі, Харківській області (табл. 2.13).

Однак, незважаючи на високий рівень освіти, в Україні актуальною залишається проблема молодіжної зайнятості. Позначившись з початку формування ринкових відносин, з кожним роком

вона набуває більш гострого характеру. Рівень зайнятості молоді визначає внутрішній стан регіональних ринків праці. На сучасному етапі соціальна напруженість, пов'язана з проблемами на ринку праці, зростає.

Таблиця 2.13

Рівень освіти голови домогосподарства у віці до 35 років включно у 2009 р. за регіонами

(%)

	Базова загальна освіта		Повна загальна середня освіта		Неповна вища освіта		Повна вища освіта	
	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки
<i>АР Крим</i>	10,3	9,8	41,0	31,7	20,1	27,8	20,9	22,1
<i>Вінницька</i>	9,4	16,0	46,1	29,5	18,9	25,6	21,3	14,9
<i>Волинська</i>	13,8	15,1	50,5	29,6	18,4	27,8	13,8	15,8
<i>Дніпропетровська</i>	8,1	13,7	46,6	33,6	22,4	26,8	20,4	17,9
<i>Донецька</i>	10,5	12,8	39,6	33,4	27,0	31,0	16,3	14,9
<i>Житомирська</i>	11,3	16,7	51,0	36,9	17,2	23,0	15,9	14,4
<i>Закарпатська</i>	13,6	18,4	57,9	41,4	11,6	20,7	13,2	13,9
<i>Запорізька</i>	11,6	13,3	54,5	39,9	16,5	21,4	15,2	18,5
<i>Івано-Франківська</i>	10,6	15,7	55,3	33,7	14,1	18,0	14,6	15,0
<i>Київська</i>	6,7	14,8	54,3	37,0	17,1	24,6	18,6	15,1
<i>Кіровоградська</i>	10,4	11,9	54,5	34,5	16,2	26,0	13,6	15,7
<i>Луганська</i>	8,5	12,1	55,7	37,0	18,4	27,6	12,5	13,2
<i>Львівська</i>	5,9	11,0	50,6	35,0	19,8	21,8	18,1	20,0
<i>Миколаївська</i>	10,6	12,3	50,9	36,8	15,0	21,0	18,1	19,2
<i>Одеська</i>	15,5	18,6	46,1	32,5	15,5	17,4	18,0	23,0
<i>Полтавська</i>	13,1	11,6	48,6	38,1	17,8	27,7	17,3	14,5
<i>Рівненська</i>	9,8	15,5	54,6	33,1	9,3	19,7	21,0	16,5
<i>Сумська</i>	15,9	14,5	47,1	38,3	19,6	23,4	12,2	10,4
<i>Тернопільська</i>	12,1	14,9	53,2	31,7	6,3	16,8	16,3	13,7
<i>Харківська</i>	8,4	8,7	46,3	33,3	15,2	21,2	25,2	27,0
<i>Херсонська</i>	6,3	13,0	47,5	32,2	22,9	29,8	16,3	17,2
<i>Хмельницька</i>	12,0	15,2	49,7	37,6	16,9	21,6	14,8	14,4
<i>Черкаська</i>	13,0	15,3	48,0	36,4	21,7	25,3	13,7	14,2
<i>Чернівецька</i>	9,1	14,3	55,3	34,7	13,2	20,8	14,7	16,2
<i>Чернігівська</i>	15,6	14,5	40,6	34,1	16,7	22,1	22,8	17,8
<i>м. Київ</i>	3,6	4,0	38,0	27,6	19,9	23,4	36,2	37,0
<i>м. Севастополь</i>	1,3	6,3	37,5	39,9	17,5	21,7	37,5	27,3

* Джерело: розрахунки фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи за даними Обстеження умов життя домогосподарств України

На жаль, процес зайнятості населення має кумулятивний характер, кількість непрацевлаштованих людей зростає, ослаблюючи про-

фесійний потенціал економіки і знижуючи якість життя. Проблеми безробіття молоді в даний час відповідають економічним і соціально-психологічним умовам, тієї політичної ситуації, що складається в суспільстві. До того ж безробіття є негативним чинником для розвитку суспільства.

Сьогоднішня безробітна молода особа – це складна соціальна особистість, яка морально травмована та потрапила в зону соціального розпаду, у якій формуються маргінальні якості, деформується свідомість.

В сучасних умовах у молодого покоління значно зросло відчуття невизначеності. На цьому фоні помітне ослаблення почуття власної гідності, впевненості в завтрашньому дні, коли немає професійної й особистої перспективи.

В даний час для досягнення яких-небудь помітних позитивних змін вимагаються принципово нові підходи до вирішення проблем зайнятості молоді. Звідси випливає, що поки реформуються ринкові механізми, держава повинна взяти на себе функцію регулювання зайнятості молоді на макрорівні, погоджуючи ситуацію в сфері зайнятості і на ринку праці з макроекономічними умовами функціонування суспільства.

Складність формування психологічної основи адекватної поведінки молоді в умовах ринку праці пов'язана із необхідністю зміни не лише її поведінки в сфері праці, скільки соціальних уявлень і настанов, зміни особистісних диспозицій. Неузгодженість між реальною психологічною готовністю до «виживання» та вимогами сьогодення визначає ступінь адаптивності молодої людини, рівень підтримки її соціальної конкурентоспроможності, професійна підготовленість та мобільність.

Нині вирішення питань зайнятості молоді – одна з найважливіших задач для держави. Не може залишати байдужим той факт, що значних масштабів набула неформальна економічна діяльність, адже донедавна для кожної сьомої молодої людини основне місце роботи знаходилося в тіньовому секторі економіки, саме в ньому реалізувалася додаткова зайнятість молоді.

За даними дослідження Міжнародного бюро праці, останніми роками рівень безробіття серед молоді різко зріс і досяг рекордного

рівня в 88 млн. осіб, причому особи у віці від 15 до 24 років складають половину із загального числа безробітних у світі. Дослідження фахівців Департаменту стратегії зайнятості МОП «Світові тенденції зайнятості серед молоді в 2004 році» показало, що на частку молодих людей, що складають 25% працездатного населення, у 2003 р. приходилося 47% із 186 млн. безробітних в усьому світі.

В Україні рівень безробіття серед молоді віком до 35 років серед загальної кількості українських безробітних станом на початок 2009 р. становив близько 30% . Порівняно з іншими віковими категоріями найвищим є показник рівня безробіття у наймолодших вікових групах: у віці 15–24 роки – 13,3% серед загальної кількості населення вказаного віку, серед населення у віці 25-29 років – 7%. Водночас, економічна активність молоді віком 15–34 роки у 2009 р. становила 42,7% серед осіб працездатного віку (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

Економічна активність населення за віковими групами на початок 2009 р.

	Економічно активне населення, тис. осіб	Економічно неактивне населення, тис. осіб	Рівень економічної активності, у %	Рівень безробіття, у %
Все населення	22397,4	12971,1	63,3	6,4
<i>у т.ч. за віковими групами</i>				
15-24 роки	3147,2	4166,6	43,0	13,3
25-29 років	2887,0	626,7	82,2	7,0
30-34 роки	2787,2	493,7	85,0	5,4
35-39 років	2739,9	400,5	87,2	5,2
40-49 років	5758,9	1018,0	85,0	6,1
50-59 років	3967,8	2277,1	63,5	4,0
60-70 років	1109,4	3988,5	21,8	0,0
15-64 роки	21797,7	10345,7	67,8	6,5
працездатного віку	20675,7	7909,5	72,3	6,9
старше працездатного віку	1721,7	5061,6	25,4	0,1

Джерело: дані Держкомстату України

Чисельність зайнятої молоді віком 15–34 років на початок 2008 р. становила 3 546,9 тис. осіб, що дорівнює 31,4% від загальної кількості штатних працівників, серед них лише 31,2% жінок. Останніми роками дещо змінилися регіональні особливості безробіття. Якщо раніше

традиційно працenaдлишковими були західні області України, то нині досить гострою є проблема безробіття в Кіровоградській, Чернігівській областях та АР Крим. Зокрема, найменше працюючої молоді у м. Севастополь, Чернігівській та Херсонській областях (по 27,4%). Найвищий показник зайнятості серед молоді у м. Києві (39,2%), Закарпатській (35,7%) та Чернівецькій (34,1%) областях (табл. 2.15).

Таблиця 2.15
Зайнятість молоді за регіонами станом на початок 2009 р.
(тис. осіб)

	Облікова кількість працівників у віці 15-34 років			
	Всього, тис. осіб	у % до облі- кової кількості штатних працівників	з них жінки	
			тис. осіб.	у % до облі- кової кількості жінок
Україна	3 546,9	31,4	1 946,5	31,2
<i>АР Крим</i>	112,9	28,0	64,5	27,9
<i>Вінницька</i>	100,1	29,0	58,2	30,2
<i>Волинська</i>	75,2	33,3	44,6	34,0
<i>Дніпропетровська</i>	331,6	33,3	168,8	31,6
<i>Донецька</i>	405,0	32,0	204,8	30,2
<i>Житомирська</i>	80,0	28,9	48,5	30,4
<i>Закарпатська</i>	71,4	33,0	46,1	35,7
<i>Запорізька</i>	151,8	30,6	78,9	29,2
<i>Івано-Франківська</i>	77,6	30,7	45,2	32,0
<i>Київська</i>	109,6	28,6	59,6	28,6
<i>Кіровоградська</i>	63,9	29,2	35,2	28,8
<i>Луганська</i>	180,4	31,0	90,2	29,0
<i>Львівська</i>	185,4	30,8	101,9	31,1
<i>Миколаївська</i>	75,4	28,9	41,7	28,8
<i>Одеська</i>	165,6	30,7	93,4	31,2
<i>Полтавська</i>	119,8	30,3	63,9	30,1
<i>Рівненська</i>	77,6	32,5	45,9	33,5
<i>Сумська</i>	81,1	28,6	45,3	29,0
<i>Тернопільська</i>	57,8	29,6	35,1	31,7
<i>Харківська</i>	209,9	30,0	117,0	30,1
<i>Херсонська</i>	59,9	27,4	34,1	27,8
<i>Хмельницька</i>	75,7	28,6	44,4	29,6
<i>Черкаська</i>	81,7	28,0	46,4	28,5
<i>Чернівецька</i>	49,9	32,3	29,8	34,1
<i>Чернігівська</i>	68,7	27,4	41,8	28,9
<i>м. Київ</i>	457,6	38,8	247,6	39,2
<i>м. Севастополь</i>	21,3	27,4	13,6	27,8

Джерело: дані Держкомстату України

Щодо зайнятої молоді у різних сферах економічної діяльності, то найбільша питома вага молоді серед працюючих у фінансовій сфері (57,8% від загальної облікової кількості штатних працівників), також значна частка молодих людей працює у сфері торгівлі (50,4%), готельному та ресторанному бізнесі (39,4%). Це пояснюється досить великими доходами у цих сферах діяльності та перспективами у майбутньому. Набагато менше молоді зайнято в сільському господарстві та в сфері освіти (табл. 2.16).

Таблиця 2.16

Зайнятість молоді за видами економічної діяльності станом на 31 грудня 2008 року

	Облікова кількість працівників у віці 15-34 років	
	Всього, тис. осіб	у % до облікової кількості штатних працівників
Всього	3 546,9	31,4
<i>Сільське господарство</i>	137,4	22,8
<i>Лісове господарство</i>	22,1	29,0
<i>Рибне господарство</i>	2,2	23,5
<i>Промисловість</i>	964,9	31,3
<i>Будівництво</i>	127,4	28,8
<i>Оптова й роздрібна торгівля</i>	471,3	50,4
<i>Готелі і ресторани</i>	36,7	39,4
<i>Транспорт і зв'язок</i>	294,9	30,0
<i>Фінансова діяльність</i>	199,6	57,8
<i>Операції з нерухомістю</i>	185,3	29,7
<i>Державне управління</i>	238,4	36,1
<i>Освіта</i>	405,1	23,5
<i>Охорона здоров'я та соціальна допомога</i>	353,5	26,6
<i>Колективні, громадські та особисті послуги</i>	108,1	27,0

Джерело: дані Держкомстату України

Найменш конкурентоспроможна на ринку праці сьогодні міська молодь віком 15–19 років, яка здебільшого не має професійної освіти і досвіду роботи. З-поміж цієї категорії майже кожен другий з економічно активних – безробітний, а це становить приблизно 10% усіх безробітних за визначенням МОП. Серед сільських безробітних переважає молодь у віці 15–29 років (переважно жінки) [85, с. 10].

Зростання попиту на робочі місця, скорочення вакансій та несприятливі умови для розвитку підприємництва спонукають молодь реалізовувати власну економічну активність у тіньовій економіці. За соціологічними даними частка молодих громадян, які залучені нині до неформальної, тобто офіційно незареєстрованої діяльності, становить 30%, ще 32% молоді мають досвід такої діяльності у минулому [41].

Найбільш поширеними видами зайнятості молоді у неформальній економіці є виробництво, продаж і перепродаж домашньої сільсько-господарської продукції, випадкові заробітки у приватних осіб, виробництво, продаж і перепродаж промислових товарів. Певна частина молоді залучена до кримінальної економіки, а саме: до транспортування і реалізації наркотиків, секс-бізнесу, рекету тощо.

За сучасних умов вихідним постулатом стратегії зайнятості молоді в суспільстві має стати принцип досягнення і підтримки ефективної зайнятості, що допускає безробіття в соціально прийнятних межах. Реалізації цього принципу може сприяти оптимальне сполучення економічної ефективності і соціальних результатів, що буде різним за регіонами, які відрізняються своїм економічним потенціалом, структурою господарства, ресурсозабезпеченням тощо. На сучасному етапі необхідна рівновага на ринку праці, як елемент ефективної зайнятості молоді (особливо сімейної молоді), яка повинна досягатися шляхом збереження для неї наявних робочих місць, що припускає їхній якісний розвиток.

Гострота ситуації зайнятості молодих людей вимагає винесення проблеми їх економічної і професійної соціалізації на передній план суспільних інтересів. Для її вирішення потрібно консолідувати інтелектуальний та професійний потенціал, політичну волю органів державної влади.

2.2.2. Доходи та витрати сімей. Поширеність бідності

В межах сім'ї зосереджується більша частина діяльності людини, що пов'язана із задоволенням її матеріальних та духовних потреб. Являючи собою матеріальну основу організації споживання членів родини, сім'я повністю зберегла за собою господарсько-економічну функцію, що спрямована на формування бюджету сім'ї, реалізацію оптимальної структури споживання та набору сімейного майна, раціоналізацію внутрішньосімейного обслуговування.

Основною інформаційною базою для дослідження матеріального добробуту є дані вибіркового Обстеження умов життя домогосподарств, які відображають вплив на життєвий рівень сімей.

В економічних дослідженнях домогосподарства поділяються на два типи:

1. Несімейні домогосподарства – включають людей, які живуть спільно, але не є родичами. Це мешканці однієї кімнати в студентському гуртожитку або пари, які мешкають разом. До цього ж типу відносяться одинаки.

2. Сім'я має принаймні двох членів – відповідального квартиронаймача й ще не менш одного члена, який знаходиться з ним у сімейному або шлюбному зв'язку.

З одного боку, сім'я – це соціальний інститут, тобто сукупність норм, цінностей, очікувань щодо того, як особи, що створили сім'ю повинні жити, ставитися один до одного. Це нормативний механізм, що регулює поведінку осіб, які назвалися сім'єю. Роль цього механізму залежить від ідентичності осіб. Якщо пара проживає спільно, але не визначає себе як сім'ю, то вона може ігнорувати вимоги, що включаються в сім'ю як соціальний інститут.

З іншого боку, це мала соціальна група, члени якої пов'язані шлюбними та сімейними узами. В основі сім'ї, як правило, лежить домогосподарство. Воно виконує цілу низку функцій господарської одиниці:

- його члени кооперують свої зусилля в одержанні й акумуляції доходів. Вони отримують доходи від продажу своєї робочої сили або власного бізнесу, приносять їх у сімейний бюджет; частина бюджету розподіляється на споживання, а частина, за такої можливості, – на накопичення;

- члени домогосподарства в тому або іншому масштабі організують власне (зазвичай натуральне) виробництво, продукція якого призначена для внутрішньосімейного споживання. У мінімальній формі таке виробництво представлене готуванням їжі, прибиранням приміщень, ремонтом квартири, одягу тощо. Сім'я займається виробництвом на своїй присадибній ділянці сільськогосподарської продукції для власного споживання. До цього ж типу натурального виробництва відноситься в'язання, шиття одягу тощо. Також сім'я може виступати як мала фірма,

що поставляє товари та послуги на ринок. Це може бути або фермерське господарство, або спільна робота декількох членів сім'ї в сфері торгівлі;

- домогосподарство виступає як центр закупівель і споживання куплених товарів і послуг. Споживання тут значною мірою носить колективний характер. По-перше, воно фінансується із загального колективного бюджету. По-друге, багато товарів і послуг споживаються спільно (квартира, комунальні послуги, автомобіль, меблі тощо), що забезпечує істотну економію коштів і робить сімейне споживання економічно більш ефективним, ніж індивідуальне.

Тому сім'я – це ключова ланка в системі споживчої соціалізації, де люди вперше вчаться що і як споживати.

Однією з головних характеристик господарсько-економічної діяльності сім'ї є її споживчий бюджет, що відображає річний баланс прибутків і видатків.

Загальні доходи домогосподарств в середньому за місяць у 2008 р. зросли до 2723 грн., що майже в 1,5 рази більше, ніж у 2007 р. (1939 грн.). При цьому в 2008 р. середньомісячні загальні доходи домогосподарств у сільській місцевості (2374 грн.) були на 17,5% нижчі, ніж у міських поселеннях (2880 грн.) [169].

Основною складовою доходів є заробітна плата, другим за значенням джерелом доходів є пенсії. У сільській місцевості важливою сферою створення додаткових засобів до існування є підсобне господарство. Для багатьох сільських сімейних господарств власне підсобне господарство стало практично єдиним джерелом доходів, завдяки йому багато сімей забезпечують себе овочами, фруктами, м'ясом, молоком та іншими продуктами харчування. Частина цих продуктів продається, завдяки чому сімейні господарства мають додаткове джерело грошових доходів.

Загальні доходи домогосподарств, у яких є молоді сім'ї на 18,5% перевищують середній рівень загальних доходів домогосподарств.

Існують стійкі розбіжності в доходах окремих демографічних типів сімей. Так, одинаки мають значно вищий рівень доходу по відношенню до інших сімей. Найменшим рівнем доходу відрізняються неповні сім'ї, що складаються з одного з батьків та дітей. За рівнем душевого доходу сім'ї різної демографічної структури поділяються таким чином: подружня пара з повнолітніми дітьми; подружня пара без дітей; сім'ї з декількох одинаків; складні сім'ї, що складаються з

декількох подружніх пар; подружні пари з неповнолітніми дітьми; подружні пари з неповнолітніми дітьми й іншими родичами; неповні сім'ї з неповнолітніми дітьми; неповні сім'ї з неповнолітніми дітьми й іншими родичами [36, с. 22].

Нині навіть обом працюючим батькам не завжди вдається забезпечити дітям більш-менш належний рівень життя. За даними Обстеження умов життя домогосподарств з 2001 по 2009 рр. рівень бідності сімей з дітьми набагато перевищує рівень бідності домогосподарств без дітей. Так, рівень бідності сімей без дітей, де всі особи працездатного віку, поступово знижується, рівень бідності сімей з дітьми, навпаки, зростає, при цьому, чим більше в сім'ї дітей, тим вона є біднішою (табл. 2.17). Водночас, за останні 3 роки помітно знизився рівень бідності серед сімей з дітьми до 3 років, що, очевидно, пояснюється зростанням виплат за народження дитини, які в залежності від черговості дитини виплачуються до досягнення дитиною 1, 2 чи 3 років, та мають відчутний ефект допомоги для сім'ї.

Таблиця 2.17

**Рівень бідності за різними типами домогосподарств
України протягом 2001 – 2009 рр.**

	(%)								
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Домогосподарства з дітьми	33,4	34,4	33,1	35,4	35,4	35,3	33,9	33,1	32,0
Домогосподарства без дітей	17,8	16,9	18,4	18,0	17,7	19,3	19,4	19,7	19,6
Домогосподарства з дітьми:									
з 1 дитиною	26,5	25,8	24,1	26,5	28,9	27,6	27,3	26,4	26,9
з 2 дітьми	37,7	39,9	40,7	42,2	42,9	41,8	40,6	42,0	39,6
з 3 та більше	59,6	64,3	63,5	69,6	66,0	68,4	64,6	62,4	53,8
з дітьми до 3 років	43,8	40,3	40,4	44,2	36,4	42,0	39,5	37,6	34,2
де всі дорослі працюють	27,5	27,4	25,0	26,1	27,9	27,8	26,3	24,6	23,6
де є непрацюючі дорослі	38,2	40,2	39,4	42,7	41,7	40,5	40,5	40,3	37,7
Домогосподарства без дітей:									
всі працездатного віку	13,5	14,2	7,4	14,7	15,4	15,2	15,0	14,8	15,8
де є хоча б один безробітний	27,0	26,2	17,8	17,8	16,2	21,4	32,0	35,9	35,2

Джерело: розрахунки фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України

Рівень злиденності сімей з дітьми стабільно високий, незважаючи на незначне зниження показника, відсоток таких домогосподарств більш, ніж вдвічі перевищує рівень злиденності домогосподарств, в яких немає дітей (табл. 2.21). Тому в зв'язку з тим, що особливо потерпають від бідності та злиденності сім'ї, що мають дітей, а особливо багатодітні, пріоритетним напрямом соціальної політики має бути підтримка саме цієї категорії сімей.

Таблиця 2.18

Рівень злиденності за різними типами домогосподарств України протягом 2001-2009 рр.

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
<i>Домогосподарства з дітьми</i>	19,7	18,6	18,1	20,2	20,2	19,8	17,7	18,3	16,9
<i>Домогосподарства без дітей</i>	7,8	6,8	8,1	7,2	7,9	8,6	9,2	8,1	8,3
<i>Домогосподарства з дітьми:</i>									
<i>з 1 дитиною</i>	14,5	12,4	11,6	13,7	14,7	14,5	13,5	13,2	12,9
<i>з 2 дітьми</i>	21,8	21,8	22,8	24,0	25,9	23,6	21,7	25,0	22,1
<i>з 3 та більше</i>	43,9	43,9	43,2	50,4	48,9	45,2	37,9	41,8	37,2
<i>з дітьми до 3 років</i>	24,2	24,2	23,2	29,8	21,5	22,7	19,0	21,2	17,8
<i>де всі дорослі працюють</i>	14,4	14,4	12,2	13,3	14,5	14,1	13,1	12,7	11,6
<i>де є непрацюючі дорослі</i>	22,1	22,1	22,7	25,0	24,8	23,6	21,7	23,0	20,0
<i>Домогосподарства без дітей:</i>									
<i>всі працездатного віку</i>	6,3	6,3	3,4	5,7	6,8	7,1	7,8	5,8	6,5
<i>де є хоча б один безробітний</i>	13,5	13,5	6,8	14,6	18,1	18,9	19,6	18,9	16,2

Джерело: розрахунки фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України

У показниках витрат домогосподарств останніми роками відбуваються позитивні зрушення. Так, в 2008 р. середньомісячні

сукупні витрати становили 2590 грн., що в 1,5 рази більше, ніж витрати у 2007 р. (1722 грн.) та на 45%, ніж у 2006 р. (1443 грн.). Сукупні витрати у сільській місцевості нижчі витрат у міських поселеннях на 19%, так, в 2008 р. міське домогосподарство витрачало в середньому за місяць 2751 грн., а сільське домогосподарство – 2234 грн. Сукупні витрати домогосподарств, у яких є молоді сім'ї, перевищують загальні витрати всіх господарств на 17,7%.

Основною статтею сукупних витрат є витрати на продукти харчування, що пояснюється загальним низьким рівнем життя населення. У нашій країні частка сімейних видатків на їжу значно більша, ніж у розвинених країнах. Так, в 2008 р. їх частка від сукупних витрат становила 48,9%, але це на 2,5% менше, ніж в 2007 р., значна частина витрат займає оплата житлово-комунальних послуг (табл. 2.19).

Таблиця 2.19

Сукупні витрати домогосподарств у 2008 р.

	Усі домо- госпо- дарства	Домо- госпо- дарства з дітьми	Домо- господар- ства без дітей	Домогоспо- дарства, у складі яких є молоді сім'ї
Всього сукупних витрат, у грн.	2590,4	3176,2	2234,8	3204,2
<i>у відсотках</i>				
<i>Споживчі сукупні витрати</i>	86,2	86,6	85,9	86,6
<i>продукти харчування та безалкогольні напої</i>	48,9	47,5	50,1	46,2
<i>алкогольні напої</i>	1,4	1,3	1,4	1,5
<i>тютюнові вироби</i>	0,8	0,9	0,7	1,2
<i>одяг та взуття</i>	5,9	6,7	5,2	6,7
<i>житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива</i>	9,1	8,4	9,7	8,9
<i>предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла</i>	2,8	2,9	2,6	3,2
<i>охорона здоров'я</i>	2,7	2,3	3,1	2,1
<i>транспорт</i>	4,0	4,7	3,5	4,9
<i>зв'язок</i>	2,3	2,5	2,2	2,5
<i>відпочинок і культура</i>	2,5	2,9	2,2	3,2
<i>освіта</i>	1,3	1,6	1,0	1,3
<i>ресторани та готелі</i>	2,4	2,7	2,2	2,7
<i>різні товари та послуги</i>	2,1	2,2	2,0	2,2
Неспоживчі сукупні витрати	13,8	13,4	14,1	13,4

Джерело: [174]

При цьому витрати домогосподарств, в складі яких є молоді сім'ї, перевищують навіть витрати домогосподарств з дітьми. Зокрема, молоді сім'ї витрачали на оновлення гардеробу, створення побутових умов, на освіту, охорону здоров'я, відпочинок близько 36% усіх сукупних витрат, що на 3% більше, порівняно з усіма домогосподарствами. Водночас у домогосподарствах, в складі яких є молоді сім'ї, витрати на харчування склали лише 46,2% усіх сукупних витрат, що 2,7% менше, ніж у середньому по всіх домогосподарствах. Цікаво, що найбільше витрачають на харчування домогосподарства, які не мають дітей (50,4%).

Розходження в розмірах і складі сімей в силу певних особливостей їхнього формування (наприклад, зв'язок між народжуваністю та економічним становищем сім'ї) не тільки не згладжують, але, навпаки збільшують існуючі розходження в рівні матеріальної забезпеченості.

Незважаючи на помітне зростання доходів та витрат, оцінка населення щодо власного добробуту є недостатньо високою. За даними Обстеження умов домогосподарств на початок 2009 р. частка тих, у кого рівень доходів був досить високим і хто мав можливість робити заощадження становила 11%, при цьому частка таких домогосподарств знизилась порівняно з попереднім роком майже на 2%, що пояснюється негативними економічними тенденціями у 2008 р. Зросла і кількість домогосподарств, яким не вдавалось забезпечити навіть достатнє харчування, частка таких домогосподарств на початку 2009 р. становила 3,4% (на початку 2008 р. – 2,6%). При цьому проживаючі у сільській місцевості більш оптимістично відносяться до свого матеріального становища, що пояснюється більш низькими стандартами життя та використання власної натуральної продукції.

2.2.3. Житлові умови молодих сімей

Серед безлічі проблем, що з'являються у молодих сімей, особливо у перші роки подружнього життя, найбільш актуальною є відсутність власного житла. Як показує ряд досліджень [46; 74; 96; 154], житло сьогодні є найбільш дефіцитним благом. Задоволення багатьох потреб людини, рівень, форми й способи організації споживання багато в чому залежать від житлових умов. А багато хто не наважується створити сім'ю саме через відсутність власної квартири.

У США та країнах Західної Європи, а також в інших менш розвинених країнах з ринковою економікою, житлові умови хоча й мають величезне значення для кожної сім'ї, але повністю визначаються її доходами з одного боку, і складом самої сім'ї, з іншого. При незмінній потребі в дітях, демографічний тип сім'ї (кількість її членів, у т. ч. дітей різної статі й віку) визначає її потребу в житлі або попит на житло, а доходи сім'ї роблять цей попит тією чи іншою мірою платоспроможним. Коли, наприклад, у сім'ї з'являється ще одна дитина, і, якщо доходи дозволяють, то сім'я може купити або орендувати житло більшого розміру, а колишнє житло продати або здати в оренду іншій сім'ї.

Навпаки, коли розмір сім'ї зменшується через відокремлення дорослих дітей від батьків або через розлучення й при цьому скорочуються доходи членів, що залишилися в помешканні, то їм стає важко оплачувати занадто велике помешкання та доводиться шукати собі дешевше та менше житло. Інакше кажучи, в умовах ринкової економіки люди виходячи зі своїх фінансових можливостей пристосовують свої житлові умови до своїх сімейних обставин. Зрозуміло, самотня багата людина може займати двоповерховий будинок, а бідна багатодітна сім'я – двокімнатну квартиру. Але різкі зміни в рівні доходів або в складі сім'ї, як правило, приводять і до зміни житла на більше або менше.

За радянських часів існувала практика безкоштовного надання житла державою, що враховувала демографічний склад сімей, але не їхні доходи. Так, і високозабезпечені (за радянськими поняттями) і малозабезпечені сім'ї найчастіше отримували житло за формулою: кількість кімнат дорівнює кількості членів сім'ї мінус одиниця.

Якщо сім'я з двома дітьми одержувала трикімнатну квартиру, а потім народжувалася третя дитина, то розраховувати на подальше поліпшення житлових умов не мало сенсу. Санітарна норма, хоча її неодноразово підвищували, залишалася непереборною перешкодою для одержання нового житла більшої площі. Крім того, квартири із чотирьох і більше кімнат в той час майже не будувалися. Тому сім'ї орієнтувалися на малодітність. За низьких доходів більшості населення, практика безкоштовного надання житла державою мала свої переваги – у країні майже не було бездомних, квартирна плата була дуже низкою й

за її несплату не виселяли. Однак така практика не була пристосована до життєвого циклу сім'ї й особистості й недостатньо враховувала зміну сімейних обставин на різних етапах цього циклу. Тому багато подружніх пар були змушені жити разом з батьками, а розлучені подружжя нерідко залишалися під одним дахом.

Як правило, у ті часи люди одержували житло один раз у житті. Проте сімейні обставини в кожної особи змінюються декілька разів у житті – при вступі до шлюбу, при народженні дітей, при відокремленні дорослих дітей від батьківської сім'ї, а також після смерті одного із подружжя, а в багатьох випадках і після розлучення.

У пострадянський час практика безкоштовного надання житла була сильно скорочена, а черги на це житло стали ще більш довгими. Дотепер не можуть одержати житло сотні тисяч сімей, багато яких «стали в чергу» ще в радянські часи. Зараз підставою для надання житлових субсидій стали, окрім поганих житлових умов, також і низькі доходи сімей. Однак, переважна більшість сімей, доходи яких такого права їм не дають, не мають ніякої можливості купити або навіть орендувати житло за власний рахунок.

Проблема забезпеченості сімей житлом набула гостроти у зв'язку з його приватизацією та розвитком ринкових відносин. Актуальність цієї проблеми пов'язана, насамперед, зі значним скороченням будівництва нового житла за державні кошти і його безкоштовним наданням; надмірною вартістю житла, яке будується приватними компаніями, що в свою чергу є недоступним для основної маси сімей з низьким рівнем доходів; ростом тарифів на житло й житлово-комунальні послуги; необхідністю капітального ремонту старих будівель тощо.

Ринок житла в Україні, на відміну від західного, орієнтований не на те, щоб забезпечити всіх або майже всіх громадян власним або орендованим житлом різної якості й розміру у відповідності до їхніх доходів, а на те, щоб надати дороге житло невеликій багатій частині населення. Ринок не дозволяє купити житло не лише бідним, але й людям із середнім статком.

Найгострішу потребу в такій зміні мають малозабезпечені трьохпоколінні та багатодітні сім'ї, що в результаті позначається на зниженні їхнього престижу. З демографічної точки зору, одним з

показників незадоволеної потреби в житлі може бути частка подружніх пар, що проживають разом з батьками та родичами. У будь-якому випадку, це набагато важливіше, ніж традиційний показник – кількість квадратних метрів на одну особу. Подружжя, що проживають з батьками навіть у великій квартирі, вважають, що в них погані житлові умови, скільки б метрів не доводилося на кожного члена розширеної сім'ї.

У перші роки подружнього життя молоді сім'ї мають чимало проблем через вимушене спільне проживання з батьками, що часто призводить до конфліктів, а часом і до розлучень.

В умовах масового економічного розшарування населення багатьом збіднілим сім'ям доводиться об'єднуватися з батьками та здавати в оренду одну із квартир – свою або батьківську, інакше вони просто не можуть вижити.

Орендують житло зазвичай молоді люди, які пристосувалися до нових умов краще, ніж представники середнього, і, тим більше, старшого покоління, знайшли високооплачувану роботу або мають власний бізнес. Більшість з них одружені та прагнуть відділитися від батьків, мають на це кошти й знімають (а нерідко й купують) квартири в тих, хто змушений був з'їхатися з батьками. Також орендують житло молоді люди, які не одружені та не збираються створювати сім'ю найближчим часом, а просто хочуть жити окремо, не залежачи від батьків. Часто змушені орендувати житло розлучені чоловіки й жінки, які не можуть розміняти колишнє житло. Крім того, як орендарі житла часто виступають мігранти, нерідко квартири здаються різним фірмам під офіси й взагалі перестають використовуватися як житло. Враховуючи всі ці обставини зрозуміло, чому частка нуклеарних сімей знижується.

Після підвищення квартирної плати й тарифів на комунальні послуги, а також заміни для пенсіонерів і інвалідів пов'язаних із цим пільг неадекватними грошовими компенсаціями, багато з них змушені об'єднуватися з дітьми чи іншими родичами і здавати в оренду своє колишнє житло.

Спільне проживання декількох поколінь у сім'ї зазвичай розглядається як змушена й небажана ситуація. Багато сімей прагнуть розглядати її як тимчасову й сподіваються, у випадку підвищення своїх

доходів, роз'їхатися. Таке явища має значний вплив на виховання молодшого покоління. Зазвичай існують протиріччя між особливостями виховання, що здійснюють батьки, і тими установками на виховання дітей, яких дотримуються дідусі та бабусі. Однак навіть у нуклеарних сім'ях часто мають місце сварки між подружжям з приводу виховання дітей. Іноді вони навіть призводять до розлучення. Не існує таких протиріч лише в нуклеарних неповних сім'ях, де в дитини тільки один вихователь – мати або, рідше, батько.

Сім'ї, які об'єднуються з батьками, щоб здати в найм своє житло, майже завжди живуть у тісноті. Вони платять погіршенням житлових умов за поліпшення матеріальних. Тіснота характерна й для багатьох нуклеарних сімей – як повних, так і неповних. Виховний потенціал таких сімей зазнає негативного впливу: діти не мають окремих кімнат для ігор, для виконання домашніх завдань, для сну. Нерідко вони ночують в одній кімнаті з батьками. Ці проблеми збільшуються в сім'ях з дітьми-підлітками, особливо якщо діти різної статі.

Нині серед найкращих заходів підвищення народжуваності й стабілізації сім'ї нерідко називають програми забезпечення житлом молодих сімей. Однак при забезпеченні житлом військовослужбовців за допомогою житлових сертифікатів, інвалідів-чорнобильців, дітей-інвалідів та інших пільгових категорій громадян, видатки держави для реалізації будь-яких форм житлових пільг і субсидій, пільгових кредитів на придбання житла, говорять про те, що цими пільгами може скористатися лише незначна кількість сімей.

Сучасна українська житлова політика порівняно з такою, що проводилася в часи СРСР, кардинально змінилася. Вона не може вже більше орієнтуватися тільки на надання безкоштовного житла. У той же час держава декларує право кожного громадянина на житло й збирається створити систему, що дасть можливість всім (зокрема, молодим сім'ям) поліпшувати свої житлові умови в тій чи іншій формі. У радянський період житлово-комунальні послуги дотувались за рахунок державних коштів, квартирна плата була спеціально встановлена на такому рівні, щоб оплата житла й комунальних послуг були доступні навіть самим низькооплачуваним і малозабезпеченим громадянам. За даними обстежень, зазначені видатки в середньому

становили 3% від бюджету радянської сім'ї. Квартирною платою покривалася лише третина витрат житлово-комунального господарства.

Особливості сучасного етапу соціально-економічних перетворень у країні визначили таке поточне співвідношення між рівнем доходів і рівнем цін на житло, при якому більшість молодіжних домогосподарств не в змозі самостійно оплатити житло.

Придбання квартир за рахунок власних коштів для більшості сімей досить ілюзорне. Ринкові ціни продажу стандартної двокімнатної квартири перевищують річний дохід домогосподарств в десятки разів.

Виходячи із сучасних цін на ринку житла, українцям потрібно виплачувати за квартиру кілька десятків років, тобто розплачуватися за неї доведеться 2-3 поколінням. У той же час за кордоном, щоб отримати право володіння житлом, потрібно виплачувати кредити в середньому 10-15 років.

В 2008 р. кількість домогосподарств, які мали окреме житло (тобто квартиру або індивідуальний будинок) становила 94,1%, але при цьому 2,6% проживало в комунальних квартирах та гуртожитках.

Якщо в цілому в країні рівень забезпеченості домогосподарств окремим житлом протягом 1999-2008 рр. практично не змінився, то рівень забезпеченості молодіжних домогосподарств відчутно зменшився (табл. 2.20). Особливо складне становище з окремим житлом в молодих сім'ях без дітей (їх частка знизилась з 87% у 1999 р. до 65,2% у 2008 р.).

Таблиця 2.20

Розподіл домогосподарств молоді за типом житла, в залежності від наявності дітей, %

	Окреме житло (окрема квартира або індивідуальний будинок)		Частина індивіду- ального будинку		Гуртожиток		Комунальна квартира	
	1999	2008	1999	2008	1999	2008	1999	2008
<i>молодіжні домо- господарства</i>	87,4	75,2	3,9	1,7	6,1	21,6	2,5	1,6
<i>молоді сім'ї з дітьми</i>	87,5	86,4	4,3	2,4	5,7	11,2	2,6	0,5
<i>молодіжні домо- господарства без дітей</i>	87,0	65,2	2,5	1,0	8,1	30,7	2,4	3,0
Україна	93,5	94,1	3,2	3,3	1,9	2,1	1,4	0,5

Джерело: [101].

За даними Держкомстату в 2009 р. 14,9% домогосподарств володіло однією кімнатою, найбільша частина сімей – 35,9% має двокімнатну квартиру, третина (33,5%) володіє трикімнатним житлом, частка житла з чотирма кімнатами та більше становила 15,7%. Наслідком цього є низька забезпеченість загальною площею – 23 м² на одну особу, що в 2-3 рази менше, ніж в розвинутих країнах. Так, наприклад, в Швеції загальна площа житла у середньому на одну особу становить 43 м², у США – 65 м², у Норвегії – 74 м² [74].

Важливою проблемою залишається також недостатня оснащеність житла, його якості. Житлові приміщення, побудовані до 1970-х років, у значній мірі не відповідають сучасним вимогам, оскільки недостатньо обладнані комунальними зручностями. Досить істотні розходження в благоустрої житла спостерігаються також по регіонах. У самих регіонах має місце значна диференціація щодо благоустрою житла між обласним центром, містом обласного підпорядкування та сільською місцевістю.

Загалом, більша половина від загальної площі обладнана водо-проводом (58,7%), центральним опаленням (60,8%), каналізацією (56,6%), газом (82%), та їх частка не набагато перевищує показники попередніх років (табл. 2.21).

Таблиця 2.21

Питома вага загальної площі, обладнаної побутовими зручностями протягом 1995 – 2009 рр., у %

	Питома вага загальної площі обладнаної					
	водо-проводом	каналізацією	центральним опаленням	газом	гарячим водо-постачанням	ваннами
1995	50,5	47,3	47,9	79,9	35,0	44,1
1996	52,8	49,6	50,1	80,1	37,1	46,5
1997	53,4	50,4	51,2	81,1	37,1	47,4
1998	53,8	50,8	51,7	81,0	38,0	47,7
2000*	54,2	51,4	52,8	81,9	38,6	48,4
2001	54,4	51,9	53,7	82,3	39,0	48,6
2002	54,9	52,4	54,2	82,4	39,2	49,2
2003	55,2	52,7	54,7	82,4	39,0	49,5
2004	55,4	53,1	55,1	82,7	39,3	49,8
2005	56,2	53,8	56,2	82,6	40,0	50,5
2006	56,4	54,0	56,8	82,8	39,9	50,9
2007	57,0	54,7	57,5	83,0	40,2	51,4
2008	57,8	55,6	59,6	83,1	41,3	52,4
2009	58,7	56,6	60,8	83,0	42,3	53,2

Примітка. *За 1999 р. немає даних

Джерело: дані Держкомстату України

На кінець 2009 р. в Україні на обліку на отримання житла та поліпшення житлових умов у державному фонді перебувало 1174 тис. сімей та однаків, протягом року отримали житло лише 11 тис. сімей, що більш, ніж у 20 разів менше, ніж у 1990 р. (235 тис.). Основною причиною зниження темпів надання житла є зменшення обсягів будівництва житла державної форми власності, а причиною зменшення кількості перебуваючих на квартирному обліку – ліквідація її на підприємствах у зв'язку із відсутністю коштів на будівництво житла, звільненнями працівників тощо (рис. 2.19).

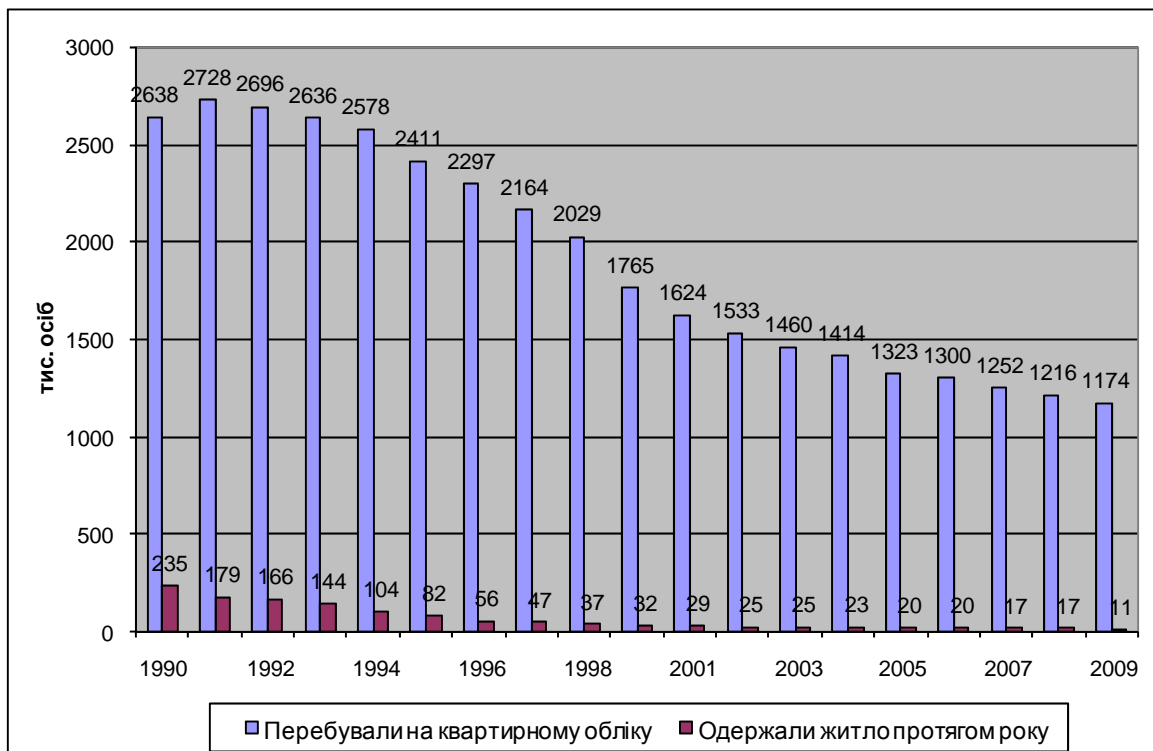

Рис. 2.19. Динаміка надання житла населенню у 1990-2009 рр.

Джерело: за даними Держкомстату України.

Але житлова проблема має не тільки кількісний аспект, а й якісний, її вирішення не може бути зведено тільки до збільшення обсягів житлового будівництва та зростання житлового фонду. Структура житла повинна максимально відповідати об'єктивним потребам населення, пов'язаним із соціально-демографічним складом сімей, їх розміром і типом, рівнем освіти й характером праці членів сімей тощо.

Поряд з цим стрімко збільшується плата за житлово-комунальні послуги. У кожному регіоні діють свої, затверджені на місцевому рівні тарифи. Наскільки вони економічно обґрунтовані, визначає місцева

влада, так само, як і приймає рішення про їхній перегляд, зазвичай про їх збільшення. Єдине, що поєднує, мабуть, усі без винятку регіони, так це низька якість надання цих послуг, а іноді навіть їхня повна відсутність.

В 2002 р. була прийнята програма забезпечення молоді житлом на 2002–2012 р. Вона дає можливість одержати квартиру в кредит на тридцять років на максимально вигідних пільгових умовах. Умови цієї програми досить привабливі – при народженні першої дитини, сім'я одержує пільгу безпроцентного кредиту, після появи другої дитини держава погашає 25% вартості житла, а при народженні третьої – 50%.

Відповідно до Порядку часткової компенсації процентної ставки кредитів комерційних банків молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на будівництво й придбання житла «позичальником могла стати молода сім'я або самотній молодий громадянин, які одержують у комерційному банку кредит на будівництво (реконструкцію) або придбання житла». Зокрема, позичальниками могли бути не тільки подружжя, але й неповна сім'я – мати/батько, які мають неповнолітню дитину або декількох дітей, а також самотні молоді громадяни. Обов'язковою умовою для одержання молодіжного кредиту був вік позичальника, що не мав перевищувати 35 років.

Але з 2006 р. на одержання молодіжного кредиту ввели відкрите рейтингування. Зокрема додалися кілька першочергових пільгових категорій громадян, серед яких особи із критичним віком, молоді вчені, провідні молоді спортсмени тощо, вік подружжя, що має право на пільговий кредит обмежується 30 роками. Також, за цією програмою обов'язковою умовою стало перебування на квартобліку. Через це ті сім'ї, що дійсно мали потребу в житлі, але не були на обліку через відсутність реєстрації, втратили право претендувати на часткову компенсацію. Крім того, обмежили строк погашення позики, що раніше становив 20–30 років, п'ятьма роками. Це, в свою чергу, також дуже обмежило доступ молодих сімей до пільгових кредитів.

Водночас іпотечні кредити можуть взагалі стати недоступними для молодих сімей. Головна перешкода для них сьогодні – це малолітні діти, що зареєстровані на їхній житловій площі. Згідно законодавства, які б зобов'язання не брали на себе батьки, їхні діти не можуть бути

виселені зі свого житла без дозволу на те опікунських органів. Крім того, зважаючи на останні дослідження вчених, які вважають, що молоді сім'ї з дітьми відносяться до категорії найменш забезпечених, банки не хочуть давати кредити таким сім'ям.

Якщо нещодавно для оформлення кредиту було досить надання стандартних правовстановлюючих документів на нерухомість і згоди на кредитування зареєстрованих осіб, то тепер, у випадку реєстрації за місцем проживання малолітньої дитини, додатково необхідна довідка-дозвіл місцевої опікунської ради. Без неї банк, у випадку неповернення кредиту, не буде мати права реалізувати заставу. Але одержати подібну довідку в опікунській раді досить складно, майже неможливо, не кожна рада візьме на себе відповідальність за можливе виселення дитини зі своєї квартири.

Головними потерпілими від розширення прав неповнолітніх дітей стали пересічні громадяни. Банки сьогодні остерігаються кредитувати сім'ї з маленькими дітьми без довідки з опікунських рад, щоб не мати проблем у майбутньому, а тому ті просто залишаються без кредитів і відповідно без бажаних осель.

Очевидно, нинішні програми забезпечення житлом молоді можуть мати скоріше пропагандистське значення, ніж демографічний ефект. Через проблеми з житлом молоді сім'ї відкладають народження дітей або взагалі відмовляються від нього. Значна кількість молодих сімей залишається не охопленою цими програмами, для допомоги таким сім'ям у держави немає фінансових можливостей. Тому житлову проблему перш за все необхідно вирішувати в загальному контексті реформування соціальної сфери, розвитку іпотеки тощо.

Таким чином, розглянувши матеріальне становище сімей приходимо висновку, що в Україні останнім часом спостерігається зростання показників доходів та показників споживання, але незважаючи на це, відмічається незадоволення своїм рівнем життя серед сімей з дітьми, їх матеріальне становище залишає бажати на краще. На сьогодні утримання і розвиток дитини в основному залежить від сімейного бюджету, який формує переважно заробітна плата. Поряд з ростом заробітної плати паралельно зростають ціни на продукти споживання, непродовольчі товари та послуги тощо.

2.3. Тенденції розвитку інституту сім'ї

Розвиток сім'ї постійно знаходиться в русі, через це вона й до нині не знайшла своєї остаточної форми. Існуючий інститут сім'ї знаходиться на зламі, на зміну традиційним формам приходять нові форми сумісного проживання.

Останнім часом статус сім'ї, як соціального інституту, істотно змінився: єднання чоловіка та дружини, батьків та дітей поступово стає слабшим. Основні складові частини сім'ї змінюються та нівелюються, це проявляється в зменшенні кількості шлюбів, зростанні кількості розлучень, збільшенні позашлюбних стосунків тощо. Така ситуація говорить про те, що сучасна сім'я переживає період трансформації, тобто знаходиться на етапі переходу до нової моделі інституту сім'ї.

Зміни в структурі домашніх господарств, поява на місці однієї домінуючої моделі шлюбно-сімейних відносин безлічі форм організації приватного життя спостерігаються в останні десятиліття у всіх країнах загалом, і, зокрема, в Україні. Вони пояснюються як безпосередньо техніко-економічними особливостями сучасного життя, так і більш глибокими причинами, пов'язаними з розвитком цивілізації в цілому.

До основних причин можна віднести той факт, що розвиток виробництва, постійне зростання і вдосконалення сфери послуг зробили неефективним і майже непотрібним домашнє господарство в його традиційному вигляді. Такі споконвічно властиві йому функції, як навчання дітей, будівництво й ремонтні роботи, пошив одягу й, навіть, готування їжі тепер повністю або частково виконуються спеціалізованими установами, причому значно швидше й краще, ніж в домашніх умовах. Водночас завдяки появі на ринку великої кількості різної побутової техніки домашня праця істотно спростилася та полегшилася. В результаті відбулося масове вивільнення жіночої робочої сили за одночасного виникнення на ринку праці значної кількості робочих місць, на яких стало можливим використання жіночої праці нарівні з чоловіками.

Зростання освітнього рівня жінок також призвело до збільшення їхньої частки в складі високооплачуваних професійно-кваліфікаційних груп. Це говорить про те, що в економічне життя вступила генерація жінок з якісно новими ціннісними настановами, орієнтована на виробничу діяльність практично протягом всього життя й тому

вибирала найбільш перспективні сфери зайнятості, приділяючи першочергову увагу професійному та кар'єрному зростанню.

Інакше кажучи, на певному етапі розвитку змінився баланс соціальних ролей жінки, відповідно змінилося й місце сім'ї в суспільстві. Лише сім'я (в традиційному розумінні) вже не дає можливості повної самореалізації, за такої ситуації жінка робить вибір на користь кар'єри не лише з матеріальних, але й з морально-психологічних міркувань. Тому можна говорити про те, що в суспільстві затверджується тип жінки, для якої освіта й ділова кар'єра значать не менше, ніж сім'я й материнство.

Порівнюючи ефективність двох сфер – виробничої та сімейної – з поняття отримання особистого доходу з'ясовується, що внески у власну освіту, здоров'я, кар'єру приносять у грошовому еквіваленті набагато більший дохід, є більш вигідними інвестиціями, ніж витрати часу й коштів на сім'ю та дітей. Адже догляд за дитиною вимагає значного скорочення робочого часу аж до повного припинення роботи протягом кількох років для одного з батьків, при цьому знижується поточний грошовий дохід.

За такого підходу традиційна сім'я неодмінно програє іншим формам організації приватного життя, які здаються гнучкішими та більш пристосованими до реалій сучасного суспільства. У гранично індивідуалізованому суспільстві традиційна сім'я виявляється нестійкою, а нетрадиційні форми організації домашнього господарства, навпаки, проявляють високу життєздатність і стають нормою. Поширення таких форм пояснюється саме їхньою відповідністю потребам сучасного суспільства.

Зазначені зміни повинні розглядатися як об'єктивні й закономірні. Водночас будь-яке суспільство зацікавлене в тому, щоб сім'я, яка навіть істотно змінилася, продовжувала виконувати свою основну функцію – відтворення та виховання дітей, зокрема підготовку нових членів суспільства й нових учасників виробничого процесу. Якщо говорити про довгострокові перспективи розвитку, про якісні перетворення в економіці, політиці, науці тощо, то варто визнати сімейний уклад базовим, фундаментальним у процесах відтворення й розвитку, тому що якісні зрушення у всіх цих галузях забезпечуються суб'єктами, які мають певні ціннісні настанови, інтелект, фізичне та духовне здоров'я,

знання традиційних основ даної цивілізації. А всі перераховані якості формуються саме сім'єю.

Криза сім'ї як інституту стала очевидною наприкінці 70-х років ХХ ст. Вона проявилася в надзвичайно високому рівні розлучень(до половини від кількості укладених шлюбів), неповних сімей, у зниженні народжуваності до рівня істотно нижче необхідного для відтворення населення, витісненні традиційного шлюбу консенсуальними шлюбами, появою одностатевих шлюбів. Про це говорить поширеність соціологічних теорій, що пропагували рівність між статями, набули популярності гендерні та феміністичні погляди, що в свою чергу, призвели до істотних трансформацій інституту сім'ї.

Питання про зниження ролі сім'ї було поставлене на науковому рівні ще у 20-ті роки ХХ ст. американськими соціологами, які вказували на те, що сім'я перестала належно виконувати свої функції, зокрема репродуктивну та виховну. Це було спричинено виходом за межі сім'ї важливих видів діяльності, які традиційно їй належали, члени сім'ї почали користуватися сферою послуг, значну відповідальність за виховання дітей взяли на себе дитячі садки та школа тощо.

Трансформація сім'ї знаходить своє вираження в наступних процесах [30]:

- високий рівень розлучуваності, зростання позашлюбної народжуваності, що призводять до збільшення кількості неповних сімей;
- формування нуклеарної сім'ї, що викликає послаблення сімейних зв'язків;
- низький рівень життя, що проявляється в незадовільних житлових умовах, високому рівні безробіття, низькій купівельній спроможності населення тощо;
- зниження якості сімейного виховання через постійну зайнятість батьків, що в свою чергу провокує конфлікти та психологічні розлади у дітей.

Існує низка чинників, що впливають на стабільність сім'ї, зокрема, це: тотальна дестабілізація всієї соціально-економічної системи, у якій перебуває сім'я; невідповідність рівня сімейного бюджету рівню прожиткового мінімуму; загроза безробіття; зміна моделі рольової поведінки чоловіків і жінок у сім'ї; формування нової моделі міжособистісної взаємодії подружжя, батьків і дітей.

Переважна більшість фахівців, які вивчають сучасну сім'ю, дотримуються думки про те, що сім'я переживає зараз справжню кризу й стверджують, що прояв її тим яскравіше, чим вище загальний рівень соціально-економічного розвитку суспільства та рівень життя й матеріального благополуччя людей. В розвинених країнах і в так званих перехідних суспільствах, до яких відноситься й Україна, сучасна сім'я, що переживає трансформації, виявляє видимі ознаки свого неблагополуччя: високий показник числа абортів, зростання позашлюбної народжуваності, зниження народжуваності, поширення альтернативних типів шлюбу та сім'ї (материнських сімей, консенсуальних шлюбів, сімей з роздільним проживанням партнерів, гомосексуальних сімей тощо). Причина цього полягає в значних змінах соціального життя в цілому. Дослідження показують, що сімейні зв'язки втрачають стабільність, визначеність, однозначність, у результаті чого людина не в змозі цілком ідентифікувати себе з яким-небудь певним осередком суспільства.

Останнім часом все частіше чути нарікання, що сім'я не справляється зі своїми обов'язками. Криза 1990-х років продемонструвала, що сім'я з кількома дітьми вже не є символом людського благополуччя, та говорить про те, що народження дітей сприймається молоддю зараз як перешкода до життєвого успіху.

Орієнтація на більш престижні, ніж діти, символи соціального успіху особливо помітна серед найбільш забезпечених верств, де відповідно спостерігається найменша народжуваність. Інакше кажучи, досягнення високого соціального статусу, прагнення до володіння високим доходом зовсім не припускає обзаведення трьома і більше дітьми [3].

На сьогоднішній день існують різні теорії кризи сім'ї, але жодна з них не дає чіткого та однозначного пояснення цього явища.

Найпоширеніша – економічна теорія кризи сім'ї. Виходячи з неї можна прийти висновку, що погана економіка руйнує сім'ю й не сприяє міцності сімейних відносин. Люди розлучаються через низький статок у сім'ї, необхідність багато працювати, через втому і небажання мати дітей в такій ситуації, але статистика спростовує це ствердження. Тобто паралельно зі зростанням матеріального добробуту кількість розлучень не тільки не зменшуються, а, навпаки, збільшується. Це можна

прослідкувати на прикладі розвинених країн, де консенсуальний шлюб поступово стає «нормою» життя та у будь-який момент люди розходяться й сходяться без усіляких проблем. Наприклад, як вже зазначалося вище, у 2009 р. в Україні частка дітей, народжених у незареєстрованих шлюбах, складала 20,9%, а в деяких «благополучних» країнах вона перевищувала показники України більше, ніж в 2 рази. Ніякої відповідності рівню економічного розвитку тут не виявляється, тому можна з впевненістю сказати, що причина – не в економічному становищі.

Водночас Україна займає не найкраще місце в Європі за рівнем народжуваності (табл. 2.22). Ще у 2005 р. Україна разом з Білоруссю мала останнє місце за цим показником, і лише починаючи з 2006 р. почалося поступове зростання рівня народжуваності і в нашій країні.

Тому не можна говорити про зв'язок демографічної кризи з економікою. Низька народжуваність практично не залежить від економічних негараздів, так:

- якщо зв'язок між рівнем доходів і народжуваністю й існує, то лише зворотний: сім'ї з меншим доходом мають більше дітей;
- у багатих країнах народжується менше дітей, ніж у бідних; багаті сім'ї в Україні в основному мають одну-дві дитини;
- сім'ї віруючих завжди більш багатодітні, незалежно від рівня їхнього доходу;
- західний регіон України із традиційними національними, релігійними, сімейними підвалинами при тих же або більш низьких економічних показниках має набагато вищу народжуваність, ніж інші регіони України;
- досвід благодійних організацій свідчить, що матеріальна допомога практично не впливає на рішення жінки зробити аборт, незважаючи на те, що причиною абортів часто вказують матеріальні труднощі;
- більш за все впливають на народжуваність розлучення, частота яких ніяк не пов'язана з рівнем доходів населення.

Згідно з цими положеннями приходимо висновку, що зниження народжуваності обумовлене духовними, психологічними, культурними, релігійними, етнографічними, але аж ніяк не економічними причинами.

Таблиця 2.22

Сумарний коефіцієнт народжуваності в деяких країнах Європи
протягом 2000–2009 рр.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Франція	1,88	1,89	1,88	1,89	1,92	1,94	2,01	1,98	2,02	1,99
Норвегія	1,85	1,78	1,75	1,80	1,81	1,84	1,90	1,90	1,96	1,98
Швеція	1,54	1,57	1,65	1,71	1,75	1,77	1,85	1,88	1,91	1,94
Велико-британія	1,64	1,63	1,64	1,71	1,74	1,79	1,85	1,90	1,96	1,94
Фінляндія	1,73	1,73	1,72	1,76	1,80	1,84	1,84	1,83	1,85	1,86
Данія	1,77	1,74	1,72	1,76	1,78	1,80	1,85	1,85	1,89	1,84
Бельгія	1,66	1,64	1,62	1,64	1,64	1,76	1,80	1,82	1,82	1,83
Нідерланди	1,72	1,71	1,73	1,75	1,73	1,71	1,71	1,72	1,77	1,75
Естонія	1,34	1,34	1,37	1,37	1,47	1,50	1,55	1,64	1,66	1,63
Болгарія	1,30	1,24	1,21	1,23	1,29	1,31	1,38	1,42	1,48	1,57
Росія	1,21	1,25	1,30	1,31	1,33	1,29	1,30	1,41	1,49	1,56
Литва	1,39	1,30	1,24	1,26	1,26	1,27	1,30	1,35	1,47	1,55
Словенія	1,26	1,21	1,21	1,20	1,22	1,26	1,32	1,38	1,53	1,51
Швейцарія	1,50	1,41	1,39	1,39	1,42	1,42	1,44	1,46	1,48	1,49
Чехія	1,14	1,14	1,17	1,18	1,23	1,28	1,33	1,44	1,50	1,49
Україна	1,11	1,09	1,14	1,17	1,22	1,21	1,31	1,35	1,46	1,46
Греція	1,29	1,25	1,27	1,28	1,29	1,31	1,38	1,42	1,51	1,45
Латвія	1,24	1,21	1,24	1,29	1,24	1,31	1,36	1,41	1,45	1,44
Білорусь	1,31	1,27	1,22	1,21	1,20	1,21	1,29	1,37	1,42	1,44
Італія	1,24	1,25	1,26	1,28	1,33	1,32	1,35	1,37	1,42	1,41
Словаччина	1,30	1,20	1,18	1,20	1,25	1,25	1,24	1,25	1,31	1,41
Іспанія	1,24	1,26	1,27	1,30	1,32	1,35	1,36	1,40	1,46	1,40
Румунія	1,31	1,27	1,26	1,27	1,29	1,30	1,31	1,29	1,35	1,40
Польща	1,34	1,29	1,24	1,22	1,23	1,24	1,27	1,31	1,39	1,40
Австрія	1,36	1,33	1,40	1,38	1,42	1,41	1,41	1,38	1,41	1,39
Угорщина	1,32	1,31	1,30	1,27	1,28	1,32	1,35	1,32	1,35	1,33
Португалія	1,55	1,45	1,47	1,44	1,42	1,41	1,36	1,34	1,37	1,32

Джерело: <http://epp.eurostat.ces.eu.int>; Україна – за даними Держкомстату

Зокрема, вирізняються наступні чинники, що впливають на зниження народжуваності: втрата традиційних підвалин міцної сім'ї і втрата чоловіком ролі глави сім'ї та годувальника; поширення ліберальних поглядів на питання статі, що тягне за собою зростання розлучень, венеричних захворювань, дошлюбних статевих зв'язків; порушення норм релігії та моралі; насадження «масової культури», що дає простір особистим інтересам індивіда, протилежним інтересам сім'ї, суспільства, держави; асоціальна поведінка, зокрема, проституція,

наркоманія, алкоголізм; рання смертність у результаті нещасних випадків, убивств, самогубств; безплідність жінок у результаті абортів та венеричних захворювань; житлові проблеми; від'їзд за кордон осіб репродуктивного віку тощо.

Істотною ознакою деформації сімейно-шлюбних відносин є зміна суспільної думки відносно розлучення, що сприймається не як драматична й негативна в цілому подія в житті сім'ї, а як норма подружніх відносин. Зокрема, як говорилося раніше, Україна займає одне з перших місць в Європі за цим показником.

Основною ознакою розлучення в сучасній сім'ї є роз'єднання подружжя, тобто емоційний розрив подружніх відносин без юридичного оформлення. У розвинених країнах світу в результаті такого роз'єднання подружжя живе в окремих домогосподарствах. Це, як правило, призводить до остаточного юридичного розриву подружніх відносин і розподілу майна як результату розлучення.

Основні причини розлучень можна поділити на чотири групи, що пов'язані з:

- нестійкістю або нерозвиненістю особистості (легковажний шлюб, шкідливі звички, зрада тощо);
- умовами життя сім'ї (житловими, матеріальними);
- об'єктивною неможливістю продовжувати спільне життя (психічне захворювання, безплідність тощо);
- алкоголізмом, наркоманією, економічною кризою, безробіттям, почуттям нестабільності та депресії [177].

Однак всі ці причини розлучень є лише зовнішніми показниками, які сигналізують про кризові процеси, що відбуваються в інституті сім'ї, про комплекс проблем внутрішньосімейної взаємодії, котрі нагромадилися за час існування шлюбу.

Сучасні феномени сімейно-шлюбних відносин, такі як малодітність, демократизація сімейної моралі, емансипація жінки, особиста свобода в шлюбі призвели до формування у пар, орієнтованих на шлюб, ліберального відношення до того, що шлюб може закінчитись розлученням. Таким чином, за відсутності цілеспрямованої політики стосовно підготовки до сімейного життя, у шлюбній поведінці закладається своєрідна готовність до розлучення вже на початковій стадії зародження сім'ї. І найбільш яскраво готовність до розлучення й

відсутність почуття відповідальності за майбутнє шлюбу проявляються в проблемних і конфліктних сім'ях.

Розпад сім'ї дуже впливає на морально-емоційне та матеріальне становищі дітей [34]. Якщо мати змушена працювати повний робочий день, така ситуація приводить практично до зменшення уваги до дитини, послаблення функції виховання тощо. Відповідальність за дитину після розлучення, як правило, перекладається на матір, оскільки батько в більшості випадків припиняє взаємовідносини з сім'єю. Досвід показує, що лише незначна частина розлучених батьків допомагають у вихованні дітей.

Особливістю сучасного розлучення в Україні є те, що діти та їх кількість не утримують подружжя в конфліктній сім'ї від розлучення. Щодо цього Україна повторює досвід багатьох країн Заходу, де зворотний зв'язок між розлученнями й народжуваністю практично зник.

В умовах високої розлучуваності та відсутності механізму соціального регулювання цього процесу цей феномен регенерується дітьми, які виросли в сім'ях, що розпалися. У результаті діти, які виросли в сім'ї з одним з батьків, в основному з матір'ю, одержують сімейний досвід розлучених батьків, що потім переносять його у власне сімейне життя, затверджуючи його як норму. Більшість розлучень у сучасній сім'ї припадає на період підліткової соціалізації дітей [80].

Звісно, розлучення завдає шкоди членам сім'ї, суспільству, психологічна травма від нього посідає друге місце після втрати померлого близького родича, «б'є» по іміджу сім'ї та по її соціальній цінності. Часто розлучені почувають себе особами другого сорту, але набагато важче переносять розлучення діти, які відчують глибокий психологічний дискомфорт, також у більшості дітей розлучення провокує зниження їхньої самооцінки.

У розвинених країнах світу широкого вжитку набув термін «благополучне розлучення», коли розлучені батьки продовжують зберігати відносини один з одним та з дітьми і вести спільне домашнє господарство. Діти й подружжя в таких сім'ях страждають набагато менше від наслідків розлучення. Таке розлучення реалізується через створення інституту сімейного посередництва, основним завданням якого є запобігання сімейних конфліктів та допомога. Так, наприклад, у США розлучені часто не припиняють спілкування, після розлучення

колишнє подружжя спільно займається вихованням дітей. Програми реабілітації та профілактики подружніх і сімейних відносин для конфліктних пар, що знаходяться на межі розлучення, можуть сприяти налагодженню сімейних відносин або так званому «благополучному розлученню» і в Україні.

Альтернативою шлюбу та розлучення нині є консенсуальний, або ще як його називають «пробний» шлюб, коли після спільного проживання люди або розривають відносини, або оформлюють шлюб юридично. За рахунок збільшення кількості таких «пробних» шлюбів відмічається скорочення кількості розлучень та кількості зареєстрованих шлюбів. Партнери все частіше віддають перевагу конкубінату офіційній реєстрації шлюбу в органах РАГС, тому якщо такий шлюб згодом розпадається, то й розрив офіційно не реєструється.

Такі проблеми як зниження авторитету сім'ї, небажання одружуватися, відмова від батьківства та материнства пов'язані із кризою сімейних цінностей. Благополучна сім'я піддається зараз негативній інформаційній атаці, вона втрачає свою привабливість серед молоді, яка бачить у ній лише перепони, що обмежують особисті інтереси та амбіції.

У більшості розвинених країн вважають, що інститут сім'ї перебуває під загрозою саме через прагнення жити лише «для себе». Тому щорічно виділяються значні кошти на те, щоб активно впливати на життєві настанови осіб та не дати інституту традиційної сім'ї розвалитися під натиском позасімейного способу життя, усілякого роду нетрадиційних зв'язків, наркоманії, алкоголізму тощо. Емпіричні дані дозволяють стверджувати з усією впевненістю, що успішні одружені люди набагато випереджають одинаків.

Прогноз шлюбно-сімейної ситуації. Перспективні розрахунки чисельності й складу населення, включаючи тенденції розвитку сімей, – дуже актуальне в теоретичному й особливо в практичному плані завдання. Все більш необхідним стає прогноз чисельності й складу сімей, розподілу сімей за їхніми типами.

Сучасний погляд на проблему демографічного прогнозування полягає у своєрідному синтезі елементів моделювання та власне прогнозу. Ця методологія має назву потенційного аналізу, який синтезує два основних підходи: соціально-інтегративний та регіонально-

типологічний. Перший полягає у тісному зв'язку аналізу та прогнозу населення, його трудового потенціалу з соціально-економічними процесами, що відбуваються і повинні розглядатись не лише як передумови демографічних процесів, але і як наслідки. Регіонально-типологічний підхід розглядає необхідність подолання жорсткої прив'язки демографічних процесів до територіальної диференціації, яка традиційно вивчала основні прогностичні показники тільки в рамках адміністративно-територіального устрою. Таким чином, мета потенційного аналізу – на основі комплексної оцінки об'єктивних можливостей розвитку того чи іншого процесу визначити найбільш правдоподібні сценарії його зміни у майбутньому [78].

Розрахунки розробляються зазвичай у трьох варіантах: песимістичному, середньому та оптимістичному. Середній варіант відповідає найбільш вірогідному стану, а песимістичний та оптимістичний задають нижню та верхню межі динаміки демографічних показників.

Цілі демографічного прогнозування пов'язані із потребами економічного планування; необхідністю оцінки майбутньої динаміки попиту на різні види товарів та послуг; потребою планування соціальної сфери. Тому ціль прогнозу є однією з найважливіших підстав для побудови класифікації прогнозів.

У відповідності до основних принципів демографічного прогнозування прогнози бувають:

- за регіональним охопленням (глобальні – всього світу, регіональні – континентів, груп країн, національні – окремих держав, територіальні – адміністративних одиниць, великих міст);
- за часом (або горизонтом), на який розраховуються показники (короткострокові, середньострокові, довгострокові);
- за ступенем деталізації (загальна перспективна чисельність населення або за статеві-віковою структурою, територіальним, соціальним розподілом тощо);
- за призначенням або метою (практичний, прогноз-пересторога, аналітичний, нормативний);
- за методикою розрахунку (екстраполяція, кореляційно-регресійні моделі тощо);

- за об'єктом, стан якого передбачається, або компонентний прогноз (чисельність окремих вікових чи соціальних груп населення, населення, народжуваність, особливості смертності, величина міграційних потоків) [78, с. 8].

Згідно з наведеною класифікацією нами розроблено довгостроковий аналітичний прогноз шлюбно-сімейної ситуації національного масштабу.

Аналітичні прогнози являють собою дослідження тенденцій перспективних закономірностей руху і відтворення населення. Вони, як правило, є довгостроковими. При цьому вони окреслюють ймовірні межі майбутніх змін чисельності та структури населення, що в свою чергу сприяє попередженню виникнення негативних тенденцій та сприяє визначенню та виробленню державної демографічної політики.

За нашими прогнозами в Україні не очікується значних змін у сфері шлюбно-сімейних відносин. За рахунок збільшення питомої ваги консенсуальних шлюбів прогнозується незначне зниження частки зареєстрованих шлюбів, очікується поступове зниження коефіцієнта шлюбності з 0,008 у 2005 р. до 0,006 у 2050 р. Водночас частка розлучень з незначними коливаннями буде залишатися на рівні 0,004 (додаток 18).

Зокрема, спираючись на прогнозні розрахунки загальної кількості населення, було розраховано абсолютні показники зареєстрованих шлюбів та розлучень. Так, у 2015 р. порівняно з 2005 р. прогнозується зниження приблизно на 50 000 зареєстрованих шлюбів (індекс росту становитиме 0,847), в 2030 р. очікується зменшення абсолютної кількості шлюбів порівняно з 2005 р. в 1,5 рази (з 332 138 у 2005 р. до 212 573 у 2030 р.), індекс росту становитиме 0,640, до 2050 р. прогнозується зменшення абсолютних показників зареєстрованих шлюбів у 2 рази (з 332 138 у 2005 р. до 166 187 у 2050 р.), індекс росту становитиме 0,500.

Паралельно, в зв'язку зі зменшенням кількості населення, очікується також поступове зменшення кількості зареєстрованих розлучень (табл. 2.23). Порівняно з 2005 р. у 2015 р. очікується зменшення кількості зареєстрованих розлучень більше, ніж на 40 000 одиниць (індекс росту 0,777), у 2030 р. – у 1,25 рази (індекс росту

0,797), у 2050 р. прогнозується зниження розлучень у 1,9 рази (індекс росту 0,532).

Таблиця 2.23

*Прогноз кількості зареєстрованих шлюбів та розлучень
в Україні до 2050 р.*

	Кількість шлюбів	Кількість розлучень	Коефіцієнт нестабільності шлюбів
2005	332138	183455	0,538
2010	299068	167799	0,561
2015	281343	142557	0,507
2020	242268	136090	0,562
2025	219684	141367	0,644
2030	212573	146181	0,688
2035	204254	125250	0,613
2040	192162	118498	0,617
2045	177524	106156	0,598
2050	166187	97570	0,587

*особисті розрахунки автора

Водночас, як серед чоловіків, так і серед жінок, прогнозується зростання віку вступу до шлюбу. Серед чоловіків прогнозується зменшення частки осіб, які вступають до шлюбу у віці до 30 років, серед жінок зменшиться частка вступаючих до шлюбу у віці до 25 років (Додатки 8-17). Паралельно буде спостерігатися незначне зростання частки реєструючих шлюб серед чоловіків у віці старше 30 років та серед жінок старше 25 років, що, в свою чергу, відіб'ється на абсолютних показниках офіційної шлюбності (табл. 2.24; 2.25).

Таблиця 2.24

*Прогноз показників зареєстрованих шлюбів серед чоловіків
за віком в Україні до 2050 р.*

	2005	2010	2015	2020	2025	2030	2035	2040	2045	2050
<i>Молодше 18 років</i>	2314	1548	1211	1282	1336	1264	1110	979	959	967
<i>18-19</i>	9421	5818	3718	2366	2813	2182	2267	1983	1628	1597
<i>20-24</i>	101392	63600	40417	24985	21734	24722	19369	13426	9168	8647
<i>25-29</i>	99555	110867	107550	85444	70284	66942	75615	69991	63995	58080
<i>30-34</i>	45162	43791	53295	51594	42407	37216	35227	40787	38449	35475
<i>35-39</i>	20458	20753	23544	25344	28453	28164	22060	20768	22597	21266
<i>40-44</i>	16463	14596	15262	15709	17360	16211	12519	10170	10271	11379
<i>45-49</i>	11973	10772	9558	9995	10310	11078	10547	8346	6635	6763
<i>50-54</i>	7370	7773	6990	6211	6506	6597	7426	7064	5303	4454
<i>55-59</i>	6162	6475	6835	6149	5480	5745	5931	6550	6038	4872
<i>60 і старше</i>	11869	13076	12963	13188	13002	12451	12184	12098	12482	12686

*особисті розрахунки автора

Таблиця 2.25

Прогноз показників зареєстрованих шлюбів серед жінок за віком в Україні до 2050 р.

	2005	2010	2015	2020	2025	2030	2035	2040	2045	2050
<i>Молодше 18 років</i>	10693	7998	4952	4004	2997	3266	2814	2154	1994	1850
<i>18-19</i>	40520	28853	20346	14862	20165	17389	16803	13420	12869	11381
<i>20-24</i>	13253	10335	76711	56790	50531	54908	50843	46704	41721	38185
<i>25-29</i>	53399	63855	74869	59500	47721	47312	52724	50638	43562	39729
<i>30-34</i>	24507	27493	36860	38155	29326	24300	22201	25656	25177	24526
<i>35-39</i>	12773	13316	13516	14660	13865	10687	8808	8332	9163	8611
<i>40-44</i>	12609	11045	11521	11705	12719	12049	9700	7401	7469	7975
<i>45-49</i>	11706	10601	9295	9701	9872	10736	10167	7856	6258	6141
<i>50-54</i>	7205	6312	6584	6688	7268	6885	5315	4229	4337	4557
<i>55-59</i>	7746	8181	8700	7887	6938	7256	7388	8540	7594	5878
<i>60 і старше</i>	18447	18055	17989	18315	18284	17784	17491	17231	17379	17357

*особисті розрахунки автора

Проаналізувавши нинішню шлюбно-сімейну ситуацію в країні та зважаючи на прогнози шлюбності і розлучуваності, можемо зробити висновки, що росту неповних сімей в майбутньому не очікується. Коефіцієнт неповних сімей від загальної кількості сімей залишатиметься незмінним і становитиме приблизно 0,145. При цьому коефіцієнт одиноких матерів з дітьми становитиме близько 0,130 відносно всіх сімейних осередків, а коефіцієнт батьків, які самостійно виховують дітей, дорівнюватиме приблизно 0,015.

Водночас абсолютна кількість неповних сімей буде поступово знижуватися, що пов'язано зі зменшенням загальної кількості населення (табл. 2.26).

Таблиця 2.26

Прогноз кількості неповних сімей в Україні до 2050 р.

	Всього	Матері з дітьми	Батьки з дітьми
<i>2001</i>	1947500	1751800	195700
<i>2005</i>	1888500	1698729	189771
<i>2010</i>	1819969	1637085	182885
<i>2015</i>	1748556	1572847	175709
<i>2020</i>	1674258	1506016	168243
<i>2025</i>	1599241	1438537	160704
<i>2030</i>	1527445	1373956	153490
<i>2035</i>	1456706	1310325	146381
<i>2040</i>	1385590	1246355	139235
<i>2045</i>	1313925	1181892	132033
<i>2050</i>	1242816	1117928	124888

*особисті розрахунки автора

При розробці політики, націленої на поліпшення становища сімей, слід одночасно враховувати як прогноз майбутньої шлюбно-сімейної ситуації, так і трансформаційні тенденції та проблеми сучасної сім'ї.

Потрібно відмітити, що соціально-економічні проблеми українського суспільства «вдарили» у першу чергу по чоловікам, головам сімей, до яких стали висувати підвищені вимоги. З одного боку, чоловік повинен бути годувальником, дбати про матеріальне забезпечення сім'ї й при цьому відповідати образу успішної людини, що тиражується ЗМІ. З іншого боку – від нього чекають допомоги по господарству, участі у вихованні дітей. Неможливість відповідати цим вимогам, до речі, позначилася й на різкому скороченні тривалості життя чоловіків. Однак, які б соціально-економічні зміни не відбувалися в суспільстві, основне навантаження з соціальної адаптації дитини лежить на внутрішньосімейному спілкуванні, що не може бути повноцінним за відсутності батька. Тому суспільство має звернути увагу на підвищення соціальної ролі не тільки материнства, але й батьківства, на відповідальність обох батьків за виховання дитини.

На нашу думку, за основу всіх соціальних та економічних розрахунків фахівці повинні брати повну сім'ю з декількома дітьми, а не окремого працівника, як це робиться зараз.

Необхідно вирівняти батьківську працю із професійною позасімейною працею й для цього ввести «сімейну заробітну плату», тобто платити жінці, що виховує дітей, мінімальну заробітну плату, установлену з урахуванням прожиткового мінімуму й залежно від кількості дітей у сім'ї, тобто, треба реалізувати право людини на сімейну кар'єру. Необхідно ввести й додаткову допомогу для батьків-одинаків.

Сім'ям з дітьми необхідні й податкові преференції. На наш погляд, податок з доходів фізичних осіб треба обчислювати з урахуванням кількості членів сім'ї, у т. ч. непрацездатних (так званий «сімейний податок»).

Визначними напрямками у сімейній політиці повинні стати заходи щодо поліпшення житлових умов. Поки іпотека на загальних підставах доступна лише для дуже обмеженої кількості українців, а державна програма не може врахувати інтересів всіх бажаючих. Тому можна тільки вітати деякі регіональні ініціативи, які вводять додаткові умови

до цієї програми, наприклад, підвищують вік членів сімей, що беруть участь у ній, збільшують розмір субсидії, списують частину боргу при народженні дитини тощо.

Найважливішим завданням ми вважаємо також відновлення мережі дитячих дошкільних установ. Сьогодні «бронювати» місце для дитини батьки вимушені ще до її народження, а оплата за дитячий садок постійно зростає.

Незважаючи на те, що рівень охоплення дітей дошкільними закладами поступово збільшується (за даними Держкомстату в цілому по Україні в 1990 р. він становив 57%, 2000р. – 40%; 2009 р. – 56%) і у міських поселеннях цей показник вже перевищив значення 1990 р. (відповідно 64%, 52%, 68%), але у сільській місцевості він залишається занадто низьким (43%, 18%, 33%).

Необхідно відновити в повному обсязі всю інфраструктуру дитинства: дитячі музичні й художні школи, спортивні секції, різні будинки творчості, дитячі бібліотеки. Зменшення кількості дитячих позашкільних установ, переведення їх на платну основу нівелюють будь-які зусилля держави виростити здорових і гідних громадян. Тому фінансування мережі позашкільної освіти має бути збільшено.

З огляду на демографічну кризу, основне завдання державної політики полягає в тому, щоб підтримувати сім'ю й сприяти збільшенню народжуваності. Окрім фінансової підтримки сім'ї, це й політика в сфері зайнятості, пенсійного забезпечення. Зокрема варто особливо звернути увагу на установи соціального обслуговування, центри допомоги сім'ї та дітям, неповнолітнім, інвалідам, соціально-реабілітаційні центри, телефони довіри, кризові центри для жінок. Такі служби можуть адекватно й швидко реагувати на виникаючі важкі ситуації в конкретних сім'ях, вчасно надавати професійну допомогу й сприяти тому, щоб сім'я вийшла з таких ситуацій зміцнілою й далі жила автономно та не обов'язково за підтримки держави. Якщо розглядати кризу сім'ї як результат дії несприятливих зовнішніх впливів, то подолання цієї кризи бачиться в створенні оптимальних умов для функціонування сім'ї.

РОЗДІЛ 3

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СІМЕЙ

Сьогодні загальні зміни в сімейній структурі, а також обмеженість соціальної допомоги викликають занепокоєння як уряду, так і пошуковців. У розвинених країнах Заходу із середини 1960-х років, а в інших країнах Європи з кінця 1980-х – початку 1990-х років, все помітніше стали проявлятися такі ознаки трансформації сім'ї, як зменшення чисельності шлюбів, їх «старіння», збільшення числа консенсуальних шлюбів, падіння народжуваності і її «старіння», коли народження первістків відкладається на більш пізній вік, перевага малодітних сімей, збільшення числа позашлюбних дітей і поширення добровільної бездітності. Пов'язуючи все це зі зростаючими в суспільстві тенденціями індивідуалізму та раціоналізму, науковці почали говорити про другий демографічний перехід (Second Demographic Transition), першими, хто його відмітив у середині 1980-х років були Дірк ван де Каа [213] і Рон Лестиг [207].

Зміни, що розпочалися в країнах Північної й Західної Європи, а трохи пізніше – у Південній Європі, вже до кінця 1980-х рр. стали проявлятися також в Середній і Східній Європі. Істотні метаморфози в демографічній ситуації та трансформація сім'ї зафіксовані статистичними даними й відображені в безлічі публікацій. Наприклад, цю ситуацію в Росії аналізували А.Антонов, А.Волков, А.Вишневський, Л.Дарський [4; 6; 23; 25; 33; 37] та інші, в Литві – А.Мітрікас, В.Станкунене [170]. Специфіку народжуваності й партнерства в країнах Східної й Західної Європи досліджували М.Мацура, І.Мохізукі-Стернберг і І.Гарсія [209]. Зміни демографічного положення й стану сім'ї в Україні значною мірою відбиті в роботах Л.Чуйко [192; 193].

Загалом, всі країни мають напрями політики та інфраструктуру для підтримки сім'ї, але в більшості випадків ці заходи не є частиною загальної сімейної політики або ж загальної стратегії підтримки сім'ї. Сімейна політика як окремий напрям проголошена в невеликій кількості країн. Як вже зазначалося, у різних країнах поняття «сімейна політика» трактують неоднаково. Одні вважають, що сімейна політика повинна поширюватися тільки на ті сім'ї, які мають дітей або мають намір їх мати. Інші, дотримуючись більш широкого розуміння, думають, що до

сфери сімейної політики стосуються й заходи, спрямовані на підтримку літнього населення, батьків, організацію догляду за ними.

Сімейна політика різних країн досить різноманітна: одні, такі, наприклад, як Франція, проголошують законодавчо оформлену сімейну політику, інші, не проголошуючи офіційно, активно її впроваджують (Німеччина, Швеція), частина підтримує всі типи сімей (Фінляндія, Данія), а частина – захищає і підтримує лише бідні сім'ї.

Присутні розходження між очевидною та прихованою політикою засновано на існуванні або відсутності політичних програм і цілей, спрямованих на сім'ю. Це розходження не завжди помітне, тому що концепції різняться у різних учасників, організацій і змінюються в часі. Можна припустити, що сім'ї перебувають у кращому становищі в країнах з очевидною сімейною політикою. Але приклад скандинавських країн доводить зворотне. Так, сімейні допомоги й послуги в цих країнах більш розвинені ніж, наприклад, у Німеччині, але при цьому в них немає явних цілей сімейної політики в прямому значенні.

У Франції, Бельгії й Люксембурзі сімейна політика була заснована відразу після Другої Світової Війни, була сформована концепція сімейної політики, тому політика щодо сімей в цих країнах досить добре розвинена, але їхня теоретична основа різна [49].

Наприклад, Франція дотримується пронаталістичної сімейної політики. В Італії та Німеччині в 30-40-х роках минулого століття під час нацистського та фашистського режиму сімейна політика була представлена так само широко, як і політика народонаселення. Однак після війни значення сімейної політики в Італії значно знизилося. Для Німеччини потребувався певний час, перш ніж були втілені нові ідеї, і сімейна політика розвивалася доволі повільно. Хоча німецька концепція нині ширше розроблена й навіть у деяких аспектах випереджає французьку й бельгійську, практичне її втілення залишається недосконалим. У Південній Європі та Скандинавії демографічна політика також перебувала в полі обговорення, і в 30-40 роках ХХ ст. були запроваджені деякі заходи. В Іспанії розвиток сімейної політики був схожий з Італією: у 50-х роках минулого століття сімейна політика втратила своє чільне місце в системі соціальної допомоги. У скандинавських країнах сім'я як соціальна група ніколи не була важливим питанням, тому в них немає певної концепції сімейної

політики, хоча на практиці там створені сприятливі умови для матерів, дітей та сімей.

Ключовими елементами, що формують політичні настрої і являють собою частину процесу формування політики є звіти, доповіді, офіційні заяви й законодавчі документи.

З 1994 р. більшість урядів різних країн прийняли низку законодавчих актів стосовно сімей: вони були засновані як у парламентських, так і в міністерських комісіях з метою дослідження спрямування сім'ї до нових напрямів політики. Такі законодавчі ініціативи можна умовно поділити на 3 основні категорії: 1) прийняття сімейної політики та створення адміністративних або політичних установ для сімей; 2) акції, пов'язані з гендерною рівністю й поєднання роботи та сім'ї; та 3) акції, пов'язані з дітьми, включаючи права дитини та її виховання.

У період з 1994 р. тільки Іспанія серед країн ЄС (Європейського Союзу) ввела систему сімейної політики, яка охопила податкову та житлову політику, сімейне законодавство, соціальні та культурні принципи й заходи, котрі стосуються сполучення роботи та сімейного життя. Це був результат трирічної законодавчої роботи, частково мотивованої дуже низьким показником народжуваності в країні, що був сприйнятий як результат відсутності низького рівня підтримки сімей, особливо таких, де матері працюють.

Проблема поєднання роботи та сім'ї широко обговорюється в політичних колах міжнародного й національного рівнів. Найбільш важливі документи:

- угода МОТ (Workers with Family Responsibilities Convention);
- директива ЄС про вагітність (The EU Pregnancy directive);
- рекомендації ЄС про догляд за дитиною,
- директива ЄС про батьківську відпустку,
- директива ЄС про зайнятість неповний робочий день,
- резолюція ЄС про збалансовану участь жінок і чоловіків у сімейному й трудовому житті*.

Прикладами законодавчих ініціатив на національному рівні можуть слугувати Національний план дій у сфері зайнятості (Люксембург, 1999 р.), Стратегія рівноправності між сім'єю та роботою

* The EU Resolution on the balanced participation of women and men in family and working life

(Данія, 1999 р.) і Кампанія за узгодженням роботи та сім'ї (Португалія, 1999 р.).

Водночас концепція соціальної держави (або держави добробуту) давно й міцно вкоренилася в політиці країн Західної Європи. Однак єдиного визначення цього поняття також немає, оскільки дуже різні судження щодо завдань сімейної політики. Задачі соціальної держави постійно ускладнюються, нині вони поширилися вже на систему соціального забезпечення та соціального страхування, охорону здоров'я, сімейну та житлову політику, освіту, професійне навчання та перепідготовку кадрів. Соціальне законодавство західноєвропейських держав увесь час розширюється й оновлюється відповідно до мінливих умов життя та внутрішньої ситуації в окремих країнах.

Уявлення про найбільш помітні розходження в підходах до соціального захисту, які існують у світі, дає класифікація Г. Еспінг-Андерсена, яка одержала в сьогоdnішній час широке визнання [200]. Умовно він виділяє три типи соціальної держави:

1) Англосаксонська модель – у ній державні зобов'язання зведені до мінімуму – захисту від бідності самих нужденних, потреби ж інших громадян у соціальному захисті доводиться задовольняти їм самим. Формування ліберальної моделі, властиве таким країнам, як США, Канада, Австралія, Великобританія, відбувалося при пануванні приватної власності, перевазі ринкових відносин і під впливом ліберальної трудової етики. Основними умовами функціонування даної моделі є мінімальне втягнення держави в ринкові відносини й обмежене застосування заходів державного регулювання. Соціальна підтримка громадян здійснюється за рахунок розвинених систем страхування й при мінімальному втручанні держави, що є регулятором певних гарантій. Розміри страхових виплат, як правило, невеликі. Незначні й трансферні платежі, тобто перераховані з рахунків держбюджету фінансові кошти, отримані від податків, безпосередньо різним групам населення у вигляді допомог і субсидій. Матеріальна допомога має адресну спрямованість і надається лише на підставі перевірки потреби.

Дана модель цілком відповідає своєму основному призначенню в умовах економічної стабільності або підйому, але при спаді й змушеному скороченні виробництва, яке супроводжується неминучим

скороченням соціальних програм, у вразливому становищі опиняються багато соціальних груп, насамперед жінки, молодь, люди похилого віку.

2) Скандинавська модель надає базисне забезпечення всім громадянам і фінансується за рахунок податків, які платять всі громадяни без винятку. Найважливіші ознаки цієї моделі – універсалізм і перерозподіл доходів за допомогою податкової прогресії. Вона націлена на боротьбу з бідністю й забезпечення гідного життєвого стандарту всім громадянам – за умови, що ті беруть участь у системі зайнятості. Цю модель іноді називають солідарною, вона має на увазі провідну роль держави в захисті населення. Причому пріоритетними завданнями державної соціальної політики вважаються вирівнювання рівня доходів населення й загальна зайнятість. Дана модель знайшла практичне втілення в країнах північної Європи – Швеції, Норвегії, Фінляндії, Данії, а також у Нідерландах і Швейцарії. Основою фінансування соціальної сфери слугує розвинутий державний сектор економіки, зміцненню якого не в останню чергу сприяє дуже високий рівень оподатковування. Частка державних видатків у ВВП становить у Швеції 66%, у Данії – 61%, у Фінляндії – 56%. Основна частина цих видатків йде на фінансування об'єктів соціального призначення. Досить значну частину серед них становлять і трансферні платежі, завдяки яким відбувається перерозподіл національного продукту на користь найменш забезпечених верств населення.

3) Континентально-європейська (корпоративна) модель характерна для країн із соціально-орієнтованою ринковою економікою. Серед них – країни континентальної Європи, такі як Австрія, Німеччина, Італія, Франція. Позиції держави тут значно сильніші: бюджетні відрахування на соціальні заходи приблизно дорівнюють страховим внескам працівників і роботодавців, основні канали перерозподілу перебувають або в руках держави, або під її контролем. Завдяки цьому величина соціальних допомог перебуває в пропорційній залежності від трудових доходів і, відповідно, від розмірів відрахувань на страхові платежі. Відмінною рисою є «самоврядування» страхових кас, що перебувають у спільному володінні власників підприємств і впливових профспілок, що представляють інтереси найманих робітників. Розмір гарантованих виплат у випадку безробіття залежить від виробничого стажу, а строки

виплат – від тривалості сплати страхових внесків, їхньої величини та віку працівника.

Наведені три моделі в чистому вигляді переважно не зустрічаються. На практиці зазвичай можна спостерігати сполучення елементів всіх моделей за явної переваги рис однієї з них. У Канаді, наприклад, поряд зі страховою пенсією існує так звана «народна» пенсія. Аналогічна пенсія існує й в Австралії. У США існує безліч допомог, які виплачуються поряд з касами соціального страхування. Там діє не менше 100 програм матеріальної допомоги (багато які з них короткострокові; після закінчення терміну їм на зміну приходять інші), що розрізняються за масштабами, джерелами фінансування й цілями. Причому численні програми діють відокремлено, не становлячи збалансованої й організованої системи, внаслідок чого не охоплюють досить великі групи нужденних у матеріальній допомозі людей.

У багатьох країнах із соціально орієнтованою економікою існує спеціальне законодавство, що гарантує мінімальний дохід (допомогу). Данія прийняла такий закон у 1933 р., Великобританія – в 1948 р., Німеччина – в 1961 р., Голландія – у 1963 р., Бельгія – в 1974 р., Ірландія – в 1977 р., Швеція – в 1982 р., Люксембург – в 1986 р., Франція – в 1988 р. [121, с. 128].

Відповідно до міжнародних норм чинність закону поширюється не тільки на громадян країни, але й на іноземців, що прожили в даній країні певний час. Допомога не має благодійного характеру. При дотриманні певних умов вона може бути призначена на законних підставах всім нужденним. Основна умова – сума сукупного доходу повинна бути менше певної величини. В сукупний дохід не включаються допомога на дітей, а в деяких країнах і допомоги на житло, аліменти. Наприклад, у США враховуються тільки поточні доходи сім'ї. Установлено вікові параметри: на допомогу можуть претендувати особи, які переступили 30-річну межу (у Франції й Люксембурзі – 25-річну); на одружених або тих, які мають дітей, вікові обмеження не поширюються. Строк виплати допомоги не має фіксованих меж і може періодично продовжуватися за результатами регулярних перевірок потреби.

ЄС приділяє питанням формування й впровадження сімейної політики у своїх країнах велике значення. Періодично проводяться

конференції, семінари, поширюються публікації з цієї проблематики, розробляються відповідні рекомендації про необхідні заходи державної підтримки сімей. У цілому за останні роки в країнах ЄС відбувається помітне зрушення в розширенні й удосконаленні державної політики допомоги сім'ям з дітьми.

Загальним для всіх країн ЄС є визнання сім'ї найважливішим соціальним інститутом, у якому народжуються й виховуються нові покоління, де відбувається їх соціалізація, де ці покоління отримують економічну й психологічну підтримку.

У рамках соціальної допомоги здійснюються наступні заходи: медичне обслуговування жінок у період вагітності й народження дитини, надання та оплата декретних відпусток, спостереження за здоров'ям немовлят та дітей молодшого віку, право на відпустку по догляду за дитиною (так звана батьківська відпустка), допомога на дітей, податкові пільги, кредити під низькі відсотки (або субсидії) для придбання або оренди житла тощо. У всіх країнах ЄС діють служби планування сім'ї.

Однак ці загальні положення мають часом складну диференціацію в різних країнах, викликані низкою умов, термінів, вікових обмежень тощо.

Так, відпустка у зв'язку з вагітністю й пологами повністю оплачується працюючим тільки в таких країнах, як Німеччина, Франція, Люксембург, Нідерланди, Швеція; в деяких країнах (Бельгія, Данія, Іспанія, Ірландія, Італія) жінки отримують від 50 до 90 % заробітку, набагато менше компенсується вимушена відсутність на роботі в Греції й Португалії. У Великобританії системи оплати декретної відпустки особливі: залежать від низки причин, зокрема тривалості роботи на одному місці [49, с. 117].

У деяких країнах, зокрема, в Данії, Іспанії, Португалії повна оплата декретної відпустки гарантується не всім працюючим жінкам: мають перевагу ті, хто зайнятий у державному секторі, – вони одержують повну компенсацію. Гірше всього ситуація з виплатою декретних відпусток у Греції.

У деяких країнах декретна відпустка так чи інакше оплачується не тільки працюючим, але й самозайнятим, а в деяких – і взагалі непрацюючим жінкам – в основному у вигляді одноразової допомоги.

Відпустки по догляду за дітьми або так звані «батьківські» відпустки всім категоріям працюючих жінок оплачуються тільки в Німеччині, а також окремим категоріям працюючих в Італії. В інших країнах ці додаткові відпустки не оплачуються, але надаються за бажанням.

Тривалість відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами відрізняється більшою різноманітністю. Мінімальна вона в Португалії – 13 тижнів і максимальна в Данії – 28 тижнів. В інших країнах – від 14 до 20 тижнів. Особливе положення займає Великобританія, де немає твердо встановленої обов'язкової тривалості декретної відпустки для всіх працюючих жінок, однак тим, хто має на нього право, надається 11 тижнів до й 29 тижнів після пологів, але компенсується лише 18 тижнів.

У деяких державах встановлена загальна тривалість декретної відпустки, а її поділ на допологову й післяпологову має досить гнучкий характер. В Іспанії, наприклад, можна зовсім не брати допологової відпустки і всі встановлені 16 тижнів використати після народження дитини.

В усіх без винятку державах заборонене звільнення вагітної жінки, а її місце роботи на період декретної відпустки зберігається. У багатьох державах право повернення на колишнє місце роботи поширюється на більш тривалий період. Щодо цього вирізняється Німеччина, де цей термін становить 36 місяців (в Україні жінка також має можливість перебувати у декретній відпустці такий же термін зі збереженням за нею її робочого місця). В інших країнах – від 2 до 12 місяців.

Майже у всіх країнах, крім Ірландії, вагітна жінка має право переходу на більш легку роботу. В деяких країнах жінці надається додатковий час для грудного годування дитини.

Менш розповсюджений такий вид підтримки сім'ї, як допомога у зв'язку з народженням дитини. Його видають не всім жінкам і не в усіх країнах, наприклад в Ірландії та Великобританії таку допомогу можуть одержати тільки нужденні сім'ї.

У всіх країнах ЄС виплачують сімейні допомоги на дітей. Тільки в одних допомоги відрізняються універсальним характером, тобто нічим не обумовлені, а в інших при його виплаті враховуються доходи сім'ї. Універсальний характер мають допомоги в таких країнах ЄС, як Австрія, Бельгія, Данія, Франція, Фінляндія, Ірландія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Швеція, Великобританія. Напівуніверсальний характер виплат

існує в Німеччині. Тут платять допомоги практично всім, але починаючи з другої дитини розмір допомоги залежить від доходу сім'ї [49].

В таких країнах як Бельгія, Люксембург, Греція, Португалія розмір допомог автоматично індексується. У більшості інших країн індексації проводяться щорічно або, як у Німеччині, відбувається періодичний перегляд допомог. За винятком Греції, сімейні допомоги не оподатковуються.

У деяких державах розмір сімейних допомог прогресивно збільшується з дорослішанням дитини, у деяких – розмір допомоги залежить від черговості народження дитини. Максимальна сума у більшості випадків виплачується на третю–четверту дитину.

Вікова межа надання сімейної допомоги на дітей більш ніж у половині країн установлена у віці 18 років. Але існують винятки, так, в деяких країнах діти припиняють отримувати допомоги вже з 16–17 років, а в Ірландії – з 14 років. Водночас, вікова межа виплати допомоги може бути підвищена, якщо дитина продовжує навчання, зокрема, одержує вищу освіту. Така вікова межа в більшості країн становить від 24 до 27 років (максимум – в Австрії, Німеччині й Люксембурзі).

Для сімей з дітьми також практикуються податкові пільги. Так, у Бельгії, Німеччині, Греції й Італії існує пільга у вигляді відрахування з доходу неоподаткованої суми. При цьому в Бельгії та Греції неоподатковувана сума прогресивно зростає з кожною народженою дитиною, у Німеччині на кожну дитину існує фіксована неоподатковувана сума. В Іспанії й Португалії сім'ям з дітьми надається право скорочувати податкові виплати на кожну дитину.

Водночас, у деяких країнах практикуються знижка із прибуткового податку на утримання дитини в дитячих дошкільних установах (Бельгія, Франція, Греція, Іспанія), а також знижки на витрати на освіту (Німеччина, Греція, Італія, Люксембург).

У більшості країн Європейського Союзу враховується той факт, що неповні сім'ї, як правило, менш забезпечені, ніж повні, і тому самотнім батькам надаються додаткові податкові пільги у вигляді зниження прибуткового податку.

Зазвичай розмір сімейної допомоги для самотніх батьків досить високий, тому у деяких країнах громадськість виступає за скасування збільшеної (або додаткової) допомоги, що на їх думку заохочує батьків

не реєструвати шлюб. У цілому в країнах ЄС в останні роки відзначається розширення й удосконалення державної політики допомоги сім'ям з дітьми.

Крім того, сімейна політика Франції вважає за необхідне державне втручання в процес відтворення населення і системою сімейних допомог і пільг стимулює народжуваність, а також надає допомогу всім сім'ям з дітьми. Позашлюбне життя відповідно до цивільного кодексу визнається законним. Батьки-одинаки, а в більшості випадків – це жінки, отримують спеціальну допомогу, та серед них не тільки самотні матері, але й вдови та опікуни дитини. Більшість дітей відвідують дитячі установи (Франція займає перше місце серед країн Західної Європи за часткою дітей, які відвідують дитячі дошкільні установи) [87].

Уряд Великобританії визнає народження дітей приватною справою й сімейну політику майже не проводить. Позашлюбні діти залишаються на піклуванні матері. Допомога надається сім'ям, які живуть в злиденності, з місцевих бюджетів і пожертвувань. Діти відвідують державні або приватні дошкільні установи безкоштовно, але якщо такі установи платні, то допомога для оплати перебування в них дитини одержують тільки самотні батьки. На думку уряду, жінці варто об'єднувати роботу й догляд за дітьми шляхом переходу на неповний робочий день, використовувати гнучкий графік або переривати роботу на тривалий період за сімейних обставин із правом повернення на колишнє або аналогічне місце роботи [165].

У Німеччині довгий час сімейна політика заохочувала жінок, зайнятих професійною працею, а не вихованням дітей. Зараз помітно зростає цінність сімейної праці: однією з головних цілей сімейної політики стало створення умов, що дозволяють обом батькам раціонально сполучати професійну працю з сім'єю, дотримуючись інтересів дітей. На робочих місцях створюють умови, сприятливі для сімей з дітьми, поліпшують пенсійне страхування матерів (звільнення на кілька років від внесків, диференціація їхніх розмірів залежно від кількості дітей або комбінація обох підходів). Батько або мати мають право взяти відпустку на виховання дитини терміном до трьох років, при цьому вони захищені від звільнення (з 1992 р. цей час враховується в пенсійному страхуванні) [49].

Інструментарій сімейної політики в Німеччині різноманітний: прямі допомоги на утримання дітей, їхнє виховання та навчання, податкові пільги на дітей, що одержують освіту, пільги при стягненні прибуткового податку й податку на майно, пільги для батьків при пенсійному страхуванні. Багатьом сім'ям з низькими доходами виплачують допомоги відповідно до Закону про соціальну допомогу. Сім'ям з дітьми надають різноманітні соціальні послуги (допомоги на будівництво житла, податкові пільги на внески в банки тощо).

Світовим лідером по добробуту сімей є Швеція, причому так звані «материнські» сім'ї користуються особливими перевагами, бо майже половина народжень в країні – позашлюбні. Самотнім жінкам з дітьми держава виплачує підвищену допомогу на дітей, незалежно від того, чи одержує вона аліменти від батька. Сімейні допомоги виплачуються на всіх дітей до досягнення дитиною 16 років, і до 19 років, за умови, якщо дитина навчається. Підвищені допомоги виплачують на третіх і наступних дітей, а також самотнім матерям. Більшість дітей мають можливість відвідувати дитячі установи. Плата за них досить висока, але сім'ї зазвичай оплачують у середньому 10%, а інше розподіляється між бюджетом місцевих органів влади й держбюджетом [70].

У Фінляндії надають особливо велике значення розвитку державних установ, що забезпечують догляд за самими маленькими дітьми. Біля половини населення Фінляндії становлять сім'ї, де є неповнолітні діти (до 18 років). У чверті із цих сімей є діти віком до трьох років. Подібна система забезпечує найкращий догляд за дитиною в той період її життя, коли вона має особливу потребу в батьках, і тим часом дозволяє жінці повернутися на роботу. Фінляндія займає провідні позиції в Європі за рівнем жіночої зайнятості. При цьому найбільшу відповідальність за виховання дітей несуть жінки, і саме жінки становлять переважну більшість серед батьків, які беруть відпустку по догляду за дитиною, а молодих батьків-чоловіків, які користуються цим правом – небагато.

Нині у багатьох країнах ЄС досягли високого рівня розвитку програми захисту сімейного доходу нижче встановленого прожиткового мінімуму, що фінансуються з бюджетних коштів. У скандинавських країнах, що відрізняються найбільшою широтою охоплення населення подібними програмами, їм наданий загальнодержавний статус. У

центральноевропейських країнах такі програми діють на регіональному та місцевому рівнях. У державах на півдні Європи вони майже повністю відсутні (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Допомоги, що надаються за національними програмами захисту доходу в деяких країнах ЄС

Країна	Основні допомоги й послуги
<i>Австрія</i>	Відшкодування вартості оплати житла, медичного страхування
<i>Бельгія</i>	Відшкодування вартості оплати житла, медичного обслуговування
<i>Данія</i>	Відшкодування вартості оплати житла, стипендії студентам
<i>Фінляндія</i>	Відшкодування вартості оплати житла, послуг охорони здоров'я, вартості перебування дітей у дошкільних установах
<i>Франція</i>	Відшкодування вартості оплати житла, послуг охорони здоров'я
<i>Німеччина</i>	Відшкодування вартості оплати житла, послуг охорони здоров'я, допомога на освіту
<i>Ірландія</i>	Відшкодування вартості оплати житла, безкоштовне медичне страхування
<i>Люксембург</i>	Відшкодування вартості оплати житла, безкоштовне медичне страхування
<i>Нідерланди</i>	Відшкодування вартості оплати житла, безкоштовне медичне страхування
<i>Португалія</i>	Відшкодування вартості оплати житла, послуг охорони здоров'я, допомога на освіту
<i>Іспанія</i>	Відшкодування вартості оплати житла, допомога в придбанні предметів домашнього побуту
<i>Швеція</i>	Відшкодування вартості оплати житла, послуг охорони здоров'я, допомога в придбанні предметів домашнього побуту, субсидії на освіту

Джерело: [190; с. 120].

Останнім часом модель формування європейської сім'ї зазнала фундаментальних змін. Для розуміння змісту цих змін та ставлення до них самих європейців, реалізується міжнародний проект «Population Policy Acceptance Study – DIALOG». Його метою було проведення порівняльного аналізу думок та ставлення населення до демографічних тенденцій, гендерних ролей та різних заходів сімейної і демографічної політики. У проекті брали участь 14 європейських країн: Австрія, Бельгія, Кіпр, Чехія, Естонія, Фінляндія, Німеччина, Угорщина, Італія, Литва, Нідерланди, Польща, Румунія, Словенія. З 1999 по 2003 рр. було опитано більше 34 тис. жінок і чоловіків у віці від 18 до 75 років. Для більшості країн-учасниць проекту характерний дуже низький рівень народжуваності – у середньому 1,2–1,4 народження на одну жінку, за

винятком Фінляндії та Нідерландів, де показник народжуваності був трохи вищий – 1,7. Крім того, в цих країнах все більше кількості дітей народжується в матерів, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі (до 30–40%), зростає частка шлюбів, що закінчуються розлученням, хоча й існують регіональні розходження.

Щодо очікувань від сімейної політики, європейці виявилися одностайні й висловилися за сполучення фінансової допомоги з наданням гнучкого графіка роботи. Найчастіше згадувалися наступні заходи сімейної політики: добре налагоджений механізм відпусток по догляду за дитиною для працюючої матері; більш низькі податки для батьків неповнолітніх дітей; можливість часткової зайнятості для батьків, які мають маленьких дітей; гнучкий робочий графік для батьків маленьких дітей (додаток 19).

Респонденти на заході Європи віддають перевагу заходам, що дозволяють поєднати сім'ю та оплачувану роботу. Так, можливість часткової зайнятості ставлять на перше місце респонденти в Австрії, Бельгії, Німеччині, Італії й Нідерландах, у Фінляндії на перше місце ставлять гнучкий робочий графік.

Респонденти в східноєвропейських країнах вважають найбільш важливим у сімейній політиці фінансову допомогу та поліпшення житлових умов. Зокрема, збільшення розміру допомог є найважливішим заходом в Чехії та Литві (друге місце – у Польщі), зниження вартості на освіту є важливим для естонців. Поліпшення житлових умов хотіли б домогтися опитані в Угорщині та Словенії. В цілому жителі східноєвропейських країн більш схильні покладатися на допомогу держави, ніж жителі Західної Європи.

Більшість респондентів у всіх країнах вважають, що такі заходи дозволяють сім'ям мати бажане число дітей. Основна частина жінок у країнах-учасницях опитування хочуть мати дітей і одночасно бажають мати оплачувану роботу. Найбільший відсоток жінок, що бажають сполучати сім'ю та роботу, відзначений в Естонії (97,7%), Румунії (86,0%), Бельгії (77,7%) і Словенії (76,1%), найменший відсоток – у Нідерландах (53,4%) і Литві (45,2%).

Сполучення материнства й зайнятості, однак, бачиться респондентами в різних країнах по-різному. В Естонії, Польщі, Румунії, Словенії й на Кіпрі більша частина опитаних жінок хотіли б працювати

на умовах повної зайнятості й мати двох дітей. А жительки Бельгії, Німеччини, Італії й Нідерландів хотіли б мати неповний робочий день (Додаток 20).

Лише дуже невелика частина жінок дотримуються класичної схеми: чоловік забезпечує сім'ю, жінка займається домашнім господарством.

У США на відміну від європейських країн, програми соціального захисту мають інший економічний та політичний зміст. Основною рисою нинішньої сімейної політики США є те, що сім'я сама турбується за свій добробут. США є єдиною капіталістичною країною, що не надає допомоги на дітей та відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, тут не існує законодавчо закріпленої політики держави щодо сімей [165]. Однак, в США досить розвинута система соціального та економічного захисту населення, що враховує сімейний статус.

Система соціального та економічного захисту населення США розвивалася приблизно на протязі ста років за допомогою проведення державної політики перш за все в трьох основних напрямках:

- 1) забезпечення базової фінансової стабільності;
- 2) захист вразливих верств населення;
- 3) стимулювання рівності можливостей.

Основи сучасної системи соціального захисту США були закладені за адміністрації «Нового курсу» президента Франкліна Рузвельта в 30-і рр. XX ст. У 1937 р. була законодавчо закріплена програма допомоги у вигляді допомог сім'ям з дітьми на утриманні (AFDC) та програма сприяння у вирішенні житлових проблем. На той момент ці програми не були задумані як захід щодо допомоги бідним. Програма допомоги сім'ям буда покликана допомагати жінкам у виконанні їх обов'язків у випадку смерті чоловіка або його відсутності з якихось інших причин. Прийняття закону про сприяння у вирішенні житлових проблем спочатку ґрунтувалося на тому, що цей закон фактично був державною програмою зайнятості у сфері житлового будівництва.

Протягом останніх десятиліть відбулися суттєві зміни у низці програм соціального захисту населення США. Так, програма допомоги малозабезпеченим сім'ям з дітьми була дуже кардинально змінена. Дана програма в 1996 р. була видозмінена порівняно з раніше існуючою програмою соціальної допомоги (AFDC) без обмежень в часі і з

наявністю чітко регулюючих установлених на федеральному рівні правил на нову програму (TANF), на виконання якої кожен штат отримує фіксовану суму коштів в якості блочної субсидії. При цьому кожному штату надається велика гнучкість в можливостях використання даних коштів, а для отримувачів такої допомоги встановлений граничний термін отримання федеральної допомоги, який дорівнює 60 місяців незалежно від тривалості їх життя. Крім того, отримувачів усіляко підштовхують до участі в трудовій діяльності і виходу із даної програми. В деяких штатах також створені програми у вигляді надання готівкових коштів сім'ям, у яких підійшов до кінця п'ятирічний термін отримання допомоги із федеральних коштів, якщо такі сім'ї так і не змогли досягти значних успіхів в забезпеченні особистої економічної незалежності, незважаючи на отримання суттєвих допомог.

Кожен штат самостійно визначає розміри конкретних допомог, однак більшість програм надають: грошове сприяння в оплаті основних потреб; допомогу у пошуку та отриманні роботи, проходженні професійної підготовки; надання консультацій та допомогу в конкретних випадках. В більшості штатів виплачується щомісячна грошова допомога. Розмір допомоги зазвичай визначається розміром сім'ї та об'ємом інших доходів, включаючи інші соціальні виплати.

Основними цілями програми TANF є:

- 1) сприяння нужденним сім'ям, щоб діти могли жити у власному будинку або у свої родичів;
- 2) ліквідація залежності малозабезпечених батьків від державних допомог за рахунок сприяння в професійній підготовці;
- 3) скорочення випадків позашлюбної вагітності та визначення річних показників недопущення та скорочення таких випадків;
- 4) створення стимулів до освіти та збереження повних сімей.

Рішення щодо права на участь у програмі приймають штати, однак федеральні нормативи встановлюють певні обмеження на право участі в програмі. Так, приймати участь у програмі мають право лише сім'ї, де є неповнолітня дитина та вагітна жінка. Такі сім'ї повинні передати штату право на надання допомоги дитині/подружжю, щоб штат міг зібрати платежі, необхідні для надання допомоги дитині, компенсуючи тим самим державну соціальну допомогу, яка надається сім'ї. Незаміжні

матері до 18 років або їх діти не мають права на участь у програмі, окрім тих випадків, коли вони живуть під наглядом дорослих і повернулись до школи (якщо вони пішли зі старших класів середньої школи) після того, як їх молодшій дитині виповнилось 12 тижнів. Права на участь у програмі також не мають особи, що ховаються від правосуддя або ті, хто скоїли порушення на протязі випробного терміна або умовно-дострокового звільнення, а також особи, що засуджені за злочини, пов'язані з наркотиками.

Таким чином, перехід від програми нелімітованої соціальної допомоги (AFDC) до системи блочних грантів (TANF) мав своїм результатом:

- розширення свободи штатів в податково-бюджетній сфері, так як блочні гранти передбачають зменшення механізмів федерального контролю та підзвітності;
- розширення свободи дій штатів у формуванні своєї політики, що в свою чергу призвело до різноманітних змін в політичній стратегії і у виборі варіантів фінансування з ініціативи штатів, а також до більшого різноманіття програм;
- необхідність періодичного повторного санкціонування Конгресом продовження фінансування.

Водночас перші результати реформування системи соціального забезпечення неоднозначні: кількість учасників зменшилась приблизно на 50%, половина всіх батьків, які отримували допомогу в межах TANF (а це приблизно 1,5 млн. осіб), вийшли із програми, приблизно 60–70% вже через рік після виходу програми мали роботу. Поряд з тим у них невисока заробітна плата, лише деякі мають соціальні пільги, належні робітникам (наприклад, медичні страховку), у багатьох є проблеми з житлом, рівень бідності залишається на досить високому рівні (приблизно 50%).

Однак базова структура та адміністрування системи соціального забезпечення AFDC/TANF змінились порівняно мало:

- штати несуть кінцеву відповідальність і встановлюють правила;
- адміністрування програм соціального забезпечення здійснюється або агенціями штатів, або останні делегують основну частину повноважень по програмі TANF округам;

- реалізація програми TANF як і раніше здійснюється спільно з іншими програмами, тобто адміністративні витрати розподіляються між декількома програмами.

Деякі федеральні пріоритети та завдання передбачають накладення санкцій або виплату заохочень, зокрема, штати повинні забезпечити виконання встановлених федеральним урядом показників рівня участі в робочій силі (наприклад, 50% отримувачів допомог повинні мати роботу або займатися діяльністю, що визначена федеральним урядом). Штати можуть отримувати заохочення за умови досягнення певного прогресу, наприклад, по відношенню до ефективності власної діяльності та скороченні народжуваності позашлюбних дітей. Крім того, штати повинні підтримувати витрати коштів на послуги і програми з соціального забезпечення на дореформеному рівні з метою запобігання заміни федерального фінансування видатками на рівні штатів.

У США не надається відпустка по догляду за дитиною. Вагітна жінка відповідно до закону 1978 р. «Про дискримінацію вагітності» прирівнюється до «тимчасово непрацездатного працівника» [90]. Проте декілька штатів мають обов'язкове страхування на випадок втрати працездатності. Лише частина жінок одержує оплачувану відпустку на час вагітності й пологів, але в країні немає гарантованої відпустки по догляду за дитиною перші кілька місяців, тому жінка не застрахована від втрати свого робочого місця. Незважаючи на це, деякі великі корпорації надають своїм працівникам допомогу, аналогічну тій, яка існує в країнах Західної Європи.

Після отримання незалежності країни колишнього СРСР також впроваджують кожна свою нову сімейну політику, при цьому враховуючи досвід інших країн та зберігаючи те позитивне, що залишилося від перебування в складі колишнього СРСР. Предметом першочергової уваги всіх країн, що стали на шлях незалежності, є забезпечення економічної, політичної та соціальної стабільності.

Так, останніми роками в Росії в діяльності держави щодо сім'ї сформувався певні позитивні тенденції. На основі відповідних положень Конституції Російської Федерації запроваджуються заходи щодо реформування законодавства в інтересах сім'ї, жінок і дітей. Ратифіковано низку міжнародних документів у цій сфері.

Розроблені державою заходи законодавчо закріпили основні соціальні гарантії для осіб з неповнолітніми дітьми (допомоги на дітей, податкові, пенсійні, інші пільги). У трудовому законодавстві передбачені гарантії для вагітних жінок і жінок, які мають дітей, пов'язані з їхнім працевлаштуванням і звільненням, поліпшенням умов праці. Частина цих пільг поширена на самотніх чоловіків, що виховують дітей. Обом батькам, які мають неповнолітніх дітей, оподатковуваний сукупний дохід зменшений на суму в розмірі двох мінімальних зарплат на кожную дитину [150].

Принципово важливим є розгляд сім'ї в деяких державних документах як суб'єкта права, що володіє за законом здатністю мати й здійснювати безпосередньо або через свого представника права і юридичні обов'язки. Зокрема, такий статус у 1995 р. був наданий сім'ям вимушених переселенців (постанова Уряду Російської Федерації від 26 грудня 1995 р. № 1278). В 1996 р. правовий статус одержали сім'ї, що переселяються в сільську місцевість, а також фермерські сім'ї (постанова Уряду Російської Федерації від 7 лютого 1996 р. № 135).

Питання державної сімейної політики знайшли також відображення в нормативних документах, що регламентують соціальну політику щодо дітей і жінок. Серед них: Закон Російської Федерації від 19 травня 1995 р. № 81-ФЗ «Про державні допомоги громадянам, які мають дітей», Указ Президента Російської Федерації від 14 вересня 1995 р. № 942 «Про основні напрямки державної соціальної політики щодо поліпшення положення дітей у Російській Федерації до 2000 року. (Національний план дій в інтересах дітей)», низка указів Президента Російської Федерації з питань президентської федеральної цільової програми «Діти Росії».

У Законі Російської Федерації «Про зайнятість населення в Російській Федерації» відзначена специфіка соціально-економічного положення деяких категорій сімей. Об'єктами державної політики в області сприяння зайнятості населення, що мають труднощі в пошуку роботи є молодь у віці до 18 років, особи передпенсійного віку, самотні й багатодітні батьки, що виховують неповнолітніх дітей, дітей-інвалідів; сім'ї, у яких обидва з батьків є безробітними.

Федеральним законом «Про державні допомоги громадянам, що мають дітей» передбачені наступні види допомог:

- допомога з вагітності та пологів;
- одноразова допомога жінкам, що стали на облік у медичних установах у ранній термін вагітності;
- одноразова допомога при народженні дитини;
- щомісячна допомога по догляду за дитиною;
- одноразова допомога при передачі дитини на виховання в сім'ю;
- одноразова допомога вагітній дружині військовослужбовця, що проходить військову службу по заклику;
- щомісячна допомога на дитину військовослужбовця.

З січня 2007 р. жінці, що народила другу дитину, держава забезпечує первинний базовий капітал, який вона може витратити або на покупку житла, або на освіту дитини, або інвестує в накопичувальну частину своєї власної пенсії. Розмір одноразової виплати за другу дитину становить 250 тис. російських рублів. Виплачувати ці допомоги почали з січня 2010 року, до того молоді мами одержували сертифікат на зазначену суму.

Окрім того, з 1 січня 2007 р. російські чоловіки можуть офіційно брати декретну відпустку по догляду за дитиною й одержувати призначені в таких випадках допомоги від держави.

В Узбекистані наприкінці 1994 р. була введена в дію система соціального захисту, що відрізнялася від систем, які використовувалися в інших країнах регіону. Ця система працює під управлінням махалля (традиційна форма місцевого самоврядування). Такі об'єднання місцевого рівня обирають голову й раду старійшин, уповноважених приймати рішення на основі наявної в них інформації про найбільш нужденні сім'ї. Допомога виділяється в наявній формі строком на 3 місяці. Отримані кошти можуть використовуватися не лише на оплату комунальних послуг, а й на інші потреби, а питання про те, на що витратити отримані гроші, вирішує сам отримувач допомоги [206, с. 26].

Основним джерелом всіх коштів, яким розпоряджаються узбецькі махалля і які призначені для вирішення соціальних проблем, є державний бюджет. Основними одержувачами соціальної допомоги махалля є діти, самотні матері, безробітні, жителі сільських районів і етнічні центральноазіатські сім'ї. Сума матеріальної допомоги становить від 1,5 до 3 мінімальних заробітних плат.

Окрім соціальної допомоги малозабезпеченим, існують окремі програми допомоги сім'ям з дітьми до 16 років і матерям з дітьми у віці до 2 років. Оцінка матеріального становища сім'ї проводиться на основі аналізу ряду критеріїв, а не тільки виходячи з величини доходів. Така децентралізована й гнучка система дозволяє скоротити бюрократичний апарат. Однак при цьому існує ризик прийняття суб'єктивних рішень і безпідставного включення або виключення сім'ї з категорії нужденних. В Узбекистані (на відміну від України) не існує офіційного рівня бідності, що може слугувати об'єктивним індикатором малозабезпеченості сім'ї.

У Вірменії система соціального захисту малозабезпечених сімей була введена в дію в середині 1990-х років в умовах важкої економічної кризи, що торкнулася практично кожної сім'ї в країні. В 1994 р. була впроваджена система оцінки рівня потреби домогосподарств «Парос». Сімейні допомоги надаються на основі бальної системи оцінки малозабезпеченості. Сім'я, що звертається за сімейною допомогою, повинна заповнити «паспорт сім'ї» та надати необхідні документи. Відповідна сума балів для сім'ї визначається на основі представлених документів [206, с. 31].

Оцінка рівня потреби надається на підставі великої кількості параметрів, що відображають приналежність до певної соціальної категорії (сирота, інвалід, пенсіонер, неповнолітня дитина, безробітний, студент тощо) і матеріальне становище сім'ї (грошові доходи, наявність автомобіля, цінних паперів, житла, худоби, земельних ділянок, сучасної відео- й аудіоапаратури, придбання або продаж коштовних речей за останні 6 років, величина рахунку за електроенергію, за міжнародні телефонні дзвінки тощо).

Основним недоліком цієї програми є нівелювання допомог, що виплачуються. Право на одержання допомоги залежить від матеріального становища сім'ї та від її соціального статусу, але розмір допомоги від цих факторів практично не залежить. У результаті, сім'ї, які зверталися за допомогою, але не отримали її, автоматично стають бідніше, ніж ті сім'ї, які отримали таку допомогу.

У Казахстані у 2002 р. була введена в дію програма державної адресної соціальної допомоги. Багато в чому механізм реалізації цієї програми й порядок визначення права на одержання допомоги схожі із

програмою, що впроваджується зараз в Україні. Державна адресна соціальна допомога являє собою грошову допомогу, яку держава виплачує громадянам або сім'ям, середньомісячний дохід яких на одного члена сім'ї нижче вартісної величини межі бідності.

Спираючись на досвід сімейної політики в країнах Західної Європи, в Казахстані з 1 червня 2006 р. запроваджено щомісячні допомоги для сімей з низьким доходом – у розмірі 1 розрахункового показника щомісяця на дітей до 18 років. Щомісячна допомога по догляду за дитиною до досягнення нею одного року розраховується диференційовано, залежно від кількості дітей .

З 2010 р. збільшено розмір щомісячної допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею одного року на: першу дитини з 5,0 до 5,5 місячних розрахункових показників ; другу дитини з 5,5 до 6,5 місячних розрахункових показників; третю дитини з 6,0 до 7,5 місячних розрахункових показників ; четверту та більше з 6,5 до 8,5 місячних розрахункових показників. Зросла також одноразова допомога на народження починаючи з четвертої дитини до 50 місячних розрахункових показників. Прийняття даних змін, зокрема, було здійснено з метою стимулювання народжуваності та поліпшення демографічної ситуації в країні.

Відповідно до Закону Республіки Казахстан «Про державну адресну соціальну допомогу» сім'ям з місячним середньодушовим доходом нижче межі бідності також надається адресна соціальна допомога.

Розглянувши досвід соціальної підтримки сімей в різних країнах, приходимо висновку, що останніми роками відбувається помітне зрушення в розширенні та удосконаленні державної політики, націленої на покращення життя сімей (особливо сімей з дітьми). Однак, такі тенденції мають міжнаціональні особливості, соціальна політика в різних країнах пристосовується до національних демографічних та економічних реальностей, з якими зіштовхується сучасна сім'я. Навіть у країнах ЄС до втілення в життя єдиних заходів у проведенні політики підтримки сім'ї за загальною схемою ще далеко, можливості для подальшого поліпшення умов життя сімей не вичерпані й вимагають більш тісної співпраці у всіх країнах.

Незважаючи на розгалужену систему соціальної підтримки сімей в Україні, не зайвим буде використання міжнародного досвіду в подальшому удосконаленні окремих аспектів сімейної політики в нашій країні.

РОЗДІЛ 4

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ МОЛОДИХ СІМЕЙ В УКРАЇНІ

4.1. Вплив сімейної політики на соціально-демографічні процеси

Необхідною умовою успішності сімейної політики є максимально повне розуміння сучасної ситуації як вихідної бази для її здійснення. Тому необхідно зупинитися на соціально-демографічних процесах, які відбуваються в суспільстві.

Від початку формування сімейної політики, основними в ній були заходи просвітницького характеру, зокрема, допомога у плануванні сім'ї (створення організацій з питань сім'ї, консультаційних сімейних центрів, пропаганда контрацептивів тощо). З метою підтримки сімей з дітьми були введені соціальні допомоги та надана можливість тимчасової або часткової зайнятості.

На відміну від прямої економічної підтримки (соціальні виплати) така політика замість грошей пропонувала систему обслуговування та допомог. Тому потреба в кваліфікованому персоналі посприяла створенню нових програм підвищення кваліфікації і появи спеціалізованих шкіл. Як результат, частина сімейної політики фактично стала політикою зайнятості.

Як вже йшлося в попередньому розділі, сімейна політика в різних державах застосовує неоднакові підходи до підтримки інституту сім'ї. На окремих етапах державотворення в різних країнах визначається конкретна ціль. У той час як у Франції, наприклад, основна мета сімейної політики – підвищення народжуваності, у країнах Північної Європи – досягнення рівності прав і можливостей жінок та чоловіків.

Виділяється два основних види теорій, що направлені на вивчення питань розвитку сімейної політики і системи соціальної підтримки: теорія індустріалізації та теорія ролей [121].

Теорія індустріалізації представлена як еволюційна або структурно-функціональна теорія. Згідно цієї теорії з початком індустріалізації почали відбуватися зміни в структурі суспільства, що, у свою чергу, зумовило виникнення нових соціальних проблем. Наприклад, ранні стадії індустріалізації призвели до дуже високого

рівня бідності серед сімей з робітничого класу, а також до залучення дитячої робочої сили. Це потребувало розробки законодавства в області дитячої праці й обов'язкової освіти, що посприяло створенню низки заходів для поліпшення підтримки сімей.

Деякі ранні форми соціальної підтримки сімей, включаючи надбавки до прожиткового мінімуму, є прикладами реакції держави на ці проблеми. Пристосована до більш сучасного періоду теорія індустріалізації стверджує, що перехід до постіндустріальної економіки призвів до великої несумісності між сімейними обов'язками і роботою, нестабільності ринку праці – того, що вимагає оновленої державної соціальної системи для підтримки сім'ї. Різні наукові напрями того часу допускали, що взаємини між змінами в демографічній та економічній ситуації сім'ї, з одного боку, і реакцією демографічної політики, з іншого боку, були побудовані саме на основі цієї теорії. Оскільки зміни в демографічній та економічній ситуації сімей є загальними для всіх індустріальних і постіндустріальних країн, то теорія індустріалізації допускає, що ці загальні зміни призведуть до однакових відповідних заходів демографічної політики.

На відміну від теорії індустріалізації, теорія ролей має важливе значення для історичного розвитку державних установ і політичних партій в окремій країні. Відповідно до сучасних умов ці теорії стверджують, що реакції уряду на глобальні тенденції, які торкаються демографічного та економічного становища сімей, будуть специфічними для історії кожної країни, політичного складу та громадських організацій.

Соціальні зрушення, демографічні зміни, економічна кон'юнктура завжди дуже впливали на сімейну політику. Існують різні думки щодо впливу глобальних макроекономічних факторів на суспільство, включаючи вплив на соціальну державну систему, на систему цінностей, зайнятість, а також на демографічні тенденції.

Хоча висновки різних дослідників суперечливі, усі вони ведуть до того, що глобальні макроекономічні фактори призвели до визначеної конвергенції в інститутах, цінностях, поведінці.

Відносини між демографічними тенденціями, з одного боку, і сімейною політикою, з іншого, є досить складними. У той час як деякі дослідники приходять висновку, що зниження народжуваності в

розвинутих країнах не викликає змін в розмірах сімейних допомог [207], інші – навпаки, пов'язують збільшення витрат на сімейні допомоги за зростанням народжуваності [215]. Результати низки наукових праць говорять про зростання нерівності в сфері державної підтримки між дітьми і пенсіонерами в контексті постаріння населення [211]. Незважаючи на те, що зміни в структурі сімей та становищі жінок на ринку праці зумовили реформування сімейної політики, збільшення частки літнього населення обмежило зусилля урядів в області підтримки сімей.

Розширення суспільства, високий рівень безробіття, а також зміни в структурі зайнятості призвели до зростання економічної вразливості сімей. Тиск цих факторів на уряди призвів до поліпшення соціального захисту сімей від ризику бідності, які також стали поштовхом для прийняття різних програм зі зниження безробіття і для введення схем перевірки доходів. В сфері сімейної політики це призвело до появи нових заходів у соціальній системі, що здійснювалися при перевірці доходів, включаючи французьку систему сімейних допомог (*complément familial*), введену в 1977 р. Водночас, запровадження подібних проектів зменшило обсяги державного фінансування і призвело до труднощів щодо зниження статей витрат на соціальну підтримку [121, с. 130].

Поява загальноєвропейського ринку, глобальна економічна інтеграція, бажання залишитися економічно конкурентоспроможними, а також побоювання соціального демпінгу примушує держави зменшувати обсяг соціальних допомог. Політика щодо сімей також почала істотно змінюватися, пристосовуючись до нових економічних та демографічних реалій.

Сучасна державна сімейна політика, безперечно, має вплив на демографічну поведінку. Вона регулює умови зайнятості, визначає право на отримання соціальних допомог, надає освітні послуги та послуги з охорони здоров'я, визначає права та обов'язки батьків. Таким чином, державна політика формує сімейне життя відносно можливостей та обмежень. Але необхідно, щоб політика заохочувала окремі типи сімейних структур, стимулюючи офіційний союз чи перешкоджаючи розлученням, позашлюбному народженню дітей тощо. Так, «щедрі»

соціальні допомоги в деяких країнах зруйнували традиційні сімейні цінності і стимулювали нетрадиційні форми сімей.

Необхідно відзначити, що зв'язок між державною сімейною політикою та демографічною поведінкою дуже складний. Через неосяжність сфери дослідження всієї сімейної політики, розглянемо вплив політики на три основні демографічні та економічні компоненти: народжуваність, сімейну структуру та участь матерів на ринку праці.

Основні напрями досліджень в сфері народжуваності можна розділити на дослідження, що:

- аналізують вплив політики в цілому на народжуваність;
- розглядають вплив політики на ймовірність позашлюбних народжень;
- розглядають вплив політики на народжуваність у молодих жінок.

У першій групі досліджень передбачається позитивний вплив політики на народжуваність. Високі сімейні чи дитячі допомоги пов'язані з більш високим рівнем народжуваності. У той же час, у більшості випадків цей вплив оцінюється дослідниками як незначний. На основі міжнаціонального аналізу канадські вчені А.Готьє і Ж.Хатціус оцінили, що збільшення сімейних допомог на 25% призвело б до збільшення сумарного коефіцієнта народжуваності на 0,07 дитини на жінку [201].

Вчені, які використовували вікові показники народжуваності і показники народжуваності різних порядків, дійшли висновку, що заходи сімейної політики впливають більш за все на час народження, ніж на загальну кількість дітей. Наприклад, британський соціолог Дж.Ерміх вважає, що збільшення розміру дитячих допомог призводить до збільшення ймовірності народжень, при цьому заохочує раннє материнство [199].

Дослідження на основі німецьких і шведських даних про батьківські відпустки та субсидії по догляду за дитиною вказують на позитивний вплив на народжуваність, хоча ефект спостерігається невеликий.

Основною компонентою аналізу впливу політики на ймовірність позашлюбних народжень і на народжуваність у ранньому віці є допомоги, які здійснюються через перевірку доходів, розглядаючи чи впливають допомоги на позашлюбну народжуваність. Так, дослідження

показують, що сімейні допомоги, практично не впливають на позашлюбну народжуваність, особливо в ранньому віці.

Можливість поєднання роботи та сімейних обов'язків є одним із чинників згоди жінки на народження дітей. Вважається, що тривалі відпустки в зв'язку з вагітністю та пологами і дитячі субсидії заохочують матерів до виходу на роботу. Наприклад, англійський вчений С.МакРай вважає, що одержання допомоги в зв'язку з народженням дитини, яке надається роботодавцем, але максимальний розмір якого обмежений державою, має позитивний вплив на повернення на роботу після народження [210].

Результати взаємозв'язку впливу послуг дошкільних закладів та декретних допомог також неоднозначні. С.Густафсон і Ф.Стаффорд (Швеція) оцінили, що надання соціальних послуг по догляду за дитиною заохочує матерів, які мають дітей дошкільного віку, виходити на роботу. З іншого боку, М.Крэйфендельд і К.Ханк (Німеччина) не знайшли ніяких свідчень щодо впливу надання соціальних послуг по догляду за дитиною на материнську зайнятість [121, с. 134].

Відносно грошових допомог результати переважно зводяться до того, що допомоги, які виплачуються за умови перевірки доходів, мають потенційно стримуючий ефект на ймовірність виходу на роботу чи збереження роботи.

Також треба зазначити, що більшість досліджень, які аналізують вплив заходів сімейної політики в сфері декретних відпусток, зосереджені насамперед на наслідках для жінок, зокрема таких як материнська зайнятість чи заробітна плата матері після виходу з декретної відпустки.

Поряд з тим, наприклад в країнах Європи, спостерігається тенденція, що триваліші та більш щедро оплачувані відпустки, призводять до зниження дитячої смертності та є ефективним методом поліпшення дитячого здоров'я.

Сукупність змін останніх декількох десятиліть прийнято позначати терміном «другий демографічний перехід». Якщо перший демографічний перехід супроводжує модернізацію суспільства на етапі розширення можливостей для задоволення базових, матеріальних цінностей, то для другого демографічного переходу характерно те, що «...всі помисли людини зосереджені на самореалізації, волі вибору,

особистому розвитку та індивідуальному стилі життя, емансипації, і це знаходить висвітлення у формуванні сім'ї, настановах відносно регулювання народжень і мотивах батьківства. Зростаючі доходи, економічна та політична захищеність, які демократичні держави загального добробуту пропонують своєму населенню, зіграли роль спускового гачка для «тихої революції», за якої індивідуальні сексуальні переваги приймаються такими, які вони є, і рішення про спільне життя, розлучення, аборт, стерилізація та добровільна бездітність залишаються на розсуд індивідів та сімейних пар» [207].

Поширення використання ефективної контрацепції для відкладання народжень приводить до підвищення середнього віку матері при народженні першої дитини й до того, що сім'ї, як правило, приймають свій остаточний «вигляд» набагато пізніше, ніж це відбувалось раніше. Значне зростання використання контрацепції в молодому віці (особливо до 20 років) призводить до того, що підвищення ефективності контролю над народжуваністю стає менш залежним від тривалості партнерських союзів і кількості народжень. А якщо взяти до уваги відкладання шлюбу в зв'язку із загальними змінами соціальних умов і способу життя, які пов'язані, в свою чергу, зі збільшенням тривалості загальної та професійної освіти, то зниження кількості народжуваних у віці до 25 років стає беззаперечним.

Одне із чільних місць у новітніх тенденціях займають зміни, пов'язані із соціально-економічною та психологічною переоцінкою становища ролі жінки й чоловіка в суспільстві та сім'ї.

На сьогодні всі розвинені країни можна розділити таким чином: з одного боку – скандинавські країни, у яких раніше, ніж в інших країнах відбувся розподіл за часом трьох етапів особистого життя: початку регулярного сексуального життя, відокремлення від батьківської сім'ї, вступу до шлюбу та народження дитини. Відповідно до формальних демографічних критеріїв процес зміни моделі шлюбності та народжуваності досить істотний, для цих країн характерний високий ступінь модернізації інституту сім'ї та поява таких нетрадиційних феноменів, як самотнє життя молодих людей, тривалість якого зростає, проживання з партнером без формального оформлення союзу, народження дитини в незареєстрованому шлюбі тощо. Аналогічні

характеристики в суспільстві спостерігаються в країнах Західної Європи та Канаді [165].

Перехідне положення займають країни Південної Європи, в яких, з одного боку, швидко зростає кількість молодих осіб, котрі залучені у процеси довготривалої професійної освіти. Відповідно в цих країнах стрімко «старіє» перший шлюб і відкладається народження дітей, з іншого боку – зберігаються такі традиційні риси, як проживання не одружених дорослих дітей з батьками, відносно низька поширеність консенсуальних шлюбів та істотно менші показники позашлюбної народжуваності. За цими характеристиками шлюбу й партнерства до країн Південної Європи близька і Японія. Суперечливо складається ситуація й у США, де, незважаючи на ранній початок другого демографічного переходу, процеси йдуть набагато повільніше, ніж в інших країнах, і тим більше порівняно з країнами Південної Європи.

Країни Східної та Центральної Європи, що були в недалекому минулому в єдиному соціалістичному таборі (до складу яких входить і Україна), утворюють групу з найнижчим ступенем модернізації. В цих країнах також можна виявити всі основні риси, що відповідають загальним тенденціям зміни моделі шлюбу, сім'ї та народжуваності, однак у явному вигляді вони почали з'являтися набагато пізніше, ніж в інших країнах.

Нині тенденція постаріння населення стає важливим питанням у системі соціального захисту, на ринку праці, в освіті та культурі, тобто для всієї економіки й для всього суспільства. Постаріння населення приводить до змін як в економічному, так і в соціальному житті всіх поколінь. Його значимість для системи соціальної підтримки підсилюється. Крім того, чисельність населення пенсійного віку збільшується швидше, ніж у будь-якій іншій віковій категорії. Якщо найближчим часом суспільство не адаптується до таких соціально-економічних умов, то може трапитися так, що кількість отримувачів соціальних допомог внаслідок досягнення пенсійного віку чи за хворобою настільки збільшиться, що не буде вистачати існуючої кількості працюючих, яка повинна їх підтримувати, тобто збільшиться навантаження на молодь, що в свою чергу викличе незадоволення та загрозу нестабільності в суспільстві.

Згідно із прогнозами ООН, до 2050 р. чисельність населення практично всіх європейських держав зменшиться і це призведе до того, що середній вік населення досягне найвищих оцінок серед тих, що будь-коли спостерігалися в історії людства.

Зниження народжуваності та офіційно зареєстрованої шлюбності, зростання позашлюбної народжуваності, високий рівень розлучуваності – найбільш характерні особливості процесу формування сучасної сім'ї, що викликають суперечливі оцінки.

Зараз у всіх розвинутих країнах народжуваність істотно нижче двох дітей на одну жінку, а в деяких регіонах навіть нижче одного. Взагалі, починаючи з середини 80-х років XX ст. спостерігається зниження показників народжуваності майже у всіх країнах Європи, включаючи Україну. Нормальним явищем протягом останніх десятиліть стало скорочення народжуваності у всіх вікових групах.

Збільшення кількості народжень в багатьох країнах відбувається винятково за рахунок зростання народжень у жінок віком 30–34 роки, у той же час народжуваність у віці 20–24 роки різко падає.

Динаміка народжуваності в останні роки складається трохи інакше, ніж у попередній період, в першу чергу це пов'язане саме зі змінами у віковій структурі матерів. Ймовірно, також існує взаємозв'язок із загальними закономірностями переходу від індустріального до постіндустріального суспільства, що пред'являє підвищені вимоги до рівня освіти, професійних навичок тощо. Водночас спостерігається зменшення розміру сімей.

Якщо спочатку демографічний перехід означав, головним чином, зниження шлюбної народжуваності, то нинішній його етап полягає насамперед у зміні шлюбної поведінки. Кілька десятиліть назад зареєстрований шлюб був єдиною визнаною суспільством формою подружнього союзу, останнім часом у сім'ї відбуваються глибокі зміни. Нині можна спостерігати різні типи сімей через розбіжності у важливості певних поведінкових норм, таких як одруження, розлучення та народжуваність.

Спостерігається загальна тенденція до падіння показників шлюбності і збільшення позашлюбних зв'язків. Як результат – поширеність альтернативних форм сімейних та несімейних формацій.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що оцінюючи вплив заходів сімейної політики на демографічну поведінку необхідно бути дуже уважним. Механізми, що теоретично пов'язують політику та демографічні результати – це комплекс складних рішень і недосконалої інформації, обмежений певними обставинами дійсності.

4.2. Методологічні підходи до оцінювання ефективності молодіжної сімейної політики

Як складова державної соціальної політики молодіжна сімейна політика відображає відносини держави та сім'ї в основних сферах життєдіяльності суспільства. Держава здійснює цілеспрямований комплекс заходів щодо реалізації інституціональних прав і забезпечення інтересів молоді сім'ї в різних сферах суспільного життя, у діяльності органів влади, при плануванні, розробці та реалізації соціально-економічних програм, прогнозуванні розвитку країни.

Досягнення мети та реалізація принципів державної молодіжної сімейної політики мають контролюватися на основі оцінювання ефективності прийнятих на різних рівнях влади рішень щодо їхнього впливу на життєдіяльність молоді сім'ї.

Ефективність будь-якої дії або рішення вимірюється шляхом співвідношення ефекту або результату до суми витрат, пов'язаних з їх здійсненням. Якщо мова йде про досягнення лише економічної ефективності, то метою має бути максимізація ефекту при мінімізації витрат.

Оцінка соціальної ефективності являє собою більш складну задачу, оскільки соціальні програми практично ніколи не приносять доходів. Адже вони призначені для громадян, і таким чином, «доход» – це вигоди з точки зору громади або суспільства. Із двох соціальних програм ефективнішою буде та, яка при меншій вартості досягає більших соціальних результатів. Соціальна ефективність передбачає посилення соціальної орієнтації економічного зростання та всієї економічної системи.

Економічна та соціальна ефективність досить тісно пов'язані, оскільки саме зростання економічної ефективності виступає підґрунтям досягнення високих соціальних результатів. В свою чергу, без соціальних досягнень унеможливилося вирішення складних

економічних завдань. Рівень вирішення соціальних проблем (відношення та мотивація до праці, освітній рівень, підвищення кваліфікації, умови праці тощо) часто мають вирішальне значення для економічної активності виробництва на рівні підприємства, галузі та всієї економічної системи.

Важливою умовою ефективності молодіжної сімейної політики є диференційований підхід, що враховує особливості соціально-економічного розвитку країни, історичного етапу трансформації інституту сім'ї, моделей і структури сімей, їхніх доходів, потреб і інтересів. Завдання стабілізації й розвитку інституту сім'ї обумовлюють необхідність системного підходу до аналізу процесів, що відбуваються в ньому, виявлення характерних, стійких рис життєдіяльності сім'ї, закономірностей її розвитку [9].

Ефективність підтримки молодих сімей може забезпечити системний підхід до вирішення проблем сім'ї. Це дає змогу усунути причини неблагополуччя, а не його наслідки, що означає всебічну підтримку нормально функціонуючих сімей (а не тільки нужденних), надання їм допомоги у виконанні своїх основних функцій – репродуктивної, життєзабезпечення, виховання й освіти дітей, соціалізації та адаптації їх до умов сучасного суспільства.

Нині назріла необхідність не лише у визначенні того, що вважати ефективною молодіжною сімейною політикою, а й в розробці критеріїв для її оцінки, за якими можна буде зрозуміти, що мета досягнута.

Молодіжна сімейна політика являє собою комплекс заходів, які націлені на вирішення тих чи інших проблем молодих сімей. Основними з них є соціальні програми та соціальні послуги щодо молодих сімей.

Соціальну програму можна визначити як «систему взаємопов'язаних дій або заходів, спрямованих на досягнення певних результатів у соціальній сфері, забезпечену матеріальними та організаційними ресурсами» [92, 36]. Як правило, соціальний і соціально-економічний ефект соціальних програм полягає у підвищенні якості життя населення або окремих його груп (в нашому випадку – молодих сімей).

Останнім часом державні структури, що мають відношення до реалізації соціальних програм, все частіше виявляють зацікавленість до

їх оцінювання. Більшим попитом користуються різні методи оцінювання, спрямовані на вимір соціального ефекту програми, виявлення безпосередніх бенефіціаріїв.

Оцінювання ефективності державних програм є особливо важливим, тому що, як правило, саме в них зачіпаються суспільно-значимі питання з неоднозначними соціальними наслідками. Для правильної побудови діяльності, що оцінюється, необхідно брати до уваги існування різних видів діяльності, застосування яких виправдано в тих чи інших ситуаціях.

Оцінювання соціальних програм являє собою процедуру виміру їхніх прямих ефектів, результативності та можливих довгострокових впливів. Поглиблене оцінювання має враховувати максимальну кількість різноманітних факторів, які впливають на програму, виявляти та аналізувати причини недостатньої ефективності програми або проблем з її реалізацією. Оцінювання може являти собою міждисциплінарне дослідження, яке використовує економічні, статистичні, соціологічні та політологічні методи, визнані на міжнародному або національному рівні.

Оцінювання програм відрізняється глибиною дослідження і, як правило, виконується без чітко визначеної періодичності (тобто у разі потреби). Потреба в оцінюванні може виникати в ситуаціях, коли бюджетні кошти обмежені і тому їх необхідно витратити ефективно (тобто на ті програми, що мають максимальний соціальний ефект); не вистачає бюджетних можливостей для того, щоб реалізувати всі діючі програми, тому потрібен їх перегляд або згортання деяких з них; значного поширення у суспільстві набувають явища бідності або соціального відторгнення і необхідно зрозуміти причини їх слабкої соціальної захищеності; існують побоювання, що програма, яка впроваджується буде мати відчутні негативні наслідки. У такому разі необхідно вивчити їх можливі прояви і масштаби тощо.

Тому завданнями оцінювання будь-якої програми є:

- 1) прогноз можливих наслідків, результатів реалізації державної програми або дії проекту (на етапі розробки);
- 2) оцінка ступеня досягнення цілей (на етапі реалізації);
- 3) оцінка того, як і в якій мірі зміни, що спостерігаються пов'язані із програмними заходами.

Програмний цикл є досить складним процесом, що складається з декількох послідовних етапів:

- формулювання проблеми та способів її вирішення;
- аналізу зовнішнього середовища;
- складання проекту програми;
- пілотного впровадження;
- аналізу результатів пілотного проекту;
- коригування програми;
- впровадження заходів програми;
- отримання результатів;
- моніторингу дії програми, оцінювання її ефективності;
- прийняття рішень щодо доцільності продовження програми, коригування або згортання.

Кожний з етапів потребує певного інформаційного забезпечення, від якості якого залежить успіх завершення загального циклу політики.

Доцільність програми може бути визначена і оцінена тільки тоді, коли їх цілі та завдання будуть сформульовані у конкретному вигляді, із визначенням термінів реалізації. Потрібен ретельний економіко-логічний аналіз для узгодження цілей всіх рівнів. Так, цілі нижчого рівня мають забезпечувати досягнення цілей більш високого рівня, а досягнення цілей всіх рівнів має контролюватись певними показниками.

Показники, котрі використовуються для контролю за заходами, що націлені на покращання життєдіяльності молодих сімей, повинні: якнайкраще відповідати природі даної сфери; охоплювати всі без виключення результати, що очікуються від здійснення програми; наскільки можливо, забезпечувати кількісне вимірювання досягнення поставленої мети, мати чітко визначений об'єкт охоплення (контингент сімей, певна мережа закладів, певні регіони тощо).

Розроблені показники повинні задовольняти наступним умовам [147]:

- показник має слугувати для виміру саме того явища, що відповідає його визначенню;
- показник повинен прямо і точно відображати зміни, що відбуваються;
- зменшення або збільшення показника однозначно повинне свідчити про поліпшення або погіршення досліджуваного показника;

- показник має вимірювати фактори, що відображають поставлені цілі;
- показник повинен змінюватися в залежності від території, групи, а також у часі;
- показник повинен бути чутливим до змін у політиці, програмах і організаціях;
- показником не можна маніпулювати для відображення неіснуючих досягнень;
- показник має бути доступним для відстеження з часом;
- для відстеження показника не потрібно істотних витрат.

У цілому розробка показників для соціальних програм вимагає ясного розуміння цілей програми й глибокого знання проблеми.

Показники слугують для виміру окремих складових логічної схеми оцінювання, зокрема, вони можуть використовуватися для оцінювання наступних елементів:

- зміни з часом (наприклад, динаміка обсягів споживання соціальних послуг);
- характеристики груп сімей;
- ступеня досягнення поставлених цілей.

Нещодавно законодавчо було розроблено показники у галузі «Соціальний захист сім'ї, дітей та молоді» [106], зокрема, в рамках програми щодо створення сприятливих умов для соціального становлення та розвитку молоді запропоновані такі показники ефективності:

- кількість регіональних заходів державної політики з питань молоді (у розрізі напрямів діяльності);
- кількість учасників регіональних заходів державної політики з питань молоді (у розрізі напрямів діяльності);
- середні витрати на проведення одного регіонального заходу державної політики з питань молоді (у розрізі напрямів діяльності);
- середні витрати на забезпечення участі в регіональних заходах державної політики з питань молоді одного учасника;
- кількість молоді, охопленої регіональними заходами державної політики з питань молоді, порівняно з минулим роком;

- кількість молоді, з якими проведено роботу з профілактики негативних явищ в молодіжному середовищі та формування здорового способу життя, порівняно з минулим роком.

В рамках програми, націленої на проведення регіональних заходів, спрямованих на підтримку сім'ї, демографічний розвиток, забезпечення гендерної рівності в суспільстві, основними показниками оцінки ефективності є:

- кількість регіональних заходів державної політики з питань сім'ї і забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків (у розрізі напрямів діяльності);
- кількість учасників регіональних заходів державної політики з питань сім'ї і забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків (у розрізі напрямів діяльності);
- середні витрати на проведення одного регіонального заходу державної політики з питань сім'ї і забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків (у розрізі напрямів діяльності);
- середні витрати на забезпечення участі в регіональних заходах державної політики з питань сім'ї і забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків одного учасника;
- кількість осіб, охоплених регіональними заходами державної політики з питань сім'ї і забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків, порівняно з минулим роком.

Показники можна розділити на дві категорії: проміжні та кінцеві. Наприклад, якщо показник вимірює вплив соціальних програм на становище сім'ї протягом дії програми, то його можна назвати проміжним показником. Показники, що характеризують вхідні ресурси або вихідні продукти, є проміжними показниками.

До показників вхідних ресурсів відносяться показники фінансових витрат. До показників вихідних продуктів можна віднести обсяг надання соціальних послуг, частку молодих сімей, що одержали конкретні види соціальних послуг. На відміну від кінцевих показників, вихідні продукти цілком відслідковуються організаціями, що відповідають за їхнє надання.

Кінцеві показники вимірюють досягнення кінцевої цілі. До таких показників можна віднести також відсоток опитаних громадян, задоволених певною соціальною програмою чи послугою.

Необхідно відслідковувати як кінцеві показники, так і проміжні. Оцінка кінцевих показників дозволяє судити про досягнення поставлених цілей. Кінцеві показники зазвичай повільно змінюються з часом, тоді як проміжні змінюються швидше, надаючи інформацію про те, що відбувається з показниками, які характеризують ступінь досягнення поставлених цілей. Це дозволяє вносити виправлення в ході реалізації програм. Крім того, інформацію, що використовується при побудові проміжних показників, легше зібрати.

Загальна оцінка будь-якої соціальної програми складається з оцінки окремих її аспектів: організаційного, економічного, соціального, політичного тощо. Отримані часткові оцінки можна поєднати в єдину комплексу або інтегральну оцінку, яка дає змогу однозначно оцінити якість програми.

Детальна розробка програми, наприклад встановлення чітких критеріїв для участі в ній, може бути важливим чинником успіху всієї програми. Якщо вимоги, що визначають коло осіб, які підпадають, наприклад, під дію програми житлових субсидій надто м'які, значна частка коштів, спрямованих на програму, може потрапляти до тих, хто їх не потребує. До того ж, суб'єкти можуть змінювати свою поведінку з метою потрапити під дію програми. І навпаки, надто жорсткі правила можуть призвести до того, що частина тих, хто дійсно потребує допомоги, не будуть її отримувати.

Важливу роль відіграє оцінюванню якості надання соціальних послуг молодим сім'ям. Соціальні послуги – це комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.²

Зазвичай дані щодо надання соціальних послуг збирають відповідні установи, використовуючи власні методи, визначення і категорії. У багатьох організаціях існуючі методи збору даних охоплюють не усі випадки, для яких розробляється система оцінювання, що ставить під питання якість отриманих даних. Навіть якщо ведеться послідовний збір даних, більшість їх буває представлено у вигляді

² Закон України від 19.06.2003 р. № 966-IV «Про соціальні послуги»

документальних записів, що обробляються вручну та робить їхній подальший аналіз ускладненим. Водночас доступ до таких даних часто ускладнений через: різні обмеження та нездатність визначити користь даних для планування, моніторингу чи оцінки; доступ до комп'ютерної мережі також часто обмежений, що ускладнює аналіз і поширення даних; наявні в розпорядженні дані нерепрезентативні, тобто не завжди віддзеркалюють ситуацію відносно всього населення, що пов'язане з тим, що деякі групи сімей мають гірший доступ до соціальних послуг, ніж інші (наприклад, молоді сім'ї, які живуть у віддаленій сільській місцевості).

Становлення системи як державних, так і недержавних соціальних служб для молоді також надзвичайно актуалізує проблему оцінювання ефективності їхньої діяльності, оскільки надає необхідну інформацію про те, які саме компоненти надання послуг молодим сім'ям працюють ефективно, а які вимагають реорганізації, модифікації або відміни. Більшість організацій та установ, які займаються наданням соціальних послуг, насправді оцінюють власну успішність лише за кількісними параметрами, що пояснюється відсутністю методології оцінювання.

Тому оцінку ефективності надання соціальних послуг молодим сім'ям слід здійснювати за наступними показниками:

- кількість та склад наданих послуг молодим сім'ям (за відповідними закладами);
- розподіл молодих сімей-отримувачів послуг (за категоріями та видами отриманих послуг);
- обсяги фінансування установ (за джерелами фінансування);
- співвідношення середньодушового обсягу платних соціальних послуг молодим сім'ям до середньодушових доходів населення;
- обсяг платних послуг в середньому на одну молоду сім'ю;
- питома вага вартості платних соціальних послуг в доходах молодих сімей, які користуються цими послугами.

Зокрема, у законодавстві закріплено показники [106] визначення ефективності надання соціальних послуг дітям, молоді та сім'ям, які опинилися в складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, серед них:

- середні витрати на один захід (у розрізі їх видів) з проведених центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;

- середні витрати на 1 учасника заходів (у розрізі їх видів), проведених центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- середні витрати на здійснення соціального супроводу однієї прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу та сім'ї, яка опинилася в складних життєвих обставинах;
- середні витрати на надання однієї соціальної послуги;
- кількість учасників, охоплених заходами центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, порівняно з минулим роком;
- кількість сімей та осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, знятих з соціального супроводу з позитивним результатом, порівняно з минулим роком;
- кількість підготовлених кандидатів у опікуни, піклувальники, прийомні батьки та батьки-вихователі, які пройшли підготовку;
- кількість підготовлених прийомних батьків, батьків-вихователів, які пройшли навчання з метою підвищення їхнього виховного потенціалу;
- кількості осіб та сімей, яким надано соціальні послуги, порівняно з минулим роком.

Часто в такій оцінці зацікавленими є декілька сторін, які мають різні цілі. Тому думки й інтереси всіх зацікавлених сторін повинні бути чітко сформульовані, зрозумілі й прийняті до уваги. Отже, оцінювачі повинні зосередитися на реальній системі надання послуг, вони мають спиратися на цілу низку доступних методів дослідження, використовувати різні методики та робити відповідні оцінки.

Оцінювачі повинні бути каталізаторами для організаційних змін шляхом надання регулярного зворотного зв'язку, полегшення обговорення результатів і пропонувати альтернативні вирішення питань, що виходять з висновків.

Захист прав і поваги гідності всіх учасників, особливо в рамках конфіденційності, має важливе значення для встановлення й підтримки довіри.

Формальний або неформальний обмін інформацією між етапами оцінки відіграє центральну роль в успіху й часто забезпечує шляхи для поліпшення програм.

Оцінювання є важливим тому, що воно інформує осіб, які приймають рішення про те, чи успішною є програма чи послуга, може

визначити шляхи підвищення якості програм, більш ефективної її структури, надати можливість «чутливіше» реагувати на потреби користувачів (отримувачів допомог). Воно також може бути поштовхом для створення нової програми.

Найважливішим завданням для оцінювачів є встановлення довіри та створення продуктивних робочих відносин з кожною із зацікавлених сторін, хоча їхні інтереси, часом, розходяться. Встановивши довірливі стосунки з кожною із зацікавлених сторін, оцінювачі повинні відповідати їхнім інтересам при дотриманні цілісності самої оцінки. Довіра будується на чіткому розумінні ролі й відповідальності оцінювачів, прозорості їхньої оцінки, здатності оцінювачів продемонструвати свою повагу та підтримку конфіденційності й захисту прав всіх учасників.

Крім того, при оцінюванні даються зобов'язання не розголошувати або не використовувати будь-яку представлену інформацію, що стосується особистого або міжособистісного характеру, навіть якщо це може мати наслідки для управління програмою. Єдиним виключенням із цього правила може бути ситуація, коли інформація становить реальну небезпеку для окремих учасників або персоналу.

Для того, щоб система показників була універсальною та дозволяла порівнювати оцінювані характеристики, необхідно здійснювати оцінювання за всіма напрямками державної політики щодо молодих сімей, серед яких основними є: політика щодо планування сім'ї, політика стосовно народжуваності, політика щодо поліпшення добробуту, житлових умов молодих сімей, політика, націлена на стабілізацію становища молоді сім'ї тощо.

Так, *політика щодо добробуту молодих сімей* повинна оцінюватися за показниками, що диференційовані залежно від складу та розміру сім'ї, зокрема, це:

- розподіл молодих сімей за сукупністю доходу;
- розподіл молодих сімей за величиною подушового доходу;
- частка молодих сімей, зайнятих у сімейному бізнесі;
- частка молодих сімей, що знаходяться за межею бідності.
- частка молодих сімей, що отримують допомоги (за видами).

Ефективність *політики народжуваності* можна відслідковувати за такими показниками:

- середня кількість народжених дітей в розрахунку на одну жінку;
- частка дітей, народжених в незареєстрованому шлюбі;
- розподіл молодих сімей за кількістю народжених дітей;
- кількість абортів за віком та шлюбним станом жінки.

Політика, що впливає на виконання молодого сім'єю її репродуктивної функції та можливість поєднання трудової діяльності з виконанням сімейних функцій має оцінюватися за показниками, які не відрізняються «сімейною» специфікою. Зокрема, цей напрям політики мають характеризувати:

- рівень зайнятості за статтю та віком;
- рівень безробіття за статтю;
- співвідношення оплати праці за статтю;
- доступність однакових робочих місць для жінок та чоловіків;
- частка добровільно працюючих на пільгових умовах;
- частка чоловіків, які знаходяться у відпустці по догляду за дитиною до трьох років.

Важливими є показники демографічної статистики, за допомогою яких можна оцінити *стабільність молодого сім'ї*, серед основних:

- питома вага шлюбності (співвідношення шлюбів та розлучень);
- розподіл розлучень серед молоді за статтю;
- частка шлюбів, що розпадаються по закінченню певного терміну (наприклад, 1 рік, 5 років тощо);
- питома вага розлучень за кількістю спільних дітей;
- частка повторних шлюбів серед молоді за статтю;
- питома вага розлучень за тривалістю шлюбу.

Ефективність *політики щодо поліпшення житлових умов молодих сімей* можна оцінити за допомогою наступних показників:

- частка молодих сімей, що потребують поліпшення житлових умов;
- частка молодих сімей, що отримали пільгове житло;
- термін очікування молодими сім'ями пільгового житла з моменту подання документів;
- питома вага отриманих молодіжних житлових кредитів (співвідношення звернень та реально отриманих кредитів);
- частка погашених пільгових кредитів державою.

Деякі із запропонованих показників, що дають можливість оцінити ефективність політики стосовно молодих сімей, не завжди можна отримати методами поточного спостереження. Деякі показники можна оцінити негайно, зокрема, річні коефіцієнти народжуваності, шлюбності, розлучуваності тощо. Існують приклади, коли заходи політики мали тимчасовий ефект на молоду сім'ю, наприклад, зростання коефіцієнту народжуваності, пов'язане з підвищенням допомоги при народженні дитини.

Тому одна з важливих задач оцінювання наслідків заходів сімейної політики полягає в тому, щоб навчитися розділяти тимчасовий та фундаментальний результати. Зокрема, слід досліджувати ефективність заходів, враховуючи ретроспективні дослідження.

Вибір показників і джерел збору даних відбувається паралельно. Наприклад, наявність ресурсів визначає, чи можливо проведення дослідження, і, як наслідок, використання показників, що базуються на характеристиках опитуваних. Вартість збору інформації зазвичай залежить від детальності і якості даних. Наприклад, найдешевше обходиться одержання інформації, представленої в статистичній та фінансовій звітності, а детальні дослідження населення і соціальних установ вимагають істотних фінансових витрат.

При оцінці і виборі потенційних джерел даних з метою оцінювання задача полягає у тому, щоб визначити, які джерела містять найбільшу кількість необхідних даних, установити взаємодію з організаціями, відповідальними за збір цих даних та розробити механізми для збору, обробки, інтерпретації і надання даних. Таким чином, основною інформацією для оцінювання є:

- дані обстежень Державного комітету статистики України: основними джерелами даних для оцінювання соціальних програм щодо молодих сімей є Обстеження умов життя домогосподарств України (ОУЖД) і Обстеження населення України з питань економічної активності (ОЕАН), які проводяться Держкомстатом на постійній основі;
- адміністративні та статистичні дані: дані міністерств та відомств, які є відповідальними за реалізацію відповідних соціальних програм;
- дані соціологічних обстежень: дані, що застосовується для зовнішнього оцінювання програм, наприклад, для оцінки загального

ставлення сімей до програми, а також для визначення ступеня задоволеності сім'ями результатами дії програми. Збір інформації може відбуватися як методом анкетування, якщо мова йде про опитування громадської думки, так і методом інтерв'ю. Для внутрішнього оцінювання програми проводиться інтерв'ю з фахівцями, задіяними у програмі;

- методичні та нормативні документи: для оцінювання програм використовуються нормативно-правові документи, що встановлюють правила їх функціонування (Закони, Постанови), визначають цілі та спрямованість програм, а також правила щодо участі у програмі, використовують затверджені стандарти оцінювання, якщо такі існують;

- експертні оцінювання: при розробці та оцінюванні програм часто використовують методи експертної оцінки, що відносяться до групи логічних методів. Експерти, спираючись на професійну інтуїцію, надають висновки про найбільш імовірну поведінку системи.

При оцінюванні кінцевих результатів за основу аналізу даних, як правило, приймають наступні фактори:

- ступінь досягнення цілей;
- чи відбулось покращання ситуації, на яку була спрямована програма чи послуги;
- вартість приросту соціального капіталу завдяки покращанню ситуації;
- співвідношення результатів та витрат;
- суб'єктивна думка осіб, що користуються програмою чи послугою;
- непрямі соціальні та економічні наслідки програми або послуги.

Таким чином, забезпечується інформативність і високий ступінь значимості результатів оцінювання (їхня затребуваність у майбутньому).

Як вже зазначалося, в Україні слабо розвинені система оцінювання, відсутня система показників ефективності та результативності. Керівники (законодавці, політики, менеджери) на всіх рівнях позбавлені інструментів оцінки управлінського та технологічного процесу.

Вирішенням даної ситуації могла б стати стандартизація оцінки ефективності, але стандарти не повинні бути описовими, вони мають містити вказівки на конкретні дії, вимоги, критерії оцінки надання

послуги, зворотного зв'язку. У багатьох розвинених країн світу існують Спілки з оцінювання програм, які сформулювали свої власні оцінювання. Наприклад, Американська асоціація з оцінювання сформулювала 5 основних принципів ефективного оцінювання³:

1. Точність і достовірність інформації, яка використовується в процесі оцінювання: при проведенні оцінювання слід дотримуватись певних технічних стандартів, які дають змогу отримувати точну та достовірну інформацію про предмет оцінювання. Зокрема, методи збору інформації, які використовуються оцінщиком мають бути здатними до відтворення.

Клієнт повинен мати інформацію про можливі підходи до оцінювання, а також про переваги та обмеження цих підходів. Оцінщик має бути готовий обговорювати, який вплив можуть мати методи, які він використовує на процес оцінювання, його результати та висновки.

2. Компетентність виконання оцінювання: фахівці з оцінювання повинні мати достатню освіту, володіти знаннями та навичками для виконання завдань, які виникають при проведенні оцінки. Фахівцям з оцінювання слід діяти у межах їхньої професійної компетентності та відмовлятися від проведення оцінювання, яке виходить за ці межі.

3. Чесність та відкритість процесу оцінювання, рівність в доступі до інформації: на стадії укладання угоди слід обговорити з клієнтами цілі та завдання оцінювання, вартість робіт, методи збору інформації та порядок використання результатів оцінки. Якщо в ході проведення оцінювання відбуваються події, які можуть вплинути на заключні результати роботи, слід своєчасно інформувати про це клієнта і всі зацікавлені сторони. Слід звертати особливу увагу на ситуації, які можуть привести до виникнення конфлікту інтересів, та своєчасно інформувати про це клієнтів.

4. Повага до прав і свобод особистості: результати оцінювання іноді призводять до негативних для клієнта або інших зацікавлених сторін наслідків. У таких випадках спеціалістам з оцінювання програм слід прагнути до мінімізації таких наслідків, однак за тих умов, що цим не буде скомпрометована чесність оціночних висновків. Потрібно ретельно зважувати необхідність проведення оцінювання в ситуаціях, коли його результати можуть завдати шкоди окремим особам або організаціям.

³ <http://www.eval.org/>

Слід проводити роботу та повідомляти про її результати з повагою до гідності кожної заінтересованої особи. Інформація для проведення оцінювання має надаватися добровільно. Особи, які надають інформацію повинні мати повну уяву про існуючі ризики та про те, як буде використана інформація, що ними надається. Необхідно жорстко дотримуватись умов конфіденційності.

5. Врахування суспільних інтересів і спрямованість на суспільний добробут: якщо при постановці задачі на проведення оцінювання не беруться до уваги окремі значимі соціальні фактори або думка зацікавлених суспільних груп, фахівці з оцінювання програм мають ретельно розглянути обґрунтованість такого підходу. Фахівцям з оцінювання програм необхідно дотримуватись балансу між потребами клієнта та іншими потребами.

Впровадження єдиних нормативів дозволить проводити експертизу роботи установ, що працюють із молодими сім'ями й тим самим сприяти визначенню їхнього статусу, оцінити якість послуг, що надаються і одержати більше високий рівень оплати праці фахівців. Наприклад, в умовах присвоєння статусу експериментальної установи, у завдання яких буде входити: виявлення (розробка) і діагностика практикуючих програм і технологій, що працюють, наприклад, із сім'ями з дітьми; апробація програм в установі; трансляція програм і передачу досвіду в установи суб'єктів профілактики. Поширення ефективних технологій буде відбуватися набагато швидше за рахунок швидкого виявлення необхідності їхнього використання в конкретній установі й підвищення професійної компетентності фахівців. Таким чином, клієнти зможуть самі вибрати в яку установу їм краще звернутися за кваліфікованою допомогою.

Необхідність пошуку альтернативних програм диктується можливістю вибрати найефективнішу з них, тобто ту, яка при найменших витратах досягла б поставленої мети. Пропозиції щодо можливих альтернатив, зокрема, можуть виходити від фахівців зацікавлених міністерств, які пропонують початковий набір варіантів для дослідження; від суспільних організацій, ЗМІ тощо.

Методика оцінки ефективності молодіжної сімейної політики включає комплексну функціональну оцінку моніторингових, статистичних і соціологічних даних, що дозволяють з'ясувати

соціальний стан молодих сімей і думку респондентів про сімейну політику й соціальну захищеність, тому:

- до проведення оцінки оцінювач повинен розробити план оцінки, визначити ключові питання/проблеми, методологію, обсяг фінансування, що буде витрачений в ході оцінювання;
- методи, що використовуються для збору та аналізу даних повинні бути докладно описані; коло повноважень визначене зацікавленими сторонами до початку оцінювання;
- при розробці анкети оцінювачі повинні уникати складних та некоректних запитань, має бути врахований принцип верифікації;
- при проведенні оцінки повинні бути враховані суспільні інтереси;
- результати оцінки мають бути обґрунтовані та уникати маніпулювання даними для отримання бажаних результатів;
- результати оцінки повинні бути прозорими та доступні всім зацікавленим сторонам;
- висновки оцінювання мають об'єктивно висвітлювати значимість, результативність, позитивні та негативні сторони програми;
- на основі оцінювання повинні бути розроблені рекомендації щодо доцільності та ефективності реалізації програми.

Важливим в проведенні заходів оцінювання ефективності молодіжної сімейної політики є діяльність міністерств та відомств, що опікуються проблемами молодих сімей, зокрема, необхідним є:

- створення внутрішнього сектору для сприяння безперервному моніторингу та оцінці соціальних заходів, які вони виконують;
- фінансування з бюджету на створення та зміцнення внутрішнього моніторингу та оцінки;
- розробка механізму для передачі даних, зберігання та відновлення інформації про нові та існуючі програми та проекти стосовно поліпшення становище молодих сімей;
- проведення комплексної оцінки із залученням незалежних експертів;
- підготовка регулярних щоквартальних звітів, щорічної доповіді.

Систематизоване оцінювання ефективності соціальних програм стосовно молодих сімей посприяє зростанню ефективності молодіжної сімейної політики, результатами якої буде:

- контроль за якістю соціальних програм, у т. ч. їх своєчасність;

- покращання поінформованості молодих сімей, що, в свою чергу, розширить охоплення молодих сімей соціальними програмами та соціальними послугами;
- поліпшення якості окремих соціальних заходів;
- посилення адресності соціальних програм.

Оцінювання ефективності політики має розглядатися в ширшому аспекті, ніж безпосередня реакція населення на матеріальні стимули. У такий спосіб ефективність полягає в тому, щоб зменшити непевність і дозволити молодим сім'ям взяти на себе довгострокові зобов'язання (наприклад, народження дитини). Особливо потрібна стабільність політики та її безперервність, щоб гарантувати довгострокову підтримку й створити системну послідовність.

4.3. Напрями удосконалення молодіжної сімейної політики в Україні

Молодіжна сімейна політика представляє собою єдину систему принципів, оцінок та заходів, спрямованих на поліпшення умов і підвищення якості життя сімей. Вона може бути ефективною лише в тому випадку, коли вона є органічним елементом всієї соціальної політики, взаємозалежною з усіма її напрямками на стадіях розробки, прийняття та реалізації рішень.

Орієнтація на пріоритет загальнолюдських цінностей, побудова соціальної правової держави на демократичних основах, як це встановлено Конституцією України, визначають співвідношення державної сімейної політики з положеннями таких міжнародно-правових актів, як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації відносно жінок, Конвенція про права дитини, Віденська декларація й Програма дій Всесвітньої конференції з прав людини, Пекінська декларація та Платформа дій четвертої Всесвітньої конференції щодо становища жінок, а також з документами Міжнародної організації праці, Всесвітньої організації охорони здоров'я, Дитячого фонду ООН та інших міжнародних організацій.

Головною метою молодіжної сімейної політики має бути підтримка інституту сім'ї, підвищення ролі й значення сім'ї, сприяння якісному розвитку інституту сім'ї в Україні як запоруки формування

потенціалу нації, підвищення якості населення, гармонійного розвитку особистості, забезпечення державою необхідних умов для реалізації сім'єю її функцій. Окрім того, важливим є здійснення системного державного впливу на розвиток соціально-економічних, політичних, організаційних і правових умов та гарантій самореалізації молодих сімей.

Основними положеннями молодіжної сімейної політики є: повага до поглядів та переконань представників молодих сімей, залучення їх до безпосередньої участі у формуванні та реалізації програм, що стосуються молодих сімей; правовий та соціальний захист молодих громадян з метою створення необхідних стартових можливостей для повноцінного соціального становлення та розвитку; сприяння ініціативам та активності молоді тощо.

Нині члени молодих сімей потребують гарантованої підтримки у всіх сферах життєдіяльності, що повинна поширюватися на послідовну підготовку молоді до сімейного життя, на стимулювання активності самої сім'ї у визначенні й здійсненні життєвої стратегії, на формування відповідальності молоді за народження дітей, за здійснення батьківських обов'язків, на повноцінний соціально-правовий захист і підтримку молодої сім'ї у вирішенні житлових проблем, у забезпеченні зайнятості, у підвищенні соціально-професійного статусу молодих працівників і формуванні здорового способу життя тощо.

Вивести молодіжну сімейну політику на новий рівень загально-національної значимості нині є нагальною державною необхідністю. Для цього необхідним є:

- об'єднання зусиль державних та суспільних організацій, партій і рухів, молодого населення для створення єдиних підходів до формування молодіжної сімейної політики з метою збереження інноваційного, культурного та соціально-економічного потенціалу молоді; забезпечення умов для залучення в сферу молодіжної сімейної політики ресурсів бізнесу, освітніх і наукових структур, некомерційного сектора, приватних осіб;
- створення відповідних стимулів та умов для прискореного розвитку молодіжного суспільного сектора, перетворення молодіжного співтовариства в повноправного партнера держави у підготовці та реалізації молодіжної сімейної політики;

- координація дій органів законодавчої та виконавчої влади, спрямованих на стабілізацію молодих сімей;
- сприяння соціальному, культурному, духовному й фізичному розвитку молодих сімей; використання інноваційного потенціалу молоді в інтересах державного й суспільного розвитку, в інтересах розвитку самої молоді.

Ефективна політика держави, адресована молодим сім'ям, повинна включати комплекс заходів як матеріального, так і рекламно-пропагандистського характеру.

З огляду на тенденції соціально-економічного й суспільно-політичного розвитку України головними завданнями молодіжної сімейної політики є:

- підтримка молодих сімей у сфері освіти та виховання;
- забезпечення економічної самостійності та сприяння трудовій зайнятості;
- формування механізмів підтримки молодої сім'ї, у т. ч. створення стартових можливостей для становлення молодої сім'ї;
- підвищення рівня матеріального та соціального благополуччя молодих сімей;
- підвищення якості життя сімей з дітьми;
- пропаганда сімейних цінностей серед молоді;
- удосконалення демографічної політики для забезпечення стабілізації населення й подальшого демографічного росту;
- профілактика асоціальної поведінки, формування здорового способу життя;
- сприяння ініціативності та активної життєвої позиції молоді;
- підтримка молодіжних громадських об'єднань і організацій.

Однією з найважливіших передумов підготовки молоді до життя та її соціалізації є отримання освіти. Тому підтримка державою молоді у сфері освіти та виховання є першочерговою, зокрема, необхідно:

- забезпечення доступності отримання якісної вищої освіти, створення умов для рівних прав і можливостей в отриманні повноцінної освіти різними категоріями населення, зокрема, молодими громадянами, які мешкають в сільській місцевості, молодими особами, які перебувають у складній життєвій ситуації (особи з обмеженими

можливостями, діти-сироти та діти, які залишилися без батьківського піклування) тощо;

- вдосконалення та подальший розвиток системи освітнього кредитування;
- координація та підтримка діяльності молодіжних і дитячих громадських об'єднань в сфері духовно-морального, екологічного виховання, виховання почуття патріотизму;
- підтримка та розвиток різних форм виховної роботи в спеціалізованих установах, у підліткових і молодіжних клубах за місцем проживання, зменшення негативних впливів на молодь соціального середовища.

Для досягнення зазначених цілей нагальним є: розробка та здійснення заходів щодо забезпечення зайнятості випускників професійних освітніх установ, для підтримки їх стабільної, повноцінної трудової діяльності; формування та реалізація програм з підтримки молодіжних громадських об'єднань, які діють в освітніх установах; формування й реалізація системи заходів з підвищення правової культури молоді; розробка освітніх програм, орієнтованих на ринок праці, що має стати визначальним показником ефективності вищої освіти та якості підготовки молодого покоління.

З метою забезпечення *економічної самостійності та сприяння трудовій зайнятості молодих сімей* основними завданнями мають стати:

- сприяння соціальній адаптації та підвищенню конкурентоспроможності молоді на ринку праці;
- удосконалення системи працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, які навчалися за держзамовленням;
- застосування економічних стимулів, що підвищують зацікавленість підприємств у наданні послуг із працевлаштування й прийому на роботу молоді;
- підтримка спеціалізованих організацій, що здійснюють діяльність зі сприяння зайнятості, професійної орієнтації, професійної підготовки та перепідготовки молоді, в т. ч. центрів тимчасової та сезонної зайнятості молоді, молодіжних бірж праці, студентських трудових загонів, молодіжних об'єднань тощо;

- забезпечення фінансової підтримки заходів щодо створення робочих місць для молоді, проживаючої в сільській місцевості, молодим особам, які потребують соціального захисту;

- розвиток та удосконалення державних механізмів підтримки молодіжного підприємництва та ділової активності молоді.

Для досягнення цих цілей необхідні заходи, спрямовані на: залучення молоді в діяльність трудових об'єднань, студентських загонів, молодіжних бірж праці й інших форм зайнятості; запровадження форм і технологій професійної та соціально-правової освіти й орієнтування молоді, допомоги в плануванні й розвитку ефективної кар'єри молоді на ринку праці; впровадження ефективних програм розвитку соціальної компетентності молоді, необхідної для просування на ринку праці; створення умов для максимально гнучкого включення молоді в нові для себе види діяльності й на забезпечення її законних прав і інтересів.

Для забезпечення матеріального підґрунтя молодій сім'ї необхідним є:

- посилення соціальних гарантій щодо зайнятості для сімей, які потребують соціальної допомоги, сімей одиноких та багатодітних батьків, неповнолітніх інвалідів; стимулювання створення для них робочих місць, забезпечення податковими та іншими пільгами тих підприємств, які використовують їхню працю;

- забезпечення соціальних гарантій випускникам навчальних закладів: дітям-сиротам та дітям, які залишились без батьківського піклування;

- квотування робочих місць, забезпечення житлом дітей-сиріт та дітей, які залишились без батьківського піклування, відповідно до законодавства;

- забезпечення соціальних гарантій молодим сім'ям із числа студентів, сім'ям із числа дітей-сиріт та дітей, які залишились без батьківського піклування.

- забезпечення державних соціальних гарантій підтримки добробуту сімей з дітьми на національному та регіональному рівнях.

Напрями для забезпечення умов для *подолання негативних тенденцій і стабілізації матеріального становища сімей*, зменшення

бідності й збільшення допомоги малозабезпеченим сім'ям, повинні включати:

- заходи щодо стабілізації ситуації на ринку праці, скорочення рівня безробіття, у тому числі прихованого, посилення соціального захисту працівників, що звільняються в результаті банкрутства й структурної перебудови організацій, з урахуванням сімейного стану працівників, кількості утриманців, у тому числі дітей;
- підтримку розвитку індивідуальної трудової діяльності, сімейного підприємництва й фермерства;
- забезпечення умов для встановлення фактичної рівності прав і можливостей жінок і чоловіків на ринку праці, для підвищення конкурентоспроможності жіночої робочої сили, адаптації жінок до нових економічних відносин;
- облік при вдосконаленні податкової політики відносно фізичних осіб, оплати праці, при державному регулюванні цін і тарифів для населення необхідності утримування сімей з непрацездатними членами за рахунок трудових доходів і соціальних виплат, достатніх для задоволення основних життєвих потреб сімей, включаючи оплату послуг освіти, охорони здоров'я, транспорту, комунального господарства, культурних установ;
- подальший розвиток системи сімейних допомог, що охоплює підтримкою всі сім'ї з неповнолітніми дітьми.

Незважаючи на модернізацію й реформування житлово-комунального господарства, проблеми, викликані старінням житлового фонду й нерозвиненістю форм наймання житла, провокують зростання цін і орендної плати за житло в Україні, значна частина молодих сімей тією чи іншою мірою потребує *поліпшення житлових умов*, придбання житла за нині існуючими цінами, що мала до кризи тенденцію до постійного зростання, для більшості молодих сімей нездійсненне завдання. З метою реалізації даного напрямку необхідним є:

- забезпечення молодих сімей з низьким рівнем матеріального добробуту тимчасовим соціальним житлом;
- розробка ефективного механізму співфінансування та пільгового кредитування житлового будівництва з метою задоволення потреб сімей, які знаходяться в активній репродуктивній фазі;

- удосконалення надання довгострокових пільгових кредитів на будівництво житла та надання часткової компенсації відсотків кредитів комерційних банків на будівництво або реконструкцію та придбання житла молодим сім'ям та саодиноким молодим громадянам;
- розвиток системи молодіжних житлових комплексів та молодіжних житлово-будівельних кооперативів;
- надання довгострокових пільгових кредитів на придбання житла на вторинному ринку;
- виділення земельних ділянок для забудови житла для молоді.

Зміни, що відбуваються в економіці, політиці, культурному житті України протягом останніх років, значно впливають на сім'ю як соціальну основу життєзабезпечення дітей, змушуючи її до швидких змін життєвої стратегії.

У зв'язку з цим виникає низка серйозних проблем у всіх сферах життєдіяльності сім'ї, які необхідно вирішувати спільними зусиллями членів сім'ї, державних органів і суспільних об'єднань. Склалося гостре протиріччя між необхідністю забезпечити нормальну життєдіяльність і розвиток кожної дитини й неадекватними економічними можливостями більшості сімей.

Загальний низький рівень середньодушових доходів населення супроводжується їхньою значною диференціацією, концентрацією малозабезпеченості в сім'ях з кількома дітьми, у молодих сім'ях з маленькими дітьми, з дітьми-інвалідами, неповних сім'ях, сім'ях безробітних з дітьми. Серед різних категорій населення в числі бідних найчастіше виявляються сім'ї з неповнолітніми дітьми. Низькі доходи сімей з дітьми є безпосередньою причиною недостатнього харчування, проведення неякісного лікування, зниження споживання послуг сфери освіти, слабкої організації дозвілля й відпочинку під час канікул, видовищних, культурних заходах для дітей, особливо у зв'язку з комерціалізацією діяльності культурно-дозвільних установ і зростанням цін на їхні послуги.

Відповідно до Конституції України сім'я перебуває під захистом держави. Урядом затверджена Концепція державної сімейної політики, у якій одним з положень установлюється пріоритет інтересів дітей при її запровадженні. Введено вдосконалену систему соціальних допомог сім'ям, які мають дітей. Інтереси сімей з дітьми враховуються в

пенсійному забезпеченні, соціальному страхуванні, при настанні безробіття. Здійснюється адресна підтримка сімей з дітьми в рамках територіальних програм соціального захисту населення й спеціальних програм підтримки сімей з дітьми..

Разом з тим, спільні зусилля сімей та держави поки недостатні для забезпечення кожній дитині рівня життя, необхідного для її повноцінного фізичного, інтелектуального, духовного, морального й соціального розвитку. Відставання від темпів економічних перетворень процесу формування нової системи соціальних гарантій, недосконалість механізмів їхньої реалізації підсилюють соціальну вразливість сімей і, особливо, дітей.

Основна мета в сфері підтримки молоді сімей як природного середовища розвитку дітей – забезпечити економічними, соціальними, правовими й адміністративними заходами право дітей на життя в сім'ї, підтримку можливостей сімей щодо виховання й утримання дітей, поліпшення сімейного способу життя.

Так, повномасштабне вирішення питань матеріального становища сімей з дітьми лежить у руслі макроекономічної політики, трансформації виробничих відносин у суспільстві. Серед них реформа оплати праці, соціального забезпечення, становлення інституту приватної власності й розвиток підприємництва. Разом з тим повинен бути виділений і реалізований блок соціальних завдань, вирішення яких необхідно для забезпечення нормального розвитку дітей, у тому числі споживання соціальних благ і послуг. Так, для *підвищення якості життя сімей з дітьми* необхідним є:

- підготовка до виконання батьківських та сімейних функцій шляхом впровадження відповідних програм та консультаційних послуг;
- створення для всіх дітей можливостей щодо отримання відповідно до їх віку і здібностей освіти та участі в заняттях за інтересами;
- створення для сімей з дітьми належних можливостей проведення дозвілля та відпочинку;
- підтримка сімей з дітьми шляхом надання державних допомог, податкових пільг та заходів щодо забезпечення трудової зайнятості батьків тощо.

Важливе значення для реалізації пріоритетів розвитку сім'ї має *покращення становища дітей*, основними задачами якого є:

- забезпечення правового захисту дитинства, державних соціальних гарантій життєзабезпечення дітей, в тому числі на безкоштовну та всебічну медичну допомогу, охорону здоров'я, соціальне забезпечення, на безкоштовну дошкільну, загальну, початкову професійну освіту та на загальнодоступне додаткове навчання;

- вирішення проблем соціалізації дітей-сиріт, які залишилися без опіки батьків, дітей-інвалідів шляхом створення центрів усиновлення, дитячих будинків сімейного типу, центрів реабілітації для дітей-інвалідів тощо, залучення різноманітних джерел їх фінансування;

- сприяння усиновленню, опіці або сімейному догляду за дітьми, які залишились без батьківського піклування на противагу вихованню в закладах соціального забезпечення;

- впровадження нових технологій в роботу з профілактики дитячої інвалідності, збереження системи оздоровлення дітей на базі санаторіїв, профілакторіїв тощо.

Важливою проблемою сімей є повноцінна реалізація виховної функції. У батьків залишається все менше часу для виховання дітей у зв'язку з необхідністю додаткової роботи для забезпечення потреб сімей. Існуюче законодавство про пільгові режими роботи для жінок, що виховують дітей, практично не діє, вступаючи в протиріччя з економічними інтересами роботодавця й самої робітниці. Батьки ж, за винятком тих, хто виховує дитину без матері, права на такі пільги практично не мають. Серйозної уваги вимагає також підвищення педагогічної й психологічної культури батьків.

Посилення допомоги сім'ї у вихованні дітей має відбуватися шляхом:

- державної фінансової підтримки видання масовим тиражем і поширення книг з виховання дітей й догляду за ними, із проблем сімейних відносин;

- поширення спеціальної літератури для сімей серед молоді, молодих батьків, комплектування нею масових бібліотек;

- заборони на виготовлення, поширення й рекламування друкованих видань, зображень, відеокaset або інших виробів, що пропагують порнографію, культ насильства або жорстокості;

- державної координації й фінансової підтримки моральної, етичної й екологічної освіти населення й введення програм такої освіти для дітей і

молоді в дитячих дошкільних установах, загальноосвітніх і професійних навчальних закладах;

- формування й зміцнення комісій із захисту прав неповнолітніх;
- створення системи спеціалізованих соціальних служб для бездоглядних дітей і підлітків.

У складній соціально-психологічній ситуації знаходяться діти в сім'ях, які перебувають на межі розлучення, у тих сім'ях, де батьки ведуть асоціальний спосіб життя тощо. У результаті порушуються психологічні зв'язки між дитиною й батьками, що сприяє зростанню їхньої невротизації, суїцидальних проявів, росту бездоглядності дітей і впливає на криміналізацію підліткового середовища.

З метою підтримки та надання допомоги для інтеграції в суспільство молодих сімей, які потрапили в складну життєву ситуацію першочерговим є:

- розвиток адресної мобільної соціальної роботи з молоддю, яка потрапила в складну життєву ситуацію;
- запровадження інтегрованої соціальної допомоги сім'ям: надання робочих місць працеспроможним членам сім'ї; сприяння у підготовці кадрів та підвищенні кваліфікації; надання матеріальної допомоги у випадках неможливості забезпечення власної економічної активності;
- підтримка сімейного бізнесу, сприяння створенню сімейних фірм шляхом пільгового кредитування;
- посилення адресності допомог, що ґрунтуються на індивідуальному підході до кожної сім'ї;
- створення бази даних існуючих та потенційних отримувачів допомог;
- комплексний патронаж неблагополучних сімей;
- запровадження груп самопомоги та взаємопідтримки молодих сімей;
- розширення мережі консультаційних центрів для сімей, де є асоціальні члени суспільства з метою допомоги сім'ям, які перебувають в кризових життєвих обставинах.

Прийняті сьогодні заходи стимулювання народжуваності й соціальної підтримки сімей спрямовані, насамперед, на молоді сім'ї, оскільки в них народжується три чверті всіх дітей, але вжитих заходів

уже недостатньо для вирішення назрілих у країні демографічних проблем.

Молода сім'я, що виховує двох-трьох дітей, сьогодні повинна одержати режим найбільшого сприяння з боку держави, як найпривабливіша в соціальному та моральному сенсі. Ефективна державна політика щодо молодих сімей, у тому числі багатодітних – це інвестиції в людський капітал нинішніх і майбутніх поколінь. При сьогоднішній незначній частці багатодітних сімей сукупні витрати на реалізацію навіть дуже серйозних заходів підтримки не будуть значними. При цьому ідеологічний вплив буде суттєвим, і, навпаки, сучасне тяжке становище багатодітних сімей є «антирекламою» для молоді, що бажає вступити в шлюб.

Так, політика держави для забезпечення *стабілізації населення й подальшого демографічного росту* повинна включати в себе:

- посилення державного контролю за дотриманням законодавства України в частині правового захисту інтересів працюючих членів сім'ї, в т. ч. у випадку безробіття, при прийнятті на роботу жінок і неповнолітніх, при припиненні трудового договору, стосовно забезпечення гарантій і пільг, що надаються працюючим жінкам у зв'язку з материнством;

- поширення на батька прав на пільги у зв'язку з вихованням дітей, що надаються в цей час на виробництві жінці-матері; залучення батька для догляду за дитиною до 3-х років з метою створення сприятливого психологічного клімату в сім'ї, зростання відповідальності з боку чоловіків по відношенню до сімейних обов'язків та поліпшення відносин між подружжям;

- введення економічних стимулів і пільг, що підвищують зацікавленість організацій у прийомі на роботу громадян з високим сімейним навантаженням, у т. ч. на умовах неповного робочого часу, за графіком або вдома;

- безкоштовну професійну перепідготовку, підвищення кваліфікації або перепідготовки жінок, які мають перерви в трудовій діяльності, викликані відпустками у зв'язку з вагітністю та пологами;

- забезпечення доступності для всіх дітей дитячих дошкільних установ шляхом розвитку мережі таких установ різних форм власності;

- розвиток мережі доступних для всіх сімей позашкільних установ, літніх оздоровчих таборів для школярів з метою забезпечення гармонічного художнього, духовно-морального й фізичного розвитку дітей і підлітків, а також нагляду за дітьми в той час, коли їхні батьки зайняті трудовою діяльністю;
- забезпечення якості та доступності медичних послуг, пов'язаних з наглядом за вагітними жінками та пологами тощо.

Особливої уваги вимагають проблеми дошкільного виховання дітей. Сполучення сімейного й суспільного виховання найбільше відповідає цілям всебічного розвитку дитини.

Нині все більше обмежується можливість використання сім'єю дитячих дошкільних установ, що пов'язано зі скороченням кількості таких установ і зростанням плати за утримування в них дітей. Це є однією із причин, що змушує жінок залишати місце роботи та впливає на скорочення доходу (для багатьох сімей досить відчутне). Окрім того, тривалі перерви в роботі впливають на працевлаштування жінок у майбутньому, знижуючи їхню конкурентоспроможність на ринку праці, і обумовлюють виникнення додаткових проблем для сімей в перспективі. Завдання збереження й розвитку системи дитячих дошкільних установ залишається надзвичайно актуальним. Однак сама ця система повинна істотно змінитися та переорієнтуватися на розширення видів надаваних послуг, форм організації догляду за дітьми й підвищення їхньої якості.

Нагальним завданням є покращання репродуктивного здоров'я потенційних матерів та батьків. Забезпечення більш повного використання сучасних медичних технологій лікування безпліддя, зростання якості медичних послуг по відношенню до вагітних жінок тощо. Молода сім'я з моменту початку свого існування має бути під пильним наглядом центрів сімейної медицини (сімейних лікарів) або у випадку виявлення патології – центрів репродуктивного здоров'я. Основними заходами щодо *покращання репродуктивного здоров'я молодого покоління* мають бути:

- розвиток служби планування сім'ї та охорона репродуктивного здоров'я сім'ї, надання соціальної-психологічної допомоги у вихованні дітей;

- теоретична підготовка учнів шкіл з питань підготовки до батьківства, введення обов'язкових відповідних дисциплін; формування, шляхом створення інформаційних, освітніх програм, відповідального ставлення до створення сім'ї та батьківських обов'язків на всіх етапах формування особистості;

- поширення соціальної реклами щодо формування здорового способу життя в засобах масової інформації;

- пропаганда медичних знань з планування сім'ї та сучасних методів контрацепції тощо.

В останні роки основні показники, що характеризують здоров'я жінок і дітей, мають несприятливу динаміку. Зросла частота анемії серед вагітних жінок, захворюваність сечостатевого органів, системи кровообігу, збільшилась кількість токсикозів вагітних тощо.

Важливим фактором, що безпосередньо впливає на стан здоров'я жінок, у тому числі на репродуктивне здоров'я, є високий рівень абортів. Незважаючи на деяке зниження їхньої абсолютної частоти, поступово зростає коефіцієнт їхнього співвідношення до кількості пологів.

У країні спостерігається високий рівень материнської смертності, що в декілька разів перевищує показники розвинених країн. Материнська смертність відображає ступінь ризику, якому піддаються жінки під час вагітності й пологів. Цей ризик збільшується поганим станом здоров'я, незбалансованим харчуванням, несприятливими умовами праці й побуту, недоліками роботи служб охорони материнства.

Одночасно погіршується якість здоров'я новонароджених дітей, зростає чисельність немовлят з низькою масою тіла. Залишається високою дитяча смертність. Відзначається поступове збільшення хворобливості дітей у всіх вікових групах. Зростає кількість патологій, що мають хронічний характер, у тому числі хвороби системи кровообігу, кістково-м'язової, ендокринної системи, хвороби обміну й порушення харчування.

Останнім часом відзначається зростання значимості для здоров'я жінок і дітей таких несприятливих факторів, як забруднення навколишнього середовища, шкідливі умови виробництва, руйнування державної системи дошкільних установ, зниження доступності

санаторно-курортного лікування й літнього оздоровчого відпочинку, зростання кількості жінок та дітей, що вживають алкоголь і наркотичні засоби. Скоротилися можливості для занять дітей фізкультурою й спортом. Підлітки втягуються в трудову діяльність без достатнього контролю за умовами праці.

Законами України та іншими нормативно-правовими актами передбачений цілий ряд заходів, спрямованих на охорону здоров'я жінок і дітей, що зокрема підвищують ефективність диспансеризації вагітних; установлені додаткові пільги батькам з дітьми, що дозволяють сполучити працю й виховання дітей; установлені більш тверді вимоги до безпеки жіночої праці [50; 139; 161; 180]. На практиці ж нерідко не виконується й існуюче законодавство щодо недопущення жіночої праці в шкідливих для здоров'я виробництвах.

Істотним фактором погіршення стану здоров'я жінок і дітей також є відсутність економічних та правових механізмів, що стимулюють у населення інтерес до збереження здоров'я, до здорового способу життя. Вжиті заходи щодо охорони здоров'я матерів і дітей поки не призвели до очікуваних результатів.

Основними цілями й завданнями в сфері *забезпечення безпечного материнства й охорони здоров'я дітей* є:

- зниження дитячої смертності за рахунок зниження рівня неонатальної смертності, постнеонатальної смертності, дитячої смертності від травм, отруєнь, нещасних випадків;
- зниження смертності дітей за рахунок зниження рівня смертності від травм, нещасних випадків і отруєнь, хвороб органів дихання та інфекцій;
- зниження материнської смертності за рахунок зменшення частоти ускладнень при пологах і під час вагітності, зниження смертності від акушерських кровотеч, сепсису, абортів;
- зниження кількості абортів, зокрема за рахунок забезпечення жінок фертильного віку сучасними видами контрацепції, розробки й впровадження освітніх і інформаційних програм для дітей, підлітків, сімей, медичних працівників, педагогів, вихователів;
- зниження інфекційної захворюваності дітей, що попереджається за допомогою вакцин (дифтерія, кір, коклюш, туберкульоз, поліомієліт, паротит, гепатит тощо);

- зниження захворюваності дітей хворобами органів дихання, зокрема гострими респіраторними захворюваннями й іншими інфекційними захворюваннями шляхом підвищення санітарної грамотності населення, забезпечення доступу до чистої води й доброякісних продуктів харчування, поліпшення санітарно-гігієнічних умов перебування дітей у дитячих колективах, впровадження програми імунопрофілактики дитячого населення проти грипу, удосконалення медичного обслуговування дітей в освітніх установах (дошкільних установах, школах).

Виконання зазначених завдань повинно здійснюватися на основі стратегічних напрямів розвитку служби охорони материнства й дитинства, що базуються на принципі єдності здоров'я дітей і забезпечення репродуктивних потреб жінок і передбачають реалізацію наступних заходів:

- забезпечення пріоритетного розвитку служби охорони материнства й дитинства, у тому числі на основі регіональних цільових програм;
- забезпечення державної гарантії безкоштовної, оптимальної за обсягом та якістю, диференційованої залежно від віку й стану здоров'я медичної допомоги дітям і жінкам;
- першочергове вкладення на основі регіональних цільових програм коштів державного бюджету, насамперед у ті медичні технології, які забезпечують народження здорових дітей;
- надання гарантованих базових медичних послуг жінкам і дітям у всіх населених пунктах;
- розвиток системи охорони репродуктивного здоров'я сімей; зміцнення служби планування сімей; високоякісна санітарна освіта, особливо підлітків, з питань статевого виховання, безпечного материнства, профілактики захворювань, що передаються статевим шляхом;
- зосередження науково-дослідних робіт на основних напрямках, що вирішують головні завдання щодо забезпечення захисту, виживання й розвитку дітей: моніторинг стану плода й розробка методів корекції виявлених порушень тощо.

За відсутності чіткої системи духовних цінностей та орієнтирів широко розповсюджені стали різні соціальні патології, зокрема, наркоманія, алкоголізм, проституція тощо. В Україні інформаційні й

соціальні кампанії з боротьби із асоціальними проявами серед молоді проводяться в основному недержавними громадськими організаціями та фондами. Політика держави щодо боротьби із соціально небезпечними явищами в реальності не реалізується, наприклад, заборона про продаж тютюнової та алкогольної продукції неповнолітнім особам практично не діє, аналогічна ситуація відбувається і з заборonoю паління в освітніх закладах і громадських місцях. Тому, політика держави *щодо профілактики асоціальної поведінки, небезпечних захворювань і формуванні здорового способу життя молоді* повинна заключатися в:

- посиленні відповідальності за продаж неповнолітнім тютюнової та алкогольної продукції, зокрема, в збільшенні штрафів за подібні порушення;
- підвищенні адміністративної відповідальності за розпивання алкогольної продукції та паління в громадських місцях, насамперед на території навчальних закладів;
- розширення інформаційно-пропагандистської кампанії, спрямованої на інформування молоді про шкоду вживання алкоголю, наркотиків; поширення інформації з питань профілактики ЗПСШ, ВІЛ/СНІДу;
- підтримці громадських організацій, що ефективно займаються антиалкогольною та антинаркотичною діяльністю;
- розробці та запровадженні програм зі збереження їх психічного здоров'я, профілактичних та реабілітаційних програм з профілактики соціально значущих інфекцій (ВІЛ-інфекції, вірусних гепатитів, ЗПСШ тощо), спрямованих на залучення молоді до систематичних занять фізичною культурою й спортом;
- створенні умов для розвитку масових видів молодіжного туризму, підтримці діяльності молодіжних і дитячих громадських об'єднань у цій сфері;
- розвиток індустрії відпочинку й оздоровлення молоді у вільний час, що ґрунтується на системі спортивно-оздоровчих таборів тощо.

Ініціативність та активність молоді є значним чинником розвитку суспільства. Тому не викликає сумнівів важливість формування активної життєвої позиції молоді, посилення її участі в суспільних процесах, підтримки здібностей та ініціатив молоді.

Для реалізації пріоритетного напрямку, що включає *сприяння ініціативі та активності молоді* необхідно сконцентрувати зусилля на:

- розвитку та поширенні ефективних моделей і форм участі молоді в управлінні громадським життям, моделей і програм підготовки лідерів молоді;
- залученні молоді до участі в суспільно-політичному житті, у діяльність органів самоврядування в різних сферах життя суспільства, в роботі у виконавчих і представницьких органах влади, в проектній, управлінській, дослідницькій діяльності;
- популяризації ідей участі молоді суспільно-політичному житті країни тощо.

Для підтримки *талановитої молоді й використання продуктів її інноваційної діяльності* потрібно здійснювати:

- розвиток молодіжного підприємництва та ділової активності молоді;
- заохочення молоді до розробки й дослідження проблем, що мають значення для розвитку країни;
- залучення молоді у творчі, наукові й спортивні об'єднання, в інноваційні міжнародні проекти в сфері освіти, науки, культури тощо;
- популяризацію та пропаганду успіхів української молоді у світовому співтоваристві.

Основними заходами за цими напрямками мають бути: розвиток інформаційної допомоги з усього спектру питань життя молоді в суспільстві (здоров'я, спорт, освіта, житло, дозвілля, праця, кар'єра, суспільне й особисте життя, сім'я, міжнародні відносини, життя молоді в інших країнах тощо); активізація участі молоді в розробці та впровадженні інноваційних проектів і програм; розробка спеціальних проектів, що надають рівні можливості молоді, що проживає в містах та сільській місцевості, у пошуку, застосуванні й поширенні актуальної інформації; пропаганда участі у міжнародних інформаційних молодіжних проектах, спрямованих на взаємне проникнення цінностей української та світової культури.

Важливою є *підтримка суспільно-політичної діяльності молоді, молодіжних і дитячих суспільних об'єднань*, що передбачає:

- створення економічних і організаційних умов для розвитку молодіжних об'єднань, рухів і суспільно значимих ініціатив і програм;

- сприяння організації молодіжних добровольчих центрів, молодіжних програм, розширення висвітлення їхньої діяльності через засоби масової інформації;
- подальше удосконалення інформаційного, науково-методичного, кадрового забезпечення діяльності молодіжних і дитячих громадських об'єднань;
- залучення молодіжних об'єднань до обговорення проектів нормативно-правових актів з питань реалізації законних прав і інтересів молоді тощо.

Цей напрям являє собою систему заходів державної підтримки ініціатив молодіжних суспільних об'єднань, суспільно-корисної діяльності молодих громадян, його реалізація вимагає: розробки та реалізації заходів з інформаційного, науково-методичного забезпечення діяльності молодіжних суспільних об'єднань; активізації заходів щодо підтримки ініціатив молодіжних і дитячих громадських об'єднань, суспільно корисної діяльності молодих громадян, створення умов для реалізації творчої активності, потенціалу молодих громадян у всіх сферах громадського життя; стимулювання заходів щодо підтримки суспільних ініціатив із залучення молоді до консультативної діяльності органів законодавчої та виконавчої влади в реалізації державної молодіжної політики тощо.

Реалізація перерахованих заходів можлива за умов повноцінного інституціонального та організаційного забезпечення (рис. 4.1).

Для забезпечення постійно діючого механізму управління потрібно зміцнити або створити в складі місцевих органів виконавчої влади соціальної спрямованості спеціальні підрозділи для розробки й реалізації заходів державної сімейної політики (у межах їхньої компетенції). Забезпечувати державну підтримку діяльності суспільних об'єднань, благодійних фондів, що займаються проблемами сім'ї. Водночас необхідний надійний механізм фінансування державної сімейної політики. Потрібно розглядати можливість фінансування в перспективі з державного бюджету та позабюджетних фондів заходів державної сімейної політики, активно залучати позабюджетні кошти, у тому числі кошти приватних і благодійних фондів, страхових фондів.

Рис 4.1. Інституціональне та організаційне забезпечення державної молодіжної сімейної політики

Першочерговими інституційними заходами мають бути:

- формування системи органів, закладів, а також соціальних служб різного профілю та напрямку з надання соціальної, психолого-педагогічної, медико-соціальної та правової допомоги молодим сім'ям ;
- виділення в бюджеті окремого виду фінансування заходів в області молодіжної сімейної політики (фінансове забезпечення програм, цільових фондів, заходів соціальної допомоги окремим категоріям сімей, соціальних служб, досліджень проблем сім'ї, навчання та підготовка відповідних кадрів тощо);
- розробка та реалізація програм правової освіти сімей, що тлумачать права сім'ї та її членів на державну підтримку, у т. ч. в сфері праці, охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення й соціального обслуговування тощо.
- вивчення економічних, демографічних, правових, педагогічних, соціально-психологічних проблем українських сімей; координація та фінансування наукових досліджень.

- постійний моніторинг становища молодих сімей з метою забезпечення інформування органів виконавчої влади, органів державної влади, органів місцевого самоврядування й населення про проблеми сімей.

Таким чином, в нинішній ситуації потрібно переосмислення та практичне вирішення завдань соціально-політичного забезпечення життєдіяльності молоді сім'ї на державному рівні, зокрема, це законодавче надання молодій сім'ї самостійного соціального статусу об'єкта державної сімейної політики; необхідність комплексного дослідження становища молоді сім'ї для визначення проблем її життєдіяльності та виявлення тенденцій розвитку; прогнозування та розробка концептуальних основ молодіжної сімейної політики як самостійного напрямку державної сімейної політики; удосконалення системи державних соціальних гарантій для забезпечення досягнення рівня добробуту молодих сімей тощо.

Враховуючи великий обсяг завдань, що стоять перед державою пріоритетними повинні стати такі напрями, які забезпечать молодим сім'ям можливості для самостійного вирішення виникаючих проблем, зокрема це створення умов для трансформації молоді сім'ї в самостійний суб'єкт реалізації державної молодіжної сімейної політики, спираючись на відповідне діюче законодавство, надання допомоги молодим сім'ям у вирішенні матеріальних, фінансових, житлових, демографічних, психологічних, соціально-педагогічних проблем, впровадження моніторингу та контролю за впливом державних рішень на життєдіяльність молоді сім'ї.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження проблем молодих сімей в Україні дає можливість зробити висновки теоретичного, методичного та науково-практичного характеру.

В умовах сучасної трансформації сім'ї, що викликана соціально-економічним реформуванням, виникає необхідність модернізації соціально-управлінської діяльності відносно інституту сім'ї та шлюбу.

Сім'ї створюються зазвичай в молодому віці, який характеризується становленням світоглядних позицій та ціннісних орієнтирів, у тому числі – орієнтирів на стійку та благополучну сім'ю, відповідальне батьківство та цінності сімейного життя. Як свідчать статистичні дані, молода сім'я менш стійка, про що говорить той факт, що третина всіх розлучень припадає на сім'ї, які проіснували менше року. Вона часто виявляється нездатною до ефективної адаптації в середовищі, що змінюється, на відміну від сім'ї зі стажем, що вже нагромадила внутрішні ресурси для цього. Діти народжуються переважно також в молодих сім'ях. Водночас молоді сім'ї перебувають у більш складному матеріальному становищі, не мають житла та потребують посиленої підтримки з боку держави.

Нині соціальне управління процесами формування та життєдіяльності молодої сім'ї реалізується в рамках двох напрямків державної політики – сімейної та молодіжної. При цьому обидва ці напрями не приділяють достатньої уваги проблемам молодої сім'ї, а програми роботи з молоддю, що формують у них цінності сімейного способу життя, практично відсутні. Так, основними напрямками сучасної державної сімейної політики є правове забезпечення та економічна підтримка сім'ї, створення умов для поєднання сімейних і виробничих функцій, забезпечення здоров'я та соціальне обслуговування сім'ї, підтримка сімей, що опинилися в складних умовах.

Водночас сімейна політика в нашій країні також недостатньо торкається молодих сімей і практично не займається молоддю, яка є об'єктом діяльності самостійного напряму соціальної політики – молодіжної політики, що перетворилася сьогодні в самостійний напрям діяльності держави. Однак, аналізуючи державні заходи проведені в рамках молодіжної політики й спрямовані на вирішення основних проблем життєдіяльності молоді, приходимо висновку, що молодіжна

політика в нашій країні не приділяє достатньої уваги молодим сім'ям, обмежуючись лише деякими проблемами.

Тому на сьогоднішній день велике значення мають розробка та реалізація політики стосовно планування й функціонування саме молоді сім'ї. Виходячи з цього, доцільним є виділення молодіжної сімейної політики в окремий напрям.

Виділення молодих сімей у самостійну соціальну групу та формування державної політики щодо них сприятиме підвищенню стабільності молодих сімей за рахунок реалізації комплексу заходів такої політики.

Створення нового напрямку соціальної політики потребує комплексного підходу з метою планування, систематизації, розробки та створення ефективного механізму реалізації молодіжної сімейної політики. Проведене дослідження дозволяє зробити такі узагальнюючі висновки:

Сім'я в цілому й молода сім'я зокрема, переживаючи процеси системної трансформації, що відбуваються на фоні змін в суспільстві, поступово переходить від функціонування як ефективно діючий інститут із твердими нормами й чітко заданими зразками поведінки до малої групи із принципово новими сімейними цінностями й нормами.

Оцінка шлюбно-сімейної ситуації в Україні показала, що в країні останнім часом руйнуються традиційні стереотипи та відмічається перехід до західної моделі шлюбності, зокрема спостерігається збільшення кількості незареєстрованих шлюбів, нуклеаризація сімей, зростання віку вступу до шлюбу та частки самотніх осіб.

Спираючись на демографічний прогноз чисельності населення та проаналізувавши нинішню шлюбно-сімейну ситуацію в країні, розроблено довгостроковий прогноз шлюбно-сімейної ситуації. Вагомих змін показників шлюбності та розлучуваності не очікується, прогнозується незначне зменшення кількості офіційних шлюбів та зростання консенсуальних шлюбів. Абсолютна кількість неповних сімей буде поступово знижуватися, що пов'язано зі зменшенням загальної чисельності населення. Молода сім'я буде ставати старшою, тобто вік вступу до шлюбу у осіб обох статей зростатиме.

В умовах сучасної ринкової економіки необхідно забезпечити молодій сім'ї такі умови життєдіяльності, за яких вона, спираючись на

власний потенціал та отримуючи підтримку з боку держави та суспільства, стане здатною самостійно реалізовувати свої соціальні функції та репродуктивні установки. Ця підтримка передбачає, насамперед, формування та реалізацію державної політики відносно молоді сім'ї.

В цілому на державному рівні потребує розробки стратегія сімей, забезпечення їхньої економічної безпеки й гарантій соціального захисту. Молодіжна сімейна політика повинна бути спрямована на заохочення рівноправності між чоловіками й жінками в розподілі сімейних обов'язків і закріплювати рівні можливості брати участь у трудовому та суспільному житті. Всі заходи державної політики повинні бути спрямовані на закріплення самостійності та незалежності сімей, забезпечуючи допомогу сім'ї у виконанні властивих їй функцій, особливо репродуктивної та виховної. Необхідно розглядати інтереси сім'ї як мету розвитку людського потенціалу, тобто акцент повинен робитись на задоволення матеріальних потреб сімей та забезпечення збереження соціальних гарантій.

В основному сучасні заходи економічної підтримки сімей недостатньо ефективні й обмежуються зазвичай грошовими допомогами на дітей. Водночас розмір допомоги на дитину не повинен бути фіксований, він має відповідати економічній ситуації, враховувати рівень інфляції, зокрема, діючу систему цін на товари, послуги та продукти харчування.

Нагальним є вирішення низки проблем соціально-економічного становища молодих сімей. Зокрема, це: рівень і диференціація сімейних доходів, зміна яких істотно залежить від соціально-демографічної структури сімей; поліпшення умов життя; ефективне задоволення потреб з метою максимальної відповідності його демографічній структурі сімей тощо.

Із запровадженням державної молодіжної сімейної політики очікується: поліпшення становища молоді сім'ї, що призведе до підвищення якості життя сімей; зміцнення молоді сім'ї зумовить зниження кількості розлучень та зменшення кількості неповних сімей; стабілізація молоді сім'ї сприятиме дітородній активності та поліпшенню демографічної ситуації в країні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анішина Н. Вдосконалення державного регулювання зайнятості молоді / Н. Анішина, Д. Верба // Україна : аспекти праці. 2003. – № 4. – С.14-22.
2. Антонов А. И. Демография семьи. Проблемы моделирования семейного цикла жизни / А. И. Антонов, В. М. Медков, М. А. Нетрусов // Вестник Московского университета. – 1997. – № 2. – С. 97-108. – (Серия 18 : Социология и политология).
3. Антонов А. И. Депопуляция и кризис семьи в постсоветской России : кто виноват и что делать? / Анатолий Иванович Антонов // Вестник Московского университета. – 1995. – № 2. – С. 75-84. – (Серия 18 : Социология и политология).
4. Антонов А. И. Семья и время / Анатолий Иванович Антонов // Вестник Московского университета. – 1997. – № 2. – С. 3-5. – (Серия 18 : Социология и политология).
5. Антонов А. И. Семья, рыночная экономика, государство : кризис социальной политики / Анатолий Иванович Антонов // Вестник Московского университета. – 1999. – № 3. – С. 87-103. – (Серия 18 : Социология и политология).
6. Антонов А. И. Судьба семьи в России XXI века : Размышления о семейной политике, о возможности противодействия упадку семьи и депопуляции / А. И. Антонов, С. А. Сорокин. – М. : Грааль, 2000. – 416 [8] с.
7. Антонов А.И. Семья – какая она и куда движется / Анатолий Иванович Антонов // Семья в России. – 1999. – №1-2. – С. 30-40.
8. Аристотель. Политика. Афинская полиция / Аристотель ; [пер с греч. С. И. Радциг]. – М. : Мысль, 1997. – 458с. – (Серия «Из классического наследия»).
9. Артюхов А.В. Государственная семейная политика и ее особенности в России / А.В.Артюхов // Социологические исследования. – 2002. – №7. – С.108-110.
10. Архангельский В. Н. К вопросу о семейной политике и социальной поддержке семей в Российской Федерации / В. Н. Архангельский // Семья в России. –1994. – № 1. – С.112-130.
11. Балакірева О.М. Система ціннісних орієнтацій, культурні потреби і духовний світ української молоді / О. М. Балакірева, О. А. Ганюков,

Н. П. Дудар // Про становище молоді в Україні (за підсумками 1999 року) : щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України. – К. : Український ін-т соціальних досліджень, 2000. – С. 53-58.

12. Бобахо В. А. Современные тенденции молодежной культуры : конфликт или преемственность поколений? / В. А. Бобахо, С. И. Левинова // Общественные науки и современность. – 1996. – № 3. – С. 56-65.

13. Богаевская А. Н. Социальный менеджмент: семья и семейная политика : учеб. пособие / А. Н. Богаевская. – Владивосток : Ин-т международного туризма и гостеприимства ДВГУ, 2001. – 91 с.

14. Бодрова В. В. Народонаселение европейских социалистических стран. [Текст] / В. В. Бодрова. – М. : Статистика, 1976. – 199 с.

15. Большой толковый словарь русского языка [сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов]. – СПб. : Норинт, 2000. – 1536 с.

16. Бородін Є. І. Держава і молодь : історія ювенального законодавства в Україні (середина 80-х – початок 90-х років ХХ ст.) / Є. І. Бородін. – Київ : Український центр політичного менеджменту, 2004. – 238 с.

17. Бородін Є. І. Історія формування державної молодіжної політики в Україні (1991 – 2004 рр.) [Монографія] / Є. І. Бородін – Д. : Герда, 2006. – 472 с.

18. Вебер М. Политика как призвание и профессия [Електронний ресурс] / Макс Вебер. Избранные произведения. – М. : Прогресс, 1990. – С. 644-706. – Режим доступа: <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/31400>

19. Ведунг Е. Оцінювання державної політики і програм / Е. Ведунг ; [пер. з англ. В. Шульга]. – К. : Всеуито, 2003. – 350 с.

20. Веймер Д. Аналіз політики : концепції і практика / Девід Л. Веймер, Ейден Р. Вайнінг ; [пер. з англ. І. Дзюб, А. Олійник] ; наук. ред. : О. Кілієвич. – К. : Основи, 1998. – 654 с.

21. Видатки і ресурси домогосподарств України у 2003 році : за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України : стат. збірник. – К. : Державний комітет статистики України, 2004. – 446 с. – (част. 1).

22. Видатки і ресурси домогосподарств України у 2004 році : за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України : стат. збірник. – К. : Державний комітет статистики України, 2005. – 457 с.
23. Вишневский А. Г. Воспроизводство населения и общество : история, современность, взгляд в будущее / Анатолий Григорьевич Вишневский. – М. : Финансы и статистика, 1982. – 287 с.
24. Вишневский А.Г. Демографическая революция. / Анатолий Григорьевич Вишневский.– М. : Статистика, 1976. – 239 с.
25. Волков А.Г. Семья – объект демографии / Андрей Гаврилович Волков. – М. : Мысль, 1986. – 270 с.
26. Ганслі Т. Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки [пер. з англ. О. Перепадя] / Теренс М. Ганслі. – К. : Основи, 1996. – 237 с.
27. Герасимова И.А. Структура семьи / И.А. Герасимова. – М. : Статистика, 1976. – 208 с.
28. Головатий М.Ф. Молодіжна політика в Україні : проблеми оновлення / Український науково-дослідний інститут проблем молоді. – К. : Наукова думка, 1993. – 236 с.
29. Голод С. И. Семья и брак : историко-социологический анализ / С. И. Голод. – СПб. : Петрополис, 1998. – 271 с.
30. Гурко Т. А. Трансформация института современной семьи / Т. А. Гурко // Социологические исследования. – 1995. – № 10. – С. 95-99.
31. Дармодехин С. В. Государственная семейная политика : проблемы социальной практики / С. В. Дармодехин // Семья в России. – 1997. – № 1. – С. 9-18.
32. Дармодехин С. В. Семейная политика Российской Федерации : от оценки состояния к формированию стратегии / С. В. Дармодехин // Семья в России. – 1996. – № 2. – С. 5-16.
33. Дарский Л. Е. Формирование семьи. Демографо-статистическое исследование / Леонид Евсеевич Дарский. – М. : Статистика, 1972. – 208 с.

34. Дементьева И. Ф. Негативные факторы воспитания детей в неполной семье / И. Ф. Дементьева // Социо-логические исследования. – 2001. – № 11. – С. 108-113.

35. Демографическая политика : осуществление и совершенствование в условиях развитого социализма / [В. С. Стешенко, Л. В. Чуйко, В. В. Никитенко и др.] ; под ред. В. С. Стешенко. – Киев : Наукова думка, 1982. – 851 с.

36. Демографические проблемы семьи / [Римашевская Н.М, Волков А. Г., Герасимова И. А. и др.] ; ред. Н. М. Римашевской – М. : Наука, 1978. – 208 с.

37. Демографическое развитие семьи : сб. статей / [под ред. А. Г. Волкова]. – М. : Статистика, 1979. – 191 с.

38. Демографическое развитие Украинской ССР: 1959-1970 гг. / [В. С. Стешенко, Л. В. Чуйко, А. Ф. Загробская и др.] / Ин-т экономики АН УССР. – К. : Наукова думка, 1977. – 224 с.

39. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії [за ред. В. Стешенко] – К. : Ін-т економіки НАН України, 2001. – 560 с.

40. Демографічна криза в Україні: її причини та наслідки [за ред. акад. НАН України С. І. Пирожкова]. – Київ : ІВЦ, Державний комітет статистики України, 2003. – 231 с.

41. Демченко І. Економічна активність молоді : сучасний стан і тенденції розвитку / І. Демченко, О. Яременко // Молодь у дзеркалі соціології [заг. ред. О. Балакірєвої і О. Яременка]. – К. : УІСД, 2001. – С. 28-35.

42. Денисенко М. Б. Сексуальное поведение российской молодежи / М. Б. Денисенко, Ж.-П. Далла Зуанна // Социологические исследования. – 2001. – № 2. – С. 83-87.

43. Домогосподарства України : домогосподарства за типами та кількістю дітей : за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року [за ред. О.Г. Осауленка]. – К. : Держкомстат України, 2004. – 376 с.

44. Дорохина О. В. Семейная политика государства как объект исследования / О. В. Дорохина // Вестник Москов-ского университета. – 1997. – № 2. – С. 118-137. – (Серия 18 : Социология и политология).

45. Дослідження соціально-демографічних проблем в Україні з метою розробки науково обгрунтованих комплекс-них демографічних

прогнозів / [Лібанова Е. М., Шевчук П. Є., Макарова О. В. та ін.]. – К. : Стилос, 2007. – 132 с.

46. Дьяченко В. М. Реализация программ материальной поддержки молодежи – составная часть социальной политики Украины / В. М. Дьяченко // Соціальна робота в Україні : теорія і практика. – 2003. – № 4. – С. 7-11.

47. Економічна активність населення України 2008 : стат. збірник [відп. за випуск Н.В. Григорович] / Державний комітет статистики України : № 9/2-11/160 від 21.07.2009 р. – К. : Державний комітет статистики України, 2009– 232 с.

48. Ельчанинов П. М. Проблемы трудовой занятости сельской молодежи / П. М. Ельчанинов // Социологические исследования. – 2004. – № 2. – С.133-135.

49. Жилкина Т. Семейная политика и формы помощи семье : зарубежный опыт / Т. Жилкина // Мировая экономика и международные отношения. – 1994. – № 1. – С.114-122.

50. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України з питань надання державної допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку» від 21.02.2006 р. № 3446-IV [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3446-15>

51. Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 року № 2811-XII [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2811-12>

52. Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 01 червня 2000 р. № 1768-III [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1768-14>

53. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків» від 08.09.2005р. № 2866-IV [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2866-15>

54. Закон України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» від 31 січня 1992 року № 2085-XII [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2085-12>

55. Закон України «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» від 15 грудня 1992 року № 2859-XII [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2859-12>

56. Закон України «Про Загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004-2008 роки» від 18 листопада 2003 року № 1281-IV [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1281-15>

57. Закон України «Про зайнятість населення» від 1 березня 1991 року № 803-XII [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=803-12>

58. Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14 лютого 1992 року № 2114-XII [Електронний ресурс] / Режим доступу :

<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2114-12>

59. Закон України «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 року № 2460-XII [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2460-12>

60. Закон України «Про освіту» від 23 травня 1991 року № 1060-XII [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1060-12>

61. Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» від 17 жовтня 1990 року №400-XII. [Електронний ресурс] / Режим доступу :

<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=400-12>

62. Закон України «Про селянське (фермерське) господарство» від 20 грудня 1991 № 2009-XII [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2009-12>

63. Закон України «Про туризм» від 15 вересня 1995 року № 324/95-ВР [Електронний ресурс] / Режим доступу :

<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=324%2F95-%E2%F0>

64. Закон України «Про фізичну культуру і спорт» від 24 грудня 1993 року № 3808-XII [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3808-12>

65. Захарченко В. Г. Подружні конфлікти та стратегії їх розв'язання в молодих сім'ях / В. Г. Захарченко // Український соціум. – 2004. – № 3 (5). – С. 48-55.
66. Захарченко В. Г. Соціально-психологічні особливості готовності молоді до подружнього життя / В. Г. Захарченко // Український соціум. – 2004. – № 1 (3). – С. 14-23.
67. Зверева Н. В. Семья и воспроизводство человеческого капитала / Н. В. Зверева // Вестник Московского университета. – 1998. – № 5. – С. 31-42. – (Серия 6 : Экономика).
68. Изучение мнений о величине семьи : новое в зарубежной демографии. / [под ред. А.Г. Волкова и Л. Е. Дарского]. – М. : Статистика, 1971. – 155 с.
69. Ильинский И. М. Молодежь и молодежная политика / И.М.Ильинский // [Философия. История. Теория] – М. : Голос, 2001. – 694 с.
70. Кайлова О. В. Опыт семейной политики в странах Европейского Союза: система родительских отпусков / О.В. Кайлова // Политика народонаселения: настоящее и будущее : Четвертые Валентеевские чтения : Сборник до-кладов (Книга 2) [ред. В. В. Елизаров, В.Н. Архангельский]. – М : МАКС Пресс, 2005. – С. 15-20.
71. Карлсон А. Вперед – к прошлому : перестройка семейной жизни в постсоциалистической Швеции / А. Карлсон // Вестник Московского университета. – 1995. – № 2. – С. 84-92. – (Серия 18 : Социология и политология).
72. Карнаух А. Проблеми молодіжної політики в сучасній Україні / А. Карнаух // Політичний менеджмент. – 2005. – № 4 (13). – С. 63-69.
73. Кілієвич О. Англо-український глосарій термінів і понять з аналізу державної політики та економіки / Олександр Кілієвич. – К. : Основи, 2003. – 510 с.
74. Климантова Г. И. Социальные аспекты реализации жилищно-коммунальной реформы в Российской Федерации / Г. И. Климантова // Аналитический вестник Совета Федерации ФС РФ. – 2001. – № 19 (150). – С. 63-71.

75. Климантова Г. Семья в процессе трансформации российского общества // Г. Климантова. – Общество и экономика. – 1999. – № 10–11. – С. 317-322.

76. Кляпець О. Шлюбна залежність як чинник емоційного вигоряння в сім'ї [Електронний ресурс] / Ольга Кляпець. – Соціальна психологія. – №6 (20) – Режим доступу до журн. :

<http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=64&c=1449>

77. Козлов Г. А. Модели брачного рынка в демографическом моделировании / Г. А. Козлов // Экономика и математические методы. – 1999. – № 4 – С. 64-77.

78. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. / [Власенко Н. С., Лібанова Е. М., Макарова О. В. та ін.] ; за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Український центр соці-альних реформ, 2006. – 138 с.

79. Концепция государственной политики в отношении молодой семьи [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.mon.gov.ru/work/vosp/dok/3697/>

80. Кравченко Т. В. Особливості виховання та соціалізації дитини в сучасній українській сім'ї / Т. В. Кравченко // Український соціум. – 2004. – № 2 (4). – С. 98-102.

81. Криворученко В. К. К вопросу о законодательстве субъектов Федерации в сфере молодежной политики // Молодежная политика. Информационный бюллетень. – М. : Комитет Российской федерации по делам молодежи. Институт молодежи, 1995. – № 92–95. – С. 67-74.

82. Кукса Л. П. Концепция семейной политики / Лариса Петровна Кукса // Семья в России. – 1998. – №1–2. – С. 100-111.

83. Левковська Н. Динаміка ціннісних орієнтацій молоді / Н. Левковська // Політичний менеджмент. – 2006. – № 1 (16). – С. 85-93/

84. Левыкин И. Т. Сельская молодежь : социологический очерк / И. Т. Левыкин. – М. : Советская Россия, 1970. – 116 с.

85. Лич В. Економічна активність сільського населення / В. Лич // Україна: аспекти праці. – 2004. – № 4. – С. 8-13.

86. Лібанова Е. М. Перспективи трансформації соціальної сфери України / Елла Марленівна Лібанова // Демографія та соціальна економіка. – 2004. – № 1–2. – С. 45-51.

87. Лукьянова Г. И. Система социальной защиты во Франции / Г. И. Лукьянова // Социальное обеспечение. – 2005. – № 1. – С. 22-24.
88. Лунякова Л. Г. О современном уровне жизни семей одиноких матерей / Л. Г. Лунякова // Социологические исследования. – 2001. – № 8. – С. 86-95.
89. Лупандин В. М. Малодетным популяциям в XXI веке грозит кризис / В. М. Лупандин [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.zovu.ru/biblio/data3.rar>
90. Людський розвиток в Україні : 2004 рік : щорічна науково-аналітична доповідь (колектив авторів) ; за ред. Е.М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, Державний комітет статистики України, 2004. – 266 с.
91. Людський розвиток регіонів України : аналіз та прогноз : колективна науково-аналітична монографія ; за ред. Е.М.Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 328 с.
92. Макарова О. В. Державні соціальні програми : теоретичні аспекти, методика розробки та оцінки : монографія / Олена Володимирівна Макарова. – К. : Ліра. – К., 2004. – 328 с.
93. Мартынюк И. О. Проблемы жизненного самоопределения молодежи : опыт прикладного исследования. / И. О. Мартынюк. – К. : Наук.думка, 1993. – 118 с.
94. Медико-демографічне обстеження населення України 2007 року. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агенство», 2008. – 268 с.
95. Медіна Т. Сексуальна функція молоді української сім'ї : соціологічний аспект / Т. Медіна // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 2. – С. 78-90.
96. Медков В. М. Демография / В. М. Медков. - М: изд-во «Инфра-М» — 2004. – с. 459
97. Медков В. М. Стратегия фамилистических исследований в России во второй половине 90-х годов / В. М. Медков // Вестник Московского университета. – 1996. – № 3. – С. 79-88. – (Серия 18 : Социология и политология).
98. Мезенцев С. Д. Семья – не просто ячейка общества / С. Д. Мезенцев, А. С. Агавелян // Вестник Московского университета. – 2001. – № 2. – С. 94-102. – (Серия 18 : Социология и политология).

99. Меренков А. В. Рыночные ориентиры студенчества / А. В. Меренков // Социологические исследования. – 1998. – № 12. – С. 97-100.

100. Мірко Н. Демографічні процеси в сучасній Україні / Н. Мірко, Г. Старостенко, Л. Тарангул // Розбудова держави. – 1998. – № 5-6. – С. 42-50.

101. Молода сім'я в Україні : Державна доповідь про становище сімей в Україні (за підсумками 2009-2009 р.) / Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, Державний інститут розвитку сім'ї та молоді. – Київ, 2010. – 153 с.

102. Молода сім'я в Україні: проблеми становлення та розвитку : тематична Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2002 року. – К. : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 140 с.

103. Молодіжна політика в Україні : практика реалізації : зб. нормативних документів, розробок та методичних матеріалів стосовно роботи з молоддю. – К. : Мінмолодьспорт України, НДІ проблем молоді, 1993. – 118 с.

104. Молодь та молодіжна політика в Україні : соціально-демографічні аспекти / За ред. Е.М.Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України, 2010. – 248 с.

105. Молодь України: статистичний збірник [відп. за випуск І. Калачова. – К. : Державний комітет статистики України, 2003. – 171 с.

106. Наказ Міністерства фінансів України, Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 01.10.2010 № 1148/3437 «Про затвердження Типового переліку бюджетних програм та результативних показників їх виконання для місцевих бюджетів у галузі «Соціальний захист сім'ї, дітей та молоді» за видатками, що враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів» [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0944-10>

107. Населення України – 2004. Регіональні аспекти демографічного розвитку. – Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Державний комітет статистики України, 2005. – 342 с. [1]

108. Населення України, 2000 : демографічний щорічник; [відповідальні за випуск Стельмах Л. М., Задоев Л. В.]. – К. : Державний комітет статистики України, 2001. – 515 с.

109. Населення України, 2002 : демографічний щорічник ; [відповідальні за випуск Стельмах Л.М., Задоев Л.В., Левіна Н. І.]. – К. : Державний комітет статистики України, 2003. – 317 с.

110. Ничипоренко С. В. Актуальні проблеми матеріального становища сімей в Україні / С. В. Ничипоренко // Держава та регіони. – 2006. – №1. – С. 186-190. – (Серія : Економіка та підприємництво).

111. Ничипоренко С. В. Демографічний аспект сімейної політики в Україні / С. В. Ничипоренко // Демографія та соціальна економіка. – 2005. – №2. – С. 30-37.

112. Ничипоренко С. В. Забезпеченість житлом молодих сімей : проблеми та можливі шляхи їх вирішення / С. В. Ничипоренко // Соціально-економічні дослідження в перехідний період ; політика демографічного розвитку : сучасний стан та її перспективи в західному регіоні України : зб. наук. праць ; [відп. ред. М. І. Долішній]. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2005. – С. 513-519. – (Випуск 5 (55)).

113. Ничипоренко С. В. Міжнародний досвід соціальної підтримки сімей / С. В. Ничипоренко // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції [«Демографічний розвиток України та пріоритетні завдання демографічної політики»], (Київ, 21-22 жовт. 2005 р.). – К. : КНЕУ, 2006. – С. 333-341. – (Демографічні аспекти регулювання та відтворення трудового потенціалу ; т. 2).

114. Ничипоренко С. В. Освіта молоді в Україні : проблеми фінансування / С. В. Ничипоренко // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць : управління людськими ресурсами : проблеми теорії та практики. – К. : КНЕУ, 2005. – С. 331-338 – (Спецвип.: 100-річчя Київського національного економічного університету та 40-річчя кафедри управління персоналом) (Сучасні технології управління людськими ресурсами ; т. 1).

115. Ничипоренко С.В. Пріоритетні напрями реалізації державної молодіжної сімейної політики // Соціальна політика: проблеми, коментарі, відповіді. – 2008. – №8 (21) – С. 76-78.

116. Ничипоренко С. В. Проблеми економічної активності молоді / С. В. Ничипоренко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2005. – №2. – С. 203-206. – (Економічні науки ; т. 2).

117. Ничипоренко С. В. Проблеми неповних сімей у контексті демографічного розвитку / С. В. Ничипоренко // Демографія та соціальна економіка. – 2006. – №2. – С. 37-43.

118. Ничипоренко С. В. Соціальні проблеми молодих сімей в Україні / С. В. Ничипоренко // Дні науки : матеріали науково-практичної конференції [«Соціальні технології : соціологія та соціальна робота»], (Запоріжжя, 27-28 жовтня 2005р.) ; [ред. кол. В.М. Огаренко та ін.] / Гуманітарний університет „ЗІДМУ”. – Запоріжжя : Гуманітарний університет „ЗІДМУ”, 2005. – С. 273-274. – (Т. 2).

119. Ноур А. М. Особливості становлення та розвитку молодих сімей в Україні / А. М. Ноур // Український соціум. – 2003. – № 1 (2). – С. 61-71.

120. Осадчая Г. И. Семьи безработных и семейная политика / Г. И. Осадчая // Социологические исследования. – 1997. – № 1. – С. 79-82.

121. Осколкова О. Б. Государственная семейная политика в странах Европейского Союза / Ольга Борисовна Осколкова // Семья в России. – 1998. – №1. – С. 123-141.

122. Основні соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2003 році : за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств [статистичний бюлетень]. – К. : Державний комітет статистики, 2003. – 81 с.

123. Павличенко М. В. К проблеме брачного выбора (по материалам специального пилотажного исследования) / М. В. Павличенко // Вестник Московского университета. – 1997. – № 2. – С. 166-173. – (Серия 18 : Социология и политология).

124. Паніна Н. Молодь України : структура цінностей, соціальне самопочуття та морально-психологічний стан за умов тотальної аномії / Н. Паніна // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 1. – С. 5-26.

125. Перепелиця М. Державна молодіжна політика : молодь про її формування та реалізацію / М. Перепелиця // Віче. – 2000. – №10. – С. 47-60.

126. Перепелиця М. Механізм реалізації регіональної, місцевої державної молодіжної політики / М. Перепелиця // Нова політика . – 2000. – № 6. – С.40-43.

127. Перепелиця М. П. Державна молодіжна політика в Україні: регіональний аспект / М. П. Перепелиця. – К. : Український інститут соціальних досліджень, Український центр політичного менеджменту, 2001. – 242 с.

128. Перший Всеукраїнський перепис населення : історичні, методологічні, соціальні, економічні, етнічні аспекти / [Власенко Н. С., Лібанова Е. М., Осауленко О. Г. та ін.] ; наук. ред. Курас І. Ф., Пирожков С. І. – К. : Державний комітет статистики, Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2004. – 558 с.

129. Політологія : посібник для студентів вищих навчальних закладів / [за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенька]. – К. : Академія, 1998. – 368 с.

130. Положення про Державну соціальну службу для сім'ї, дітей та молоді : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2004 р. № 1125 //Офіційний вісник України. – 2004. – № 35. – С. 108-110.

131. Послання Президента України до Верховної Ради України : про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2001 році. – К. : Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2002. – 412 с.

132. Постанова Верховної Ради України «Про концепцію державної сімейної політики» від 17 вересня 1999 року №1063-XIV [Електронний ресурс] / Режим доступу :

<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1063-14>

133. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання призначення і виплати допомоги сім'ям з дітьми» від 11 січня 2007 року № 13 [Електронний ресурс] / Режим доступу :

<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=13-2007-%EF>

134. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми підтримки сім'ї на період до 2010 року» від 19 лютого 2007 року №244 [Електронний ресурс] / Режим доступу :

<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=244-2007-%EF>

135. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми забезпечення молоді житлом на 2002-2012 роки» від 29 липня 2002 року № 1089 [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1089-2002-%EF>

136. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання цільових пільгових державних кредитів для здобуття вищої освіти» від 16 червня 2003 року № 916 [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=916-2003-%EF>

137. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Комплексні заходи Кабінету Міністрів України щодо реалізації державної молодіжної політики в Україні» від 20 березня 1998 року №348 [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=348-98-%EF>

138. Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла» від 29 травня 2001 року № 584 [Електронний ресурс] / Режим доступу :

<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=584-2001-%EF>

139. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Програму «Українська родина» від 14 березня 2001 року № 243 [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=243-2001-%EF>

140. Постанова Кабінету Міністрів України «Про сприяння розвитку молодіжного житлового будівництва» від 4 липня 1992 року № 369 [Електронний ресурс] / Режим доступу :

<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=369-92-%EF>

141. Праця України 2004 : статистичний збірник [відп. за випуск Н.В. Григорович] / Державний комітет статистики України: № 09/2-1-2/249 від 12.07.2005 р. – К. : Державний комітет статистики України, 2005.– 368 с.

142. Праця України 2008 : статистичний збірник [відп. за випуск Н. В. Григорович] /Державний комітет статистики України : № 09/4-

11/162 від 22.07.2009. – К. : Державний комітет статистики України, 2009. – 313 с.

143. Прибиткова І. Демографічний розвиток України у 1990-х роках / І. Прибиткова // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 3. – С. 69-85.

144. Про становище молоді в Україні : (щодо підтримки молодії сім'ї, посилення соціального захисту дітей та молоді у 2001-2006 рр.) : щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України / [Т. В. Безулік, А. І. Білий, Є. І. Бородін та ін.]. – К. : Гопак, 2006. – 360 с.

145. Проблемы молодого поколения в контексте развития : доклад о мировом развитии 2007 [Обзор] ; [пер. с англ.] – Вашингтон : Международный банк реконструкции и развития, Всемирный банк, 2006. – 26 с.

146. Пробст Л. Э. Проблема профессионального самоопределения молодежи в рыночных условиях : аспекты социализации и воспитания / Л. Э. Пробст. – Челябинск : Фотохудожник, 2001. – 267 с.

147. Проект концепції (моделі) системи моніторингу та оцінювання сектору соціальних послуг / За ред. д.е.н. Макарової О.В. – Умань: СПД Сочинський, 2008. – 148 с.

148. Проневская И. В. Семья в социальной философии Сократа, Платона и Аристотеля / И. В. Проневская // Вестник Московского университета – 1998. – № 4. – С. 129-137. – (Серия 18 : Социология и политология).

149. Развод : демографический аспект : сб. статей / [под ред. А. Г. Волкова, Л. Е. Дарского]. — М. : Статистика, 1979. – 136 с.

150. Римашевская Н. М. Стратегии социальной защиты населения России / Наталья Михайловна Римашевская // Народонаселение. – 2001. – №1. – С. 6-28.

151. Рівень життя населення України; за ред Л.М. Черенько / НАН України, Ін-т демографії та соц. досліджень, Держ-комстат України. – К. : Консультант, 2006. – 428 с.

152. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо підтримки становлення та розвитку студентської сім'ї» від 14 березня 2001 року №92-р [Електронний ресурс] / Режим доступу :

<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=92-2001-%F0>

153. Ручкин Б. А. Молодежь как стратегический ресурс развития российского общества / Б. А. Ручкин, В. А. Родионов, А. В. Пыжиков // Социально-гуманитарные знания. – 2000. – № 1. – С. 146-165.

154. Рябов І. Сім'я і відтворення населення в Україні / І. Рябов // Економіка України. – 1998. – № 4. – С. 86-88.

155. Сакевич В. Нравятся ли европейцам современные демографические тенденции? / Виктория Сакевич // Демоскоп. – 2006. – № 249-250. – Режим доступа до журн. :

<http://demoscope.ru/weekly/2006/0249/tema02.php>

156. Салиев Р. З. Идеология и ценностные ориентации молодежи / Р. З. Салиев // Социологические исследования. – 1997. – № 8. – С. 24-30.

157. Самарина О. Социальная защита женщин и семейная политика в современной России / О. Самарина // Вопросы экономики. – 2000. – № 3. – С. 131-136.

158. Силласте Г. Г. Русская семья в новой межнациональной ситуации / Галина Георгиевна Силласте // Социологические исследования. 1995. – № 3. – С. 101-109.

159. Сім'я в умовах становлення незалежної України (1991 – 2003 роки) : державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2003 року / [Т. Ф. Алексеєнко, О. М. Балакірева, Ю. М. Галустян та ін.]. – К. : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 254 с.

160. Сім'я та сімейні відносини в Україні : сучасний стан і тенденції розвитку. – К.: ТОВ «Основа-Принт», 2009. – 248 с.

161. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III [Електронний ресурс] / Режим доступу :

<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2947-14>

162. Склад населення України за шлюбним станом : за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року ; за ред. О. Г. Осауленка; [відп. за вип. Н. С. Власенко, Л. М. Стельмах]. – К. : Держкомстат України, 2003. – 216 с.

163. Скуратівський В. Соціальна політика : навч. посібник для слухачів, аспірантів, докторантів спеціальності «Державне управління» / Віталій Скуратівський, Олена Палій, Елла Лібанова. – К. : УАДУ, 1997. – 360 с.

164. Слюсар Л. І. Шлюбна та позашлюбна народжуваність в Україні у контексті європейського демографічного розвитку / Людмила Іванівна

Слюсар // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць: спец. вип.: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Демографічний розвиток України та пріоритетні завдання демографічної політики». – К. : КНЕУ, 2006 – С. 306-312. – (Відтворення населення та його природ-ний рух ; т.1).

165. Социальное обеспечение в странах Запада : США, Канада и Великобритания : сб. обзоров / [ред.-сост. Зарецкая С. Л., Капранова Л. Д.]. – М. : ИНИОН, 1994. – 180 с. – (Серия : Социально-экономические проблемы развитых стран).

166. Социальный облик молодежи : по материалам Украинской ССР / [отв. ред. А. И. Вишняк, Н. Н. Чурилов] / АН УССР, Институт философии. – К. : Наукова думка, 1990. – 310 с.

167. Социология молодежи : учебник / [Боечко Н.М., Гишинский Я.И., Голод С.И. и др.] ; отв. ред. В.Т. Лисовский. – СПб. : СПбГУЭФ, 1996. – 457, [1] с.

168. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2007 році : за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств : стат. бюлетень. – К. : Державний комітет статистики України, 2007. – 80 с.

169. Соціально-економічне становище домогосподарств України у 2008 році [Електронний ресурс] / Режим доступу :

http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2009/gdvdlg_rik/dop_sesd/sesd_2008.htm

170. Станкунене В. К современной модели семьи в Литве (признаки, факторы, установки) / Влада Станкунене // Социологические исследования. – 2004. – № 5. – С. 54-64.

171. Статистичний збірник «Регіони України» 2005 / [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Державний комітет статистики України, 2005. – 511 с. – (част. 1).

172. Статистичний щорічник України за 2006 рік / [за ред. О. Г. Осауленка] / Державний комітет статистики. – К. : Консультант, 2007. – 551 с.

173. Стешенко В. С. Деякі теоретичні аспекти протидії демографічній кризі в Україні / В. С. Стешенко, В. П. Піскунов // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць : спец. вип. : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Демографічний розвиток України та

пріоритетні завдання демографічної політики». – К. : КНЕУ, 2006 – С. 144-155. – (Відтворення населення та його природний рух ; т. 1).

174. Структура сукупних витрат домогосподарств [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/gdvdg_rik/dod/dod_06.htm

175. Сысенко В. А. Молодежь вступает в брак / Виктор Алексеевич Сысенко. – М. : Мысль, 1986. – 254, [1] с.

176. Токарев Р. Життєві та професійні орієнтації студентської молоді / Р. Токарев // Філософська і соціальна думка. – 1996. – № 7-8. – С. 166-173.

177. Тольц М. С. Разводы и современный уровень рождаемости / М. С. Тольц // Проблемы воспроизводства и занятости населения ; [под ред. А. И. Антонова, В. Я. Чуракова]. – М. : ИСИ АН СССР, 1984. – С. 18-30.

178. Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо вдосконалення соціальної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями» від 23 червня 2001 року №467/2001 [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=467%2F2001>

179. Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики» від 29 березня 2001 року № 221 [Електронний ресурс] / Режим доступу :

<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=221%2F2001>

180. Указ Президента України «Про заходи щодо заохочення народжуваності в Україні» від 03 січня 2002 року №5/2002 [Електронний ресурс] / Режим доступу :

<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=5%2F2002>

181. Указ Президента України «Про Національну програму «Репродуктивне здоров'я 2001-2005» від 26.03.2001 року № 203/2001 [Електронний ресурс] / Режим доступу :

<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=203%2F2001>

182. Указ президента України «Про Основні напрями забезпечення житлом населення України на 1999 – 2005 роки» від 15 липня 1999 року №856/99) [Електронний ресурс] / Режим доступу :

<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=856%2F99>

183. Указ Президента України «Про соціально-економічну підтримку становлення та розвитку студентської сім'ї» від 04 серпня 2000 року

№958/2000 [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=958%2F2000>

184. Урецкая В. Г. Деловая активность женщин и семья / В. Г. Урецкая // Социологические исследования. – 2001. – № 2. – С. 67-73.

185. Формування здорового способу життя української молоді : стан, проблеми та перспективи : щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2002 року) / [О. Р. Артюх, О. М. Балакірева, Т. Є. Бойченко та ін.] ; ред. М. М. Ілляш. – К. : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 250 с.

186. Харчев А. Г. Брак и семья в СССР / Анатолий Георгиевич Харчев. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Мысль, 1979. – 365, [2] с.

187. Харчев А. Г. Нравственность и семья : в помощь лектору / Анатолий Георгиевич Харчев. — М. : Знание, 1981. – 48 с.

188. Харчев А. Г. Современная семья и ее проблемы : социал.-демогр. исслед. / Анатолий Георгиевич Харчев, Михаил Семенович Мацковский. — Ереван : Айастан, 1982. – 271 с.

189. Харчев А.Г. Исследования семьи: на пороге нового этапа / Анатолий Георгиевич Харчев // Социологические исследования. – 1986. – № 3. – С. 24-27

190. Церкасевич Л. В. Современные тенденции социальной политики в странах Европейского союза / Лариса Владимировна Церкасевич. – СПб. : СПбГУЭФ, 2002. – 201 с.

191. Чечот Д. М. Брак, семья, закон : социал.-правовые очерки / Дмитрий Михайлович Чечот. – Л. : ЛГУ, 1984. – 208 с.

192. Чуйко Л. В. Браки и разводы : Демографическое исследование на примере Украинской ССР / Любовь Васильевна Чуйко. — М. : Статистика, 1975. – 175 с.

193. Чуйко Л. В. Брачность и разводимость : состояние и перспективы, возможность воздействия: [докл. на рабочем заседании всесоюз. науч. школы по пробл. народонаселения] / Л. В. Чуйко // Управление процессами развития народонаселения в развитом соц. о-ве (г. Брест 27 мая – 2 июня 1979 г.). – Минск : БелНИИНТИ, 1979. – 17 с.

194. Яблонська Т. М. Актуальні проблеми досліджень сучасної сім'ї в Україні / Т. М. Яблонська. – Український соціум. – 2004. – № 2. – С. 80-84.

195. Яременко О. О. Соціальна політика як регулятор взаємовідносин соціальних структур і соціальних інститутів [Електронний ресурс] / О. О. Яременко // Український соціум. – 2002. – №1. – Режим доступу до журн.: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=8&n=23&c=252>

196. Anderson J.E. Public policy making / James E. Anderson. – [2nd ed.]. – Princeton, NJ : Houghton Mifflin, 1994. – 282 p.

197. Becker G. S. Treatise on the Family / G. S Becker. – London : Harvard University Press, 1993. –P. 24-33.

198. Ermisch John. The Econometric Analysis of Birth Rate Dynamics in Britain / John Ermisch // The Journal of Human Resources. – Volume 23 (4), 1988. – P. 563-576

199. Esping-Andersen C. The Three Worlds of Welfare Capitalism / Esping-Andersen Costa. – Polity Press, Cambridge, UK, 1990. – 310 p.

200. Gauthier A. Family Benefits and Fertility : an Econometric Analysis / Gauthier Anne Helene, Hatzius Jan // Population Studies. – Volume 51, 1997. – P. 306.

201. Hasenfeld Y. A participatory model for evaluation social programs [Електронний ресурс] / Yeheskel 'Zeke' Hasenfeld, Katherine Hill, Dale Weaver // Режим доступу:

http://www.irvine.org/assets/pdf/pubs/evaluation/Eval_Social.pdf

202. Heuveloin P. Cohabitation and family formation across western nations / Heuveloin P., Timberlake J. M. // The New Demographic Regime. Population Challenges and Policy Responses. Edited by M. Macura, A. MacDonald, W. Haung. – UN, New York and Geneva, 2005. – P. 66-67.

203. Hicks A. Varieties of Welfare Capitalism. Socio-Economic [Електронний ресурс] / A. Hicks, L. Kenworthy// Review, vol. 1, no. 1, 2003. – P.27-61. // Режим доступу: <http://ser.oxfordjournals.org/content/1/1/27.full.pdf>

204. Kamerman Sh. Family Policy: Government and Families in Fourteen Countries / Kamerman Sheila B., Kahn Alfred J. – New York: Columbia University Press, 1978.

205. Key issues and recommendations for consumer protection: Affordability, Social Protection, and Public Participation in Urban Water

Sector Reform in Easter Europe, Caucasus and Central Asia, OECD 2003. – P. 12-37.

206. Lesthaeghe R. When history moves on : the Foundation and Diffusion of a Second Demographic Transition / Lesthaeghe R., Surkyn J. – Brussels : Interfase Demography, Free University of Brussels, 2004. – P. 68-90.

207. Livia Sz. Gender and family stability : Dissolution of the first parental union in Sweden and Hungary / Livia Sz. Olah // Demographic Research. – Rostock, 2004. – Vol. 4, article 2.

208. Macura M. Eastern and Western Europe's Fertility and Partnership Patterns : Selected development from 1987 to 1999 / Macura M., Mochizuki-Sternberg, Garcia J.L. // Dynamics of Fertility and Partnership in Europe / Ed. by M. Macura and G. Beets. UN. N. Y., Geneva, 2002.

209. McRae S. Returning to Work after Childbirth : Opportunity and Inequalities / European Sociological Review. Volume 9 (7), 1993, – P. 125-138.

210. Preston S. Children and the elderly : divergent paths for America's dependents / S. Preston // Demography, 21, 1984. – P. 68-74.

211. Special issue on work and family : Research informing policy // Work a occupations. – Beverly Hills ; L. : 1996. – Vol. 23, N 4. – P. 347-483.

212. Van de Kaa D. J. Anchored Narratives : The Story and Findings of Half a Century of Research into Determinants of Fertility / Van de Kaa D. J. // Population Studies. 1996. Vol. 50 (3). – P. 425.

213. Van de Kaa D. J. Europe's Second Demographic Transition / Van de Kaa D. J. // Population Billetin. – Washington, 1987. – Vol. 42, № 1.

214. Wennemo I. Sharing the Costs of Children ; Studies on the Development of Family Support in the OECD countries / Wennemo I. – Swedish Institute for Social Research, Stockholm, 1994. – P. 35-58.

ДОДАТКИ

Додаток 1. Співвідношення шлюбів та розлучень в Україні за регіонами у 1999-2008 рр.

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Автономна Республіка Крим	1,6	1,4	1,6	1,6	1,8	1,4	1,7	1,9	2,1	2,0
Вінницька	2,3	1,7	1,9	1,9	2,2	1,6	1,8	2,1	2,3	1,9
Волинська	3,0	2,0	2,4	2,5	2,8	2,3	2,5	2,9	3,3	2,8
Дніпропетровська	1,7	1,2	1,5	1,6	2,0	1,4	1,6	1,8	2,2	1,7
Донецька	1,7	1,1	1,4	1,5	1,9	1,4	1,6	1,7	2,0	1,6
Житомирська	2,1	1,5	1,9	1,8	2,2	1,6	1,8	2,0	2,5	2,0
Закарпатська	3,7	3,0	3,2	3,2	3,8	2,8	3,2	3,3	3,8	3,2
Запорізька	1,7	1,2	1,5	1,5	1,9	1,4	1,6	1,8	2,0	1,7
Івано-Франківська	2,7	2,0	2,3	2,3	2,5	2,1	2,3	2,6	2,9	2,4
Київська	2,0	1,4	1,8	1,8	2,3	1,7	1,9	2,0	2,6	2,0
Кіровоградська	1,9	1,2	1,5	1,5	1,8	1,2	1,5	1,6	2,1	1,6
Луганська	1,6	1,1	1,4	1,4	1,8	1,3	1,6	1,7	1,9	1,6
Львівська	2,6	1,9	2,3	2,4	2,9	2,4	2,6	2,8	3,3	2,9
Миколаївська	1,8	1,3	1,6	1,5	1,8	1,4	1,6	1,7	2,1	1,6
Одеська	2,0	1,6	1,8	1,8	2,2	1,6	1,8	2,0	2,4	2,0
Полтавська	1,9	1,2	1,5	1,6	2,1	1,4	1,6	1,7	2,1	1,6
Рівненська	2,9	2,1	2,5	2,4	2,8	2,4	2,4	2,8	3,2	2,7
Сумська	2,0	1,3	1,6	1,5	1,8	1,4	1,6	1,8	2,1	1,7
Тернопільська	3,1	2,5	2,7	2,6	2,5	2,1	2,2	2,5	2,8	2,5
Харківська	1,8	1,2	1,5	1,6	2,0	1,5	1,7	1,8	2,2	1,8
Херсонська	1,9	1,4	1,6	1,6	1,9	1,3	1,6	1,7	2,1	1,7
Хмельницька	2,4	1,7	2,0	1,9	2,2	1,7	1,8	2,1	2,4	2,0
Черкаська	1,8	1,2	1,5	1,5	1,7	1,2	1,6	1,7	2,1	1,7
Чернівецька	2,4	1,7	2,0	2,1	2,2	2,0	2,0	2,3	2,4	2,1
Чернігівська	2,0	1,4	1,7	1,7	2,0	1,5	1,7	1,9	2,2	1,7
м. Київ	1,7	1,4	1,7	1,8	2,2	1,8	2,1	2,2	2,6	2,1
м. Севастополь	1,3	1,2	1,5	1,6	1,8	1,6	1,7	1,8	2,2	1,9

*Дані Держкомстату України

Додаток 2. Індекс співвідношення шлюбів та розлучень за регіонами України
у 1999-2008 рр., у %

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Автономна Республіка Крим	100,0	87,5	103,0	97,1	110,4	90,5	106,3	116,0	133,4	125,3
Вінницька	100,0	73,9	83,1	80,9	94,3	70,5	78,3	89,6	101,3	84,2
Волинська	100,0	66,7	81,1	83,7	94,4	76,8	83,3	96,1	111,1	92,3
Дніпропетровська	100,0	70,6	88,1	92,2	116,4	82,8	94,1	107,6	126,5	102,7
Донецька	100,0	64,7	84,2	86,5	112,8	84,1	94,1	101,1	116,0	96,2
Житомирська	100,0	71,4	90,2	86,5	105,4	74,2	85,7	97,5	118,3	92,9
Закарпатська	100,0	81,1	86,1	87,2	102,7	75,6	86,5	90,5	102,7	87,8
Запорізька	100,0	70,6	89,2	89,2	113,5	83,6	94,1	104,8	118,5	99,3
Івано-Франківська	100,0	74,1	86,5	86,5	91,2	79,3	85,2	95,3	108,6	89,7
Київська	100,0	70,0	90,1	90,1	114,0	86,6	95,0	99,8	132,4	98,0
Кіровоградська	100,0	63,2	77,4	77,9	94,8	64,8	78,9	86,1	109,4	81,9
Луганська	100,0	68,8	85,5	85,4	109,9	82,8	100,0	104,1	120,7	101,7
Львівська	100,0	73,1	89,0	93,3	112,8	92,7	100,0	107,4	128,0	112,7
Миколаївська	100,0	72,2	88,7	85,8	98,8	75,5	88,9	94,3	115,6	89,6
Одеська	100,0	80,0	89,2	92,4	107,5	82,0	90,0	101,1	119,8	99,1
Полтавська	100,0	63,2	78,3	82,9	108,4	73,5	84,2	90,8	111,2	84,3
Рівненська	100,0	72,4	85,9	82,2	96,5	82,2	82,8	97,8	110,8	94,8
Сумська	100,0	65,0	77,7	73,5	91,9	68,3	80,0	87,9	106,6	84,6
Тернопільська	100,0	80,6	86,5	82,5	80,9	68,4	71,0	81,2	91,4	79,8
Харківська	100,0	66,7	83,5	87,7	109,0	81,3	94,4	99,5	120,6	98,8
Херсонська	100,0	73,7	86,4	83,8	99,0	69,2	84,2	89,3	109,8	90,2
Хмельницька	100,0	70,8	81,4	77,8	90,6	71,5	75,0	88,3	101,0	84,7
Черкаська	100,0	66,7	85,5	81,7	92,5	68,0	88,9	94,9	118,3	96,1
Чернівецька	100,0	70,8	83,6	87,1	92,2	83,2	83,3	94,6	101,3	87,9
Чернігівська	100,0	70,0	87,1	83,7	99,5	73,7	85,0	93,8	112,3	86,7
м. Київ	100,0	82,4	99,3	103,7	129,2	107,8	123,5	129,3	152,0	126,5
м. Севастополь	100,0	92,3	116,7	126,5	140,5	123,5	130,8	140,0	165,7	144,0

* Дані Держкомстату України

**Примітка: 1999 р. взято за 100%

Додаток 3. Розподіл розлучень за кількістю спільних дітей по Україні в цілому протягом 1994–2009 рр.

	1994 ¹	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Всього розлучень	207577	175781	197274	181334	183538	177183	173163	183455	179123	178364	166845	145439
<i>у т. ч. за кількістю спільних дітей:</i>												
не було спільних дітей	100539	69330	81941	75848	73028	70236	71979	74002	74212	76213	73648	65545
однією дитиною	75781	81296	88563	81851	85448	83288	79139	87121	84558	83229	75717	65157
двома дітьми	31257 ²	22465	23994	21099	22112	20486	19102	19557	17956	16872	15479	13065
трьома дітьми і більше	X	2690	2776	2536	2950	3173	2943	2775	2397	2050	2001	1672

Джерело: дані Держкомстату України

Примітки:

1. за 1995-1998 рр. даних немає

2. з двома і більше дітьми

Додаток 4. Частка повторних шлюбів в Україні у їх загальній кількості серед чоловіків за віком протягом 1995–2009 рр., у %

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
до 24 років	10,05	8,86	7,78	6,73	6,17	5,44	4,58	4,22	3,77	3,25	2,99	2,93	2,89	2,82	2,71
25-29 років	21,78	20,47	20,41	20,22	20,89	19,78	19,11	18,73	18,18	16,28	15,86	15,62	15,06	14,39	14,36
30-34 роки	20,03	19,03	19,00	18,56	19,43	19,41	20,47	21,07	21,91	21,03	21,58	21,49	21,94	20,83	20,91
35-39 років	15,53	16,00	16,09	16,5	16,2	15,96	16,26	16,01	15,9	15,88	16,35	17,34	18,18	18,08	18,41
40-44 роки	11,09	11,16	11,69	12,01	12,27	12,41	13,04	13,57	13,65	13,13	13,41	13,04	13,22	12,88	12,87
45-49 років	7,83	8,74	8,95	9,41	8,97	9,04	9,29	9,48	9,85	10,19	10,72	10,85	11,13	11,20	11,02
50-54 роки	4,27	4,48	4,69	5,29	5,9	6,79	7,16	7,16	7,15	7,79	7,79	7,75	7,45	8,14	8,27
55-59 років	4,98	5,58	5,22	4,7	3,89	3,55	3,31	3,43	3,72	4,91	5,13	5,23	5,04	5,54	5,39
60 років і старше	4,44	5,7	6,15	6,58	6,27	7,61	6,78	6,33	5,86	7,54	6,18	5,76	5,09	6,11	6,06

Джерело: розраховано за даними Держкомстату України

Додаток 5 . Частка повторних шлюбів в Україні у їх загальній кількості серед жінок за віком
протягом 1995–2009 рр., у %

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
до 24 років	20,47	18,34	17,34	15,7	15,49	14,08	12,87	12,22	11,42	10,03	9,61	10,13	9,79	9,20	9,09
25-29 років	21,31	20,70	22,01	22,25	23,72	23,33	23,8	23,72	23,94	21,99	22,58	22,25	22,31	21,42	21,89
30-34 років	17,91	17,43	17,13	17,43	17,62	17,72	18,96	19,98	20,72	20,37	21,55	21,64	22,4	21,94	21,87
35-39 років	13,82	14,04	13,91	14,16	13,55	12,86	13,15	13	13,14	12,9	13,38	14,01	15,1	15,03	15,51
40-44 роки	9,61	10,11	10,01	10,38	10,36	10,57	10,86	11,06	10,72	10,69	10,44	10,26	10,06,	9,84	9,77
45-49 років	6,86	7,64	7,76	8,21	7,71	7,97	7,94	7,79	8,08	8,90	8,88	8,71	8,71	8,87	8,35
50-54 років	3,58	3,82	4,04	4,35	4,94	5,57	5,54	5,65	5,65	6,61	6,20	5,90	5,46	6,05	6,18
55-59 років	3,82	4,49	4,11	3,49	2,67	2,77	2,36	2,48	2,46	3,51	3,69	3,73	3,37	4,04	3,91
60 років і старше	2,62	3,43	3,69	4,01	3,95	5,14	4,51	4,11	3,87	5,00	3,68	3,38	2,8	3,61	3,43

Джерело: розраховано за даними Держкомстату України

Додаток 6. Питома вага народжених поза шлюбом за регіонами України у 1999-2008 рр.

	1999	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Автономна Республіка Крим	26,1	26,4	26,6	27,6	28,6	29,8	29,3	28,3	27,1
Вінницька	17,3	17,9	17,9	17,8	19,6	19,7	18,9	19,1	18,7
Волинська	8,0	7,9	8,8	9,0	8,0	9,3	8,7	9,5	9,0
Дніпропетровська	22,9	23,6	24,7	25,3	26,6	27,1	26,3	26,5	26,4
Донецька	21,2	22,1	23,0	24,8	25,7	26,6	26,7	26,4	26,5
Житомирська	16,4	18,8	19,4	19,9	21,6	22,5	22,0	21,5	21,0
Закарпатська	12,5	13,9	14,6	14,5	14,7	14,3	15,0	15,2	17,2
Запорізька	20,6	20,7	24,6	26,6	28,0	29,4	28,1	29,1	28,5
Івано-Франківська	9,3	9,4	10,2	10,7	10,6	11,1	10,9	11,1	10,1
Київська	17,3	18,1	18,7	19,3	20,0	21,1	20,3	20,5	19,1
Кіровоградська	24,5	24,2	25,5	27,4	28,7	31,4	30,1	30,9	29,3
Луганська	21,6	21,9	23,0	24,5	20,1	24,8	25,1	26,5	25,6
Львівська	6,9	7,2	6,5	7,0	8,1	8,6	7,9	7,9	7,6
Миколаївська	24,6	24,1	25,9	26,4	27,7	29,9	30,3	30,6	29,4
Одеська	21,9	22	23,4	25,0	24,6	25,9	25,9	25,4	25,6
Полтавська	17,5	18,9	20,1	21,7	22,2	23,5	24,5	24,6	23,8
Рівненська	8,0	8,3	8,1	8,6	8,6	9,1	8,6	8,7	8,2
Сумська	16,5	18	20,2	21,7	22,6	23,8	22,9	23,9	24,8
Тернопільська	6,0	5,9	6,4	5,9	6,5	7,0	6,5	7,1	6,6
Харківська	22,9	23,1	23,9	25,0	25,6	26,9	26,0	25,8	25,4
Херсонська	25,8	26,6	27,2	27,3	29,6	31,1	31,0	31,7	29,8
Хмельницька	14,1	13,3	14,4	14,3	15,5	16,1	16,5	17,1	16,7
Черкаська	18,1	18,7	20,3	21,9	24,9	25,6	25,2	25,1	24,9
Чернівецька	12,6	13,4	14,4	13,2	14,5	13,7	13,6	12,9	12,2
Чернігівська	15,4	16,6	18,1	20,1	20,6	23,0	22,9	23,5	22,3
м. Київ	18,0	18,1	18,2	18,5	18,8	18,3	17,6	17,8	16,5
м. Севастополь	22,9	21,6	21,7	22,3	23,7	23,6	22,5	22,8	23,2

*Дані Держкомстату України

**Примітка: за 2000 р. немає даних

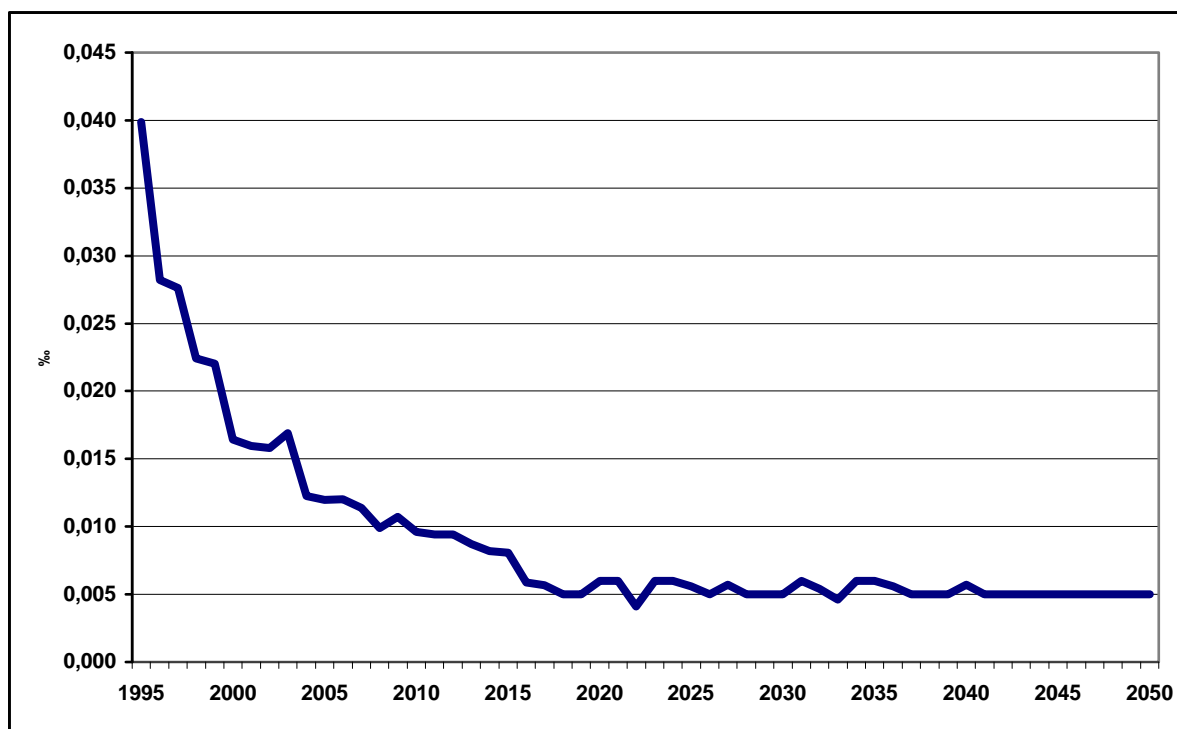
Додаток 7. Індекс питомої ваги народжених поза шлюбом за регіонами України у 1999-2008 рр.

	1999	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Автономна Республіка Крим	100,0	101,0	101,8	105,5	109,2	114,0	112,0	108,4	103,6
Вінницька	100,0	103,8	103,9	103,3	113,5	114,2	109,5	111,0	108,6
Волинська	100,0	99,3	110,6	113,1	100,9	116,8	109,7	119,9	113,0
Дніпропетровська	100,0	103,2	108,0	110,6	116,3	118,5	115,1	115,8	115,3
Донецька	100,0	104,2	108,6	116,9	121,1	125,4	126,1	124,5	124,7
Житомирська	100,0	114,5	118,0	121,5	131,5	137,0	133,9	130,7	127,7
Закарпатська	100,0	111,2	117,0	116,1	117,8	114,4	119,9	121,9	137,6
Запорізька	100,0	100,6	119,6	129,3	135,9	142,9	136,6	141,5	138,3
Івано-Франківська	100,0	100,9	109,9	114,9	113,5	119,2	116,8	118,6	108,5
Київська	100,0	104,8	108,2	111,7	116,0	122,2	117,8	118,9	110,5
Кіровоградська	100,0	99,0	104,3	112,1	117,5	128,4	122,9	126,4	119,9
Луганська	100,0	101,5	106,6	113,7	93,3	115,0	116,5	123,0	118,6
Львівська	100,0	103,9	93,4	100,5	116,4	124,1	114,5	113,9	110,0
Миколаївська	100,0	97,9	105,1	107,3	112,5	121,5	123,1	124,4	119,6
Одеська	100,0	100,2	106,8	114,1	111,9	118,0	118,0	115,9	116,8
Полтавська	100,0	107,7	114,4	123,5	126,6	133,9	139,3	140,3	135,9
Рівненська	100,0	103,3	101,0	107,0	106,9	113,3	107,5	108,1	102,1
Сумська	100,0	109,3	122,5	131,8	137,1	144,5	139,2	145,4	150,7
Тернопільська	100,0	97,9	106,7	98,2	108,6	116,1	108,5	117,3	109,1
Харківська	100,0	101,1	104,7	109,3	111,8	117,7	113,6	112,9	111,2
Херсонська	100,0	103,2	105,7	106,1	114,8	120,7	120,2	122,9	115,6
Хмельницька	100,0	94,1	101,7	101,5	109,5	114,0	116,9	121,4	118,3
Черкаська	100,0	103,4	112,3	120,9	137,4	141,6	139,6	139,0	137,7
Чернівецька	100,0	106,6	114,7	104,6	115,1	109,0	108,1	102,9	96,8
Чернігівська	100,0	107,8	117,3	130,4	133,6	149,4	148,9	152,3	144,6
м. Київ	100,0	100,5	100,9	102,5	104,3	101,6	97,5	98,8	91,6
м. Севастополь	100,0	94,2	94,8	97,3	103,5	102,9	98,0	99,6	101,0

* Дані Держкомстату України

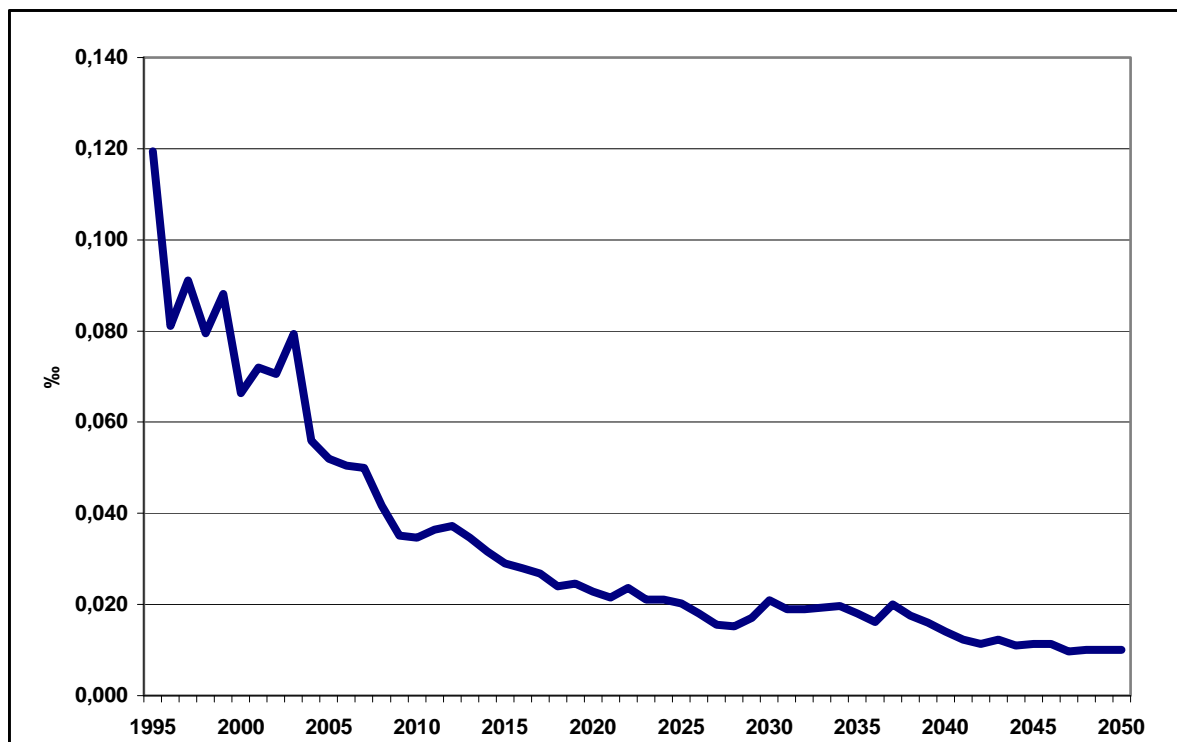
** Примітка: 1999 р. взято за 100%

Додаток 8. Прогноз частки зареєстрованих шлюбів серед чоловіків у віці 18-19 років в Україні до 2050 р.

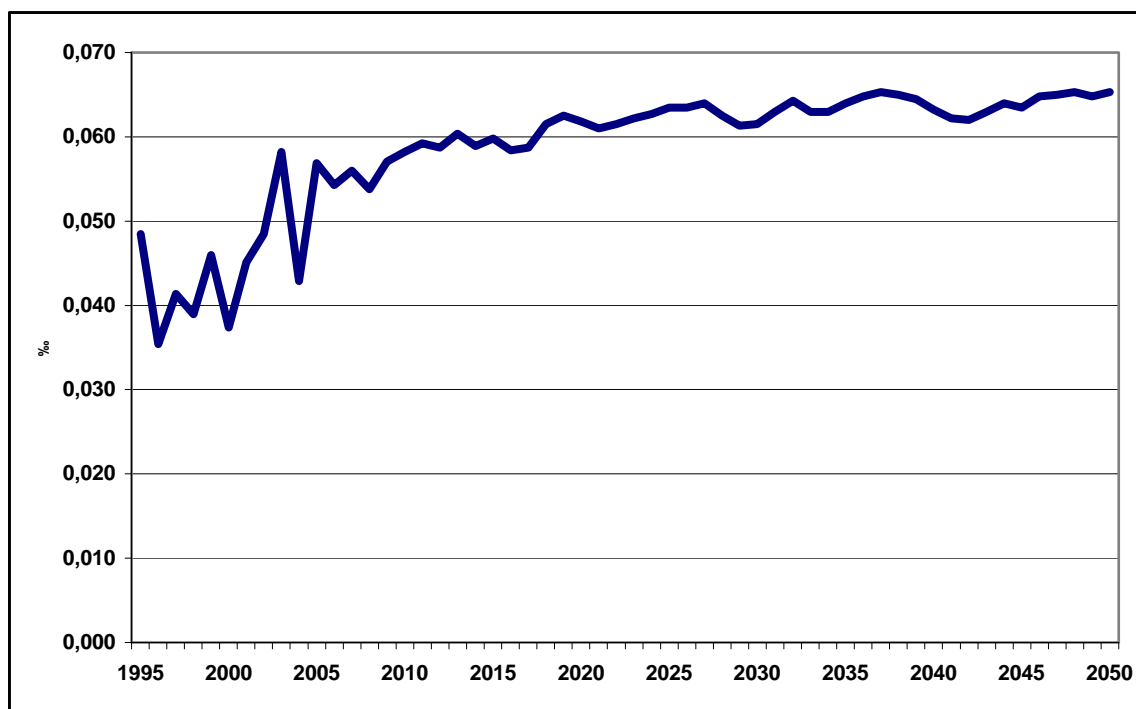
* особисті розрахунки автора

Додаток 9. Прогноз частки зареєстрованих шлюбів серед чоловіків у віці 20-24 років в Україні до 2050 р.

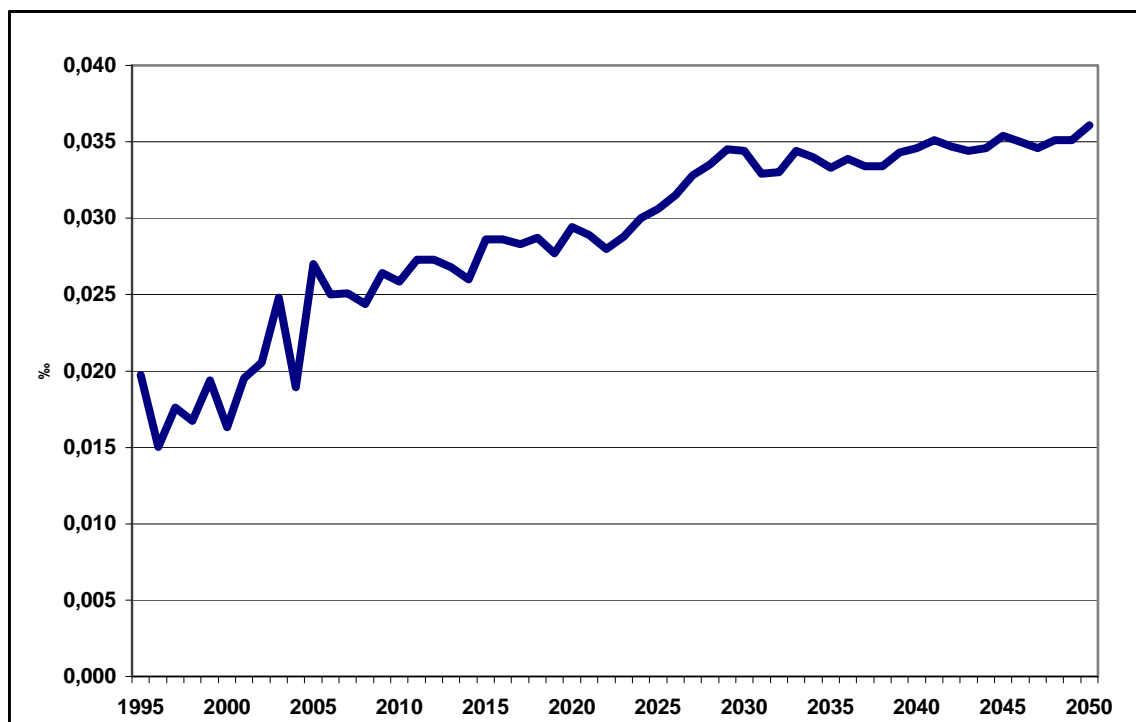
* особисті розрахунки автора

Додаток 10. Прогноз частки зареєстрованих шлюбів серед чоловіків у віці 25-29 років в Україні до 2050 р.

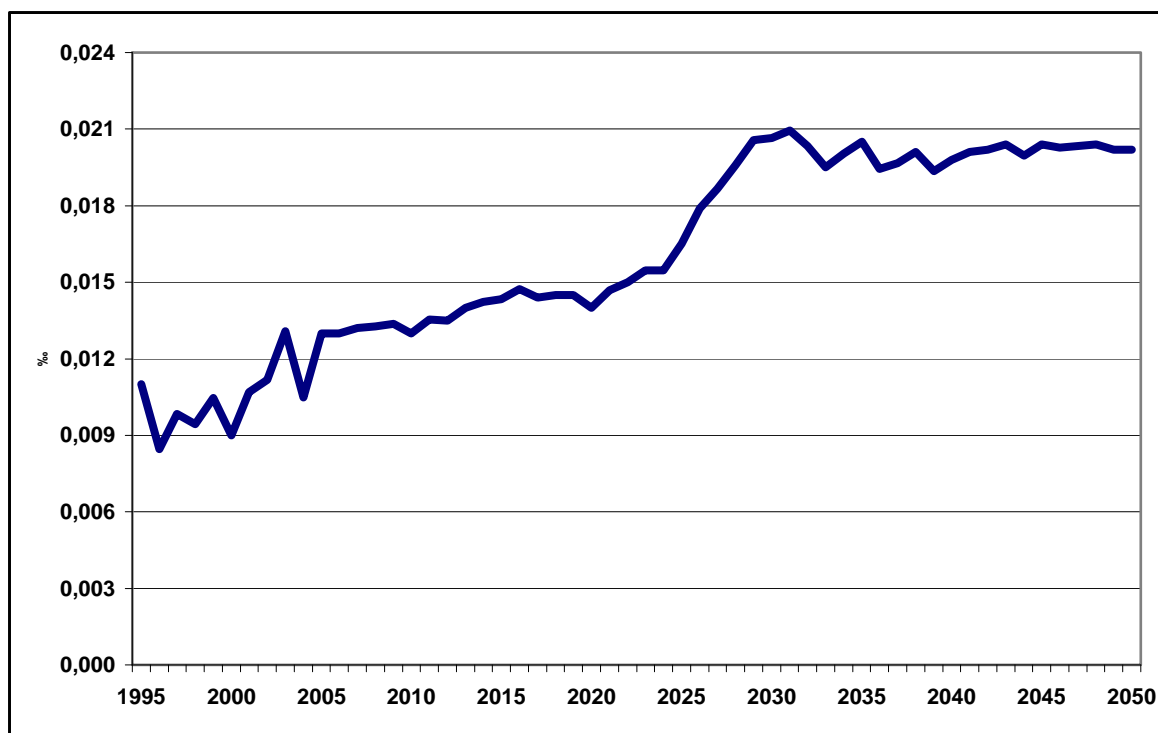
* особисті розрахунки автора

Додаток 11. Прогноз частки зареєстрованих шлюбів серед чоловіків у віці 30-34 років в Україні до 2050 р.

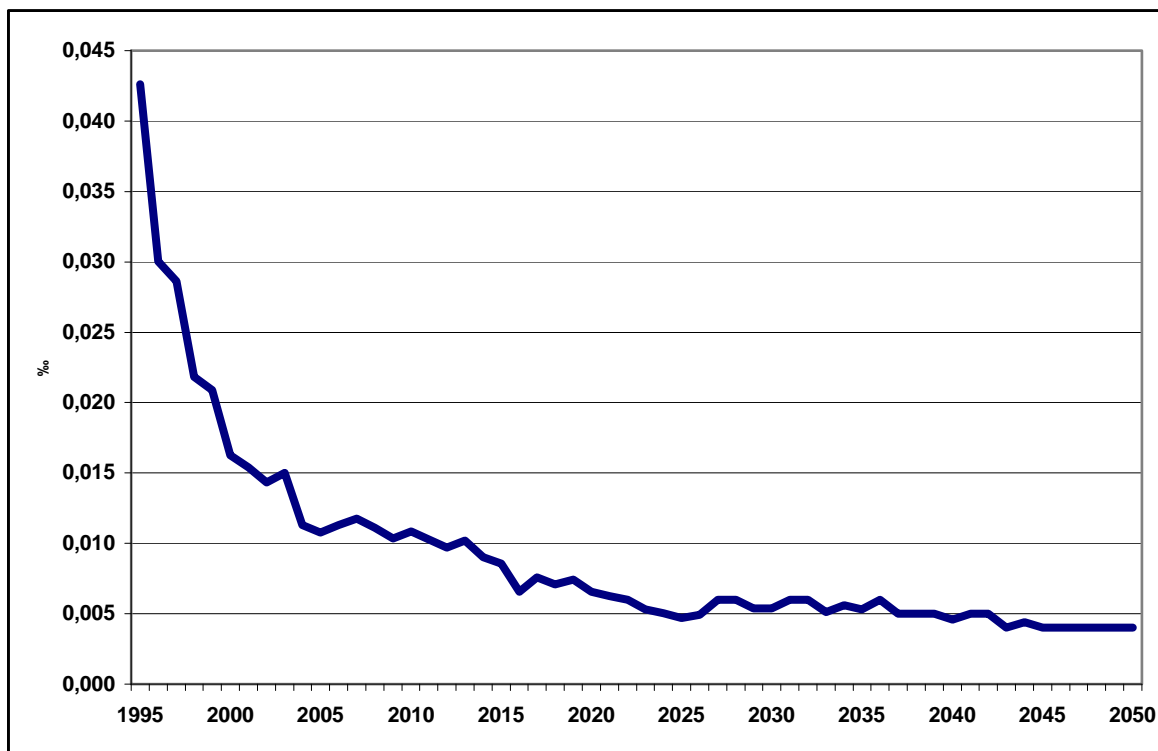
* особисті розрахунки автора

Додаток 12. Прогноз частки зареєстрованих шлюбів серед чоловіків у віці 35-39 років в Україні до 2050 р.

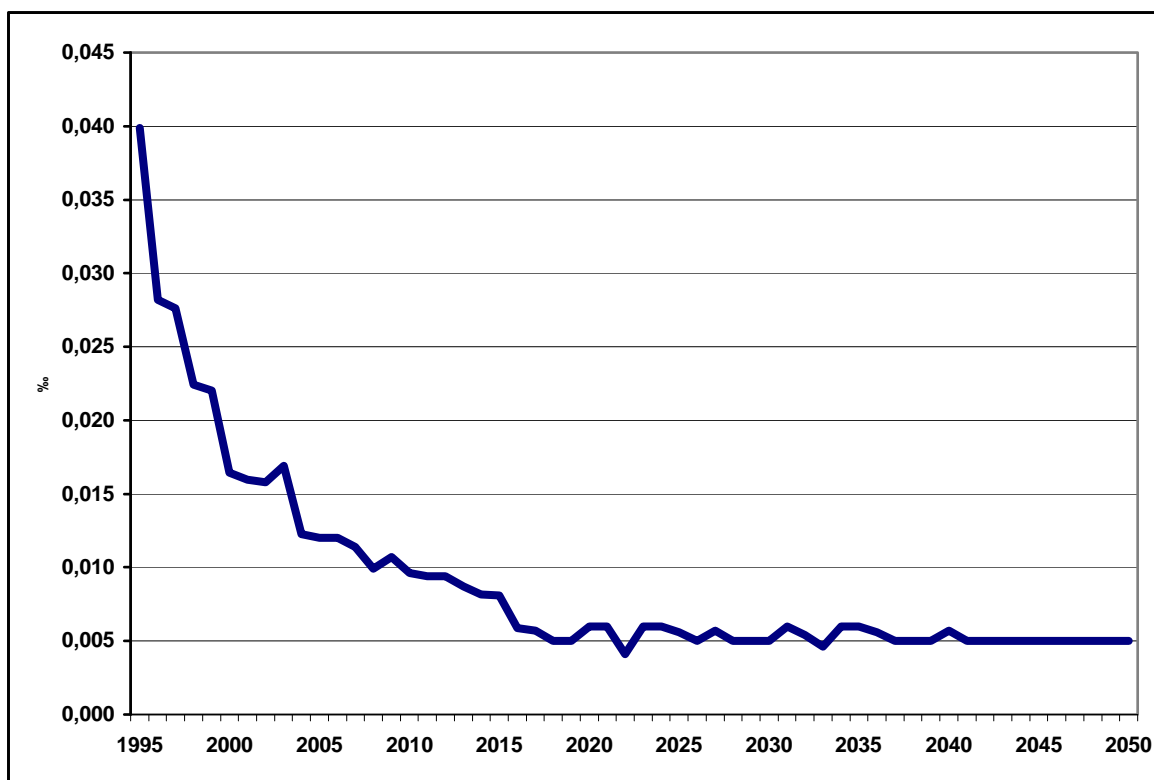
* особисті розрахунки автора

Додаток 13. Прогноз частки зареєстрованих шлюбів серед жінок у віці до 18 років в Україні до 2050 р.

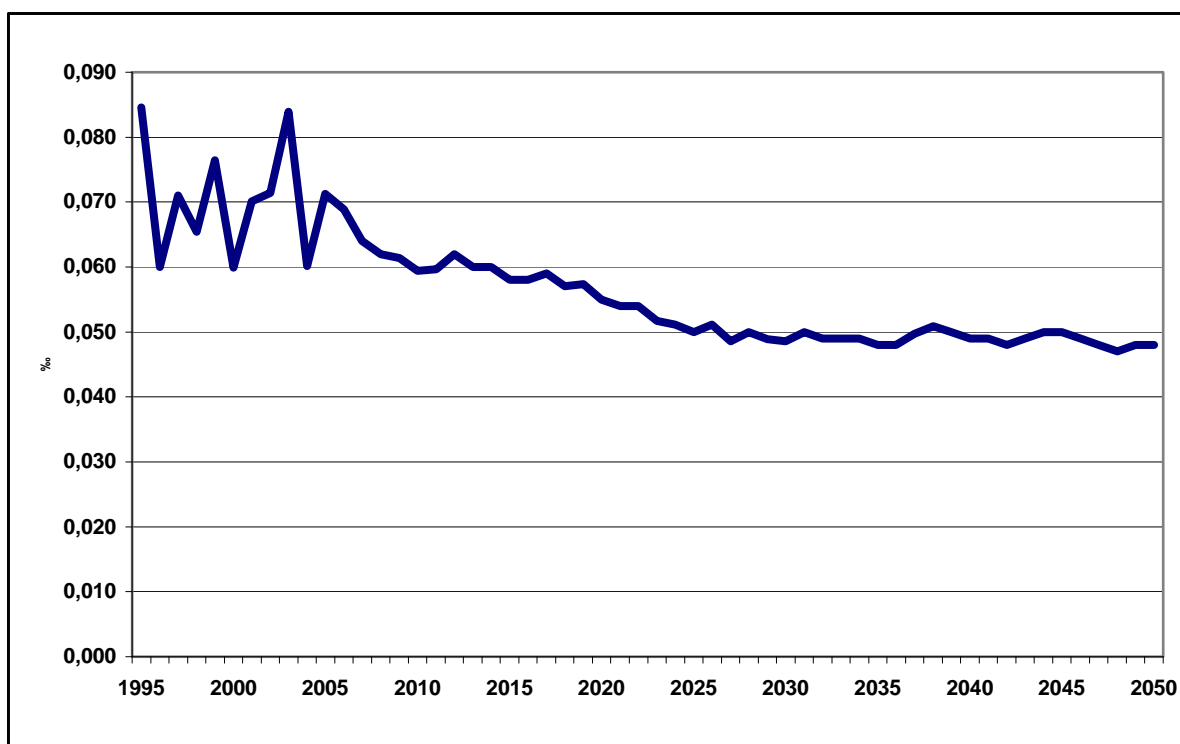
* особисті розрахунки автора

Додаток 14. Прогноз частки зареєстрованих шлюбів серед жінок у віці 18-19 років в Україні до 2050 р.

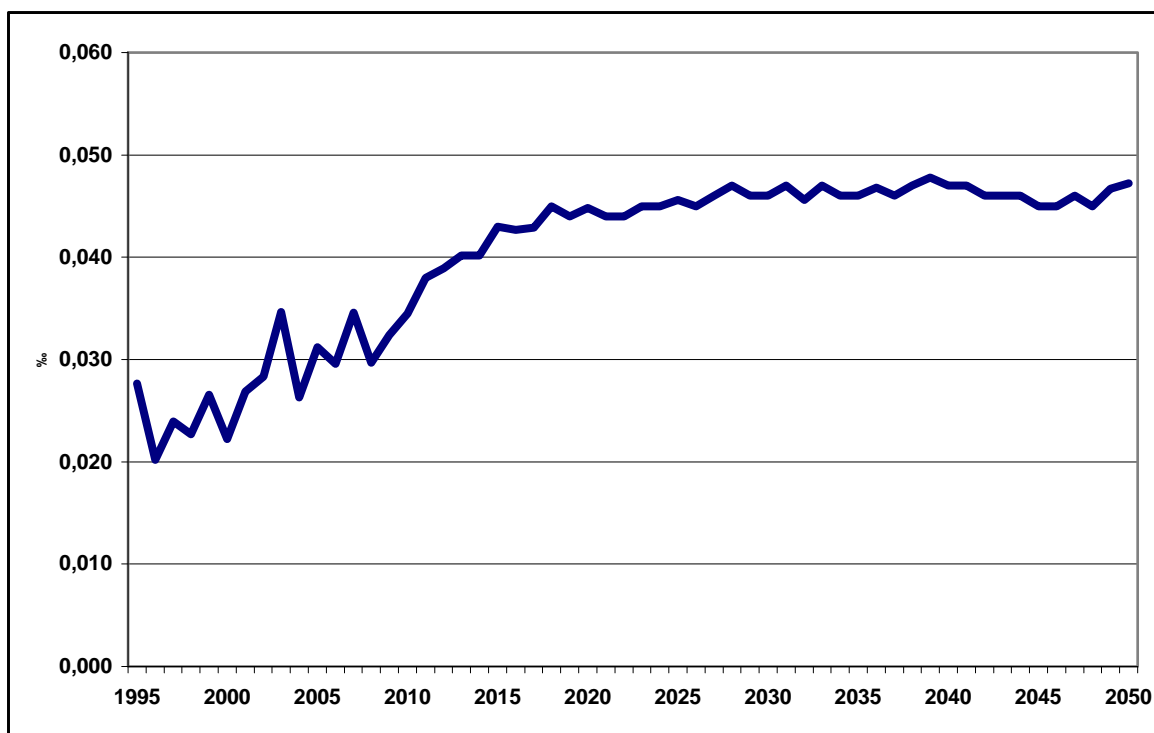
* особисті розрахунки автора

Додаток 15. Прогноз частки зареєстрованих шлюбів серед жінок у віці 20-24 років в Україні до 2050 р.

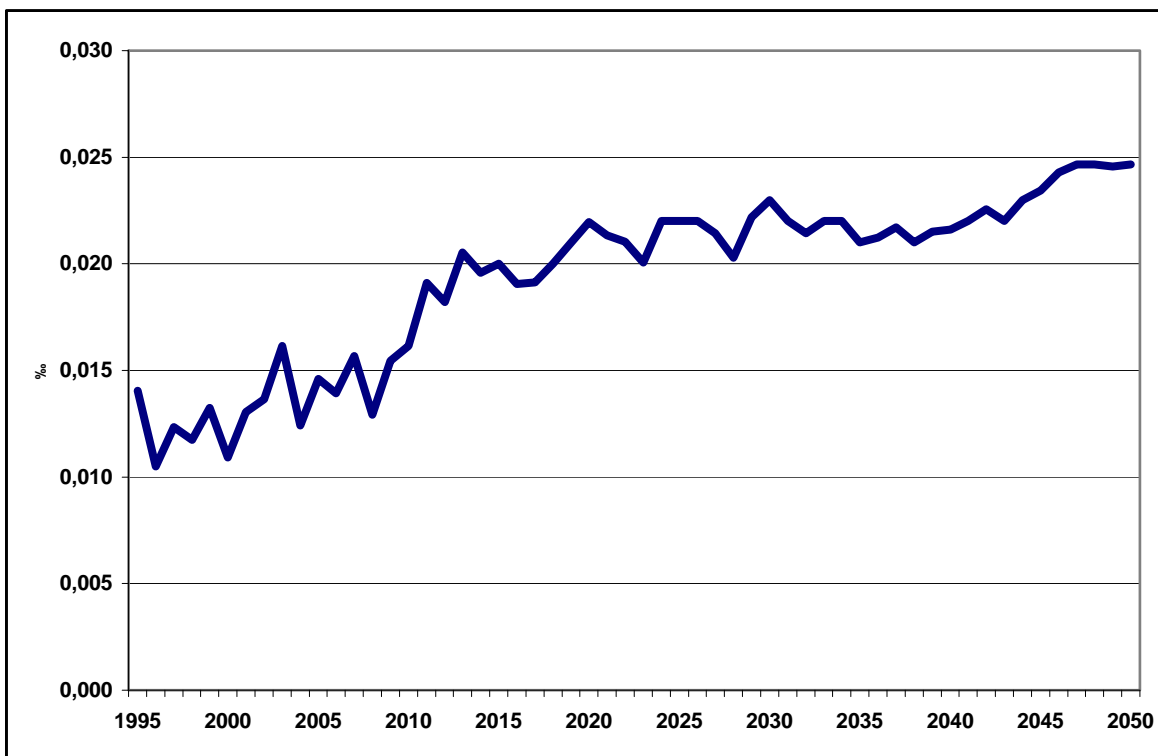
* особисті розрахунки автора

Додаток 16. Прогноз частки зареєстрованих шлюбів серед жінок у віці 25-29 років в Україні до 2050 р.

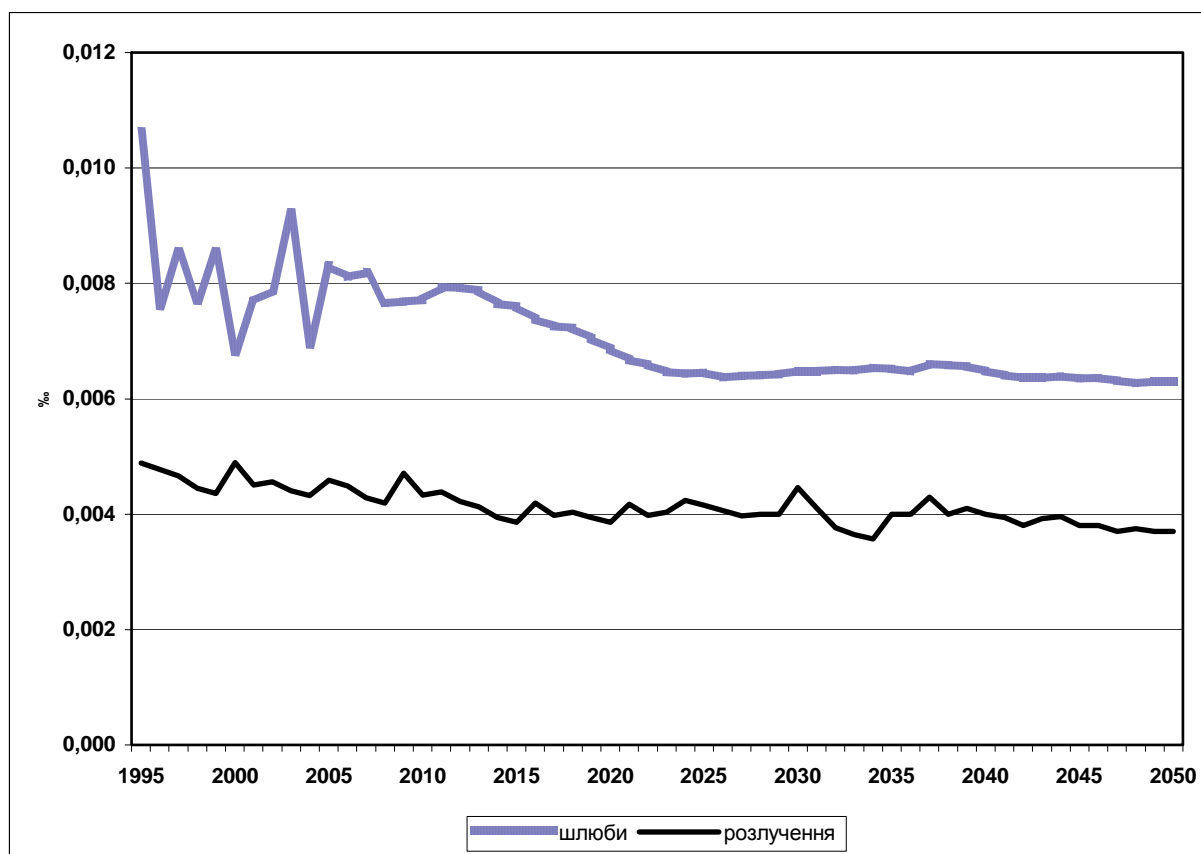
* особисті розрахунки автора

Додаток 17. Прогноз частки зареєстрованих шлюбів серед жінок у віці 30-34 років в Україні до 2050 р.

* особисті розрахунки автора

Додаток 18. Прогноз частки шлюбів та розлучень в Україні в цілому до 2050 р.

* особисті розрахунки автора

Додаток 19. Переваги відносно заходів сімейної політики

Країна	Заходи сімейної політики	% респондентів, які підтримали даний захід
Захід сімейної політики, що посів 1-е місце		
Австрія	Широкі можливості часткової зайнятості	90,5
Бельгія	Широкі можливості часткової зайнятості	85,2
Угорщина	Поліпшення житлових умов	94,9
Германія	Широкі можливості часткової зайнятості	89,9
Італія	Широкі можливості часткової зайнятості	89,2
Кіпр	Більш низькі податки	95,9
Литва	Допомога при народженні кожної дитини	95,9
Нідерланди	Широкі можливості часткової зайнятості	78,9
Польща	Допомога на дитину залежно від доходу родини	92,5
Румунія	Більш низькі податки	98,2
Словенія	Поліпшення житлових умов	97,8
Фінляндія	Гнучкий робочий графік	82,6
Чехія	Допомога при народженні кожної дитини	90,5
Естонія	Істотне зниження вартості освіти	96,0
Захід сімейної політики, що посів 2-е місце		
Австрія	Більш низькі податки	88,8
Бельгія	Гнучкий робочий графік	80,5
Угорщина	Істотне зниження вартості освіти	93,7
Германія	Гнучкий робочий графік	89,3
Італія	Істотне підвищення допомоги на дитину	89,2
Кіпр	Поліпшення системи відпусток по догляду за дитиною	93,7
Литва	Фінансова підтримка родин з дітьми	95,7
Нідерланди	Гнучкий робочий графік	72,0
Польща	Допомога при народженні кожної дитини	92,2
Румунія	Поліпшення системи відпусток по догляду за дитиною	97,9
Словенія	Розвиток системи дитячих садків для дітей до 3-х років	97,8

Продовження додатку 19

Фінляндія	Більш низькі податки	79,5
Чехія	Більш низькі податки	87,8
Естонія	Істотне підвищення допомоги на дитину	94,5
Захід сімейної політики, що посів 3-є місце		
Австрія	Гнучкий робочий графік	88,3
Бельгія	Більш низькі податки	80,2
Угорщина	Істотне підвищення допомоги на дитину	92,3
Германія	Розвиток системи дитячих садків для дітей до 3-х років	88,5
Італія	Більш низькі податки	88,9
Кіпр	Гнучкий робочий графік	91,5
Литва	Поліпшення системи відпусток по догляду за дитиною	94,7
Нідерланди	Поліпшення системи відпусток по догляду за дитиною	71,2
Польща	Поліпшення системи відпусток по догляду за дитиною	91,1
Румунія	Поліпшення житлових умов	97,4
Словенія	Поліпшення системи відпусток по догляду за дитиною	97,3
Фінляндія	Фінансова підтримка родин з дітьми	79,3
Чехія	Поліпшення системи відпусток по догляду за дитиною	86,8
Естонія	Поліпшення системи відпусток по догляду за дитиною	91,0

Джерело: [143].

Додаток 20. Найбільш сприятливі умови для сполучення сім'ї та роботи (на думку жінок-респонденток) (%)

		Бельгія	Німеччина	Італія	Кіпр	Литва	Нідерланди	Польща	Румунія	Словенія	Естонія
Повна зайнятість	Немає дітей	5,1	7,9	2,1	1,8	2,9	7,3	3,0	5,5	2,6	1,6
Повна зайнятість	1 дитина	12,4	8,1	4,3	6,6	5,4	4,7	12,0	27	7,8	6,8
Повна зайнятість	2 дітей		8,1	6,1	23,8	8,2		27,7	34,4	29,4	55,7
Повна зайнятість	Більше 2-х дітей		2,1		9,6	2,6		8,4	11,7	6,0	30,2
Часткова зайнятість	Немає дітей	2,0	1,7	0,7	13,7	0,3	6,2	0,4	0,5	1,3	0,2
Часткова зайнятість	1 дитина	65,3	12,2	13,7	0,7	5,4	48,7	2,9	2,7	3,0	0,5
Часткова зайнятість	2 дітей		24,1	49,1	1,1	16,2		14,2	7,4	17,7	2,1
Часткова зайнятість	Більше 2-х дітей		7,2		21,5	7,4		5,9	2,8	12,2	2,3
Не працювати, поки діти маленькі		10,9	21,7	24,0	15,6	48,4	22,5	19,9	6,0	16,8	0,5
Не працювати, якщо є діти		4,0	4,9		5,9	3,3	10,6	5,5	2,1	3,1	0,1

Джерело: [155].

Наукове видання

Ничипоренко Світлана Володимирівна

МОЛОДІЖНА СІМЕЙНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ

Видається в авторській редакції

Комп'ютерне складання
та верстання

Д.В. Греков

Підписано до друку 31.03.2011. Формат 60x84/16
Папір офсет. Друк цифровий. Ум. друк. арк. 12,61
Тираж 300 прим. Зам. № 110

Видавничо-поліграфічний центр «Візаві»
(Видавець «Сочінський»)
20300, м. Умань, вул.Тищика, 18/19
Свідоцтво: серія ДК №2521 від 08.06.2006 р.
тел.: (04744) 4-64-88, 4-67-77
e-mail: vizavi08@mail.ru